

Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal

Universitatea de Stat *Alecu Russo* din Bălți
Catedra de literatură română și universală

Universitatea *Alexandru Ioan Cuza* din Iași
Catedra de Limba română pentru studenți străini
Catedra de Jurnalism și Științe ale comunicării

Universitatea *Spiru Haret* din București
Facultatea de Litere
Centrul de Studii multilingvistice & interculturale

Institutul Național de Cercetări Științifice din Montréal
Catedra *Fernand-Dumont*

• • LITERATURĂ & STUDII CULTURALE

CONSTRUCȚII IDENTITARE

Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal

9 789975 150118

9 789975 150139

9 789731 163291

9 789731 163642

Colocviul științific internațional

Bălți, 19-20 aprilie 2013

Editura Presa universitară bălțeană
Editura *Vasiliana* '98

Diana VRABIE & Maria ABRAMCIUC
- coordonatori -

- CONSTRUCȚII IDENTITARE -
REVERBERAȚII ALE MODELULUI CULTURAL FRANCEZ
ÎN CONȚEXT EUROPEAN ȘI UNIVERSAL

- 2 -
LITERATURĂ & STUDII CULTURALE

Prezenta serie, în 3 volume, s-a constituit pe baza lucrărilor susținute în cadrul
Colocviului științific internațional
*Construcții identitare. Reverberații ale modelului cultural francez
în context european și universal,*
organizat la 19-20 aprilie, 2013, în colaborare, de
Catedra de Literatură Română și Universală,
Facultatea de Filologie, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți; Catedra de
Limba Română pentru Studenți Străini
& Catedra de Jurnalism și Științe ale Comunicării,
Facultatea de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași;
Centrul de Studii Multilingvistice & Interculturale,
Facultatea de Litere, Universitatea *Spiru Haret*, București
& Catedra *Fernand-Dumont*,
Institutul Național de Cercetări Științifice, Montréal.

À la base de cette série de trois volumes se trouvent les travaux soutenus dans le
cadre du Colloque Scientifique International intitulé:
*Constructions identitaires. Réverbérations du modèle culturel français
dans le contexte européen et universel,*
organisé le 19-20 avril 2013 par les suivantes institutions:
le Département de Littérature Roumaine et Universelle de
la Faculté de Philologie – l'Université d'État *Alecu Russo*, Bălți;
le Département de Langue Roumaine pour les Étudiants Étrangers &
le Département de Journalisme et Sciences de la Communication,
dans le cadre de la Faculté des Lettres – l'Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași;
le Centre d'Études Multilinguistiques et Interculturelles de
la Faculté des Lettres – l'Université *Spiru Haret*, Bucarest
et le Département *Fernand-Dumont* de
l'Institut National de Recherches Scientifiques, Montréal.

This series of three volumes comprises the papers presented at the international
scientific Conference
*Identity constructs. Echoes of the French cultural pattern
in a European and universal context,*
organized on April 19-20, 2013, in partnership, by
The Department of Romanian and Universal Literature,
The Faculty of Philology, *Alecu Russo* State University of Bălți;
The Department of Romanian Language for International Students &
The Department of Journalism and Communication sciences, the Faculty of
Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași;
The Centre of Multi-linguistic and Intercultural Studies, the Faculty of Letters,
Spiru Haret University of Bucharest &
Fernand-Dumont Chair, the National Institute of Scientific Research, Montréal.

**- CONSTRUCTII IDENTITARE -
REVERBERATIILE ALE MODELULUI
CULTURAL FRANCEZ
ÎN CONTEXT EUROPEAN ȘI UNIVERSAL**

**- CONSTRUCTIONS IDENTITAIRES -
RÉVERBÉRATIONS DU MODÈLE CULTUREL FRANÇAIS
EN CONTEXTE EUROPÉEN ET UNIVERSEL**

**- IDENTITY CONSTRUCTS -
ECHOES OF THE FRENCH CULTURAL PATTERN
IN A EUROPEAN AND UNIVERSAL CONTEXT**

- 2 -

**LITERATURĂ & STUDII CULTURALE - LITTÉRATURE ET ÉTUDES
CULTURELLES - LITERATURE & CULTURAL STUDIES**

**Coordonatori
Diana VRABIE & Maria ABRAMCIUC**

**Editura Presa universitară bălțeană, Bălți
&
Editura Vasiliana '98, Iași**

2014

Coordonator de serie: Ludmila BRANIȘTE

Coordonatori de volum: Diana VRABIE & Maria ABRAMCIUC

Editori științifici: Gina NIMIGEAN & Ludmila BRANIȘTE

Coperta: Camelia BUSUIOC, Gina NIMIGEAN, Ludmila BRANIȘTE

În interior, reproduceri după lucrările artistului plastic Daniela VRABIE

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

CONSTRUCȚII IDENTITARE. REVERBERAȚII ALE MODELULUI CULTURAL

FRANCEZ ÎN CONTEXT EUROPEAN ȘI UNIVERSAL: [în 3 vol.] / coord. serie:

Ludmila Braniște/ coord. volum: Diana Vrabie & Maria Abramciuc. – Bălți:

Universitatea de Stat *Alecu Russo*, 2014. – ISBN 978-9975-50-111-8.

Vol. 2: Literatură și Studii culturale. – 2014. – 328 p. – 100 ex. – ISBN 978-9975-50-130-9.

821.09(082)=00

C 68

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CONSTRUCȚII IDENTITARE. REVERBERAȚII ALE MODELULUI CULTURAL

FRANCEZ ÎN CONTEXT EUROPEAN ȘI UNIVERSAL: [în 3 vol.]; **volumele constituite**

pe baza lucrărilor prezentate în cadrul Colocviului științific internațional: *Reverberații*

ale modelului cultural francez în context european și universal: Bălți, 19-20 aprilie 2013/

coord. serie: Ludmila Braniște/ coord. volum: Diana Vrabie & Maria Abramciuc. –

Iași: Vasiliana 98, 2014. – ISBN 978-973-116-329-1.

Vol. 2: Literatură și Studii culturale. – 2014. – ISBN 978-973-116-364-2.

Braniște, Ludmila (coord. serie)

Vol. I. Petrovici, Oana-Maria & Nimigean, Gina (coord.)

Vol. II. Vrabie, Diana & Abramciuc, Maria (coord.)

Vol. III. Braniște, Ludmila (coord.)

008(44)(063)

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor.

Responsabilitatea pentru conținutul științific și etic al fiecărui articol
aparține în exclusivitate semnatarului.

Les matériaux publiés dans ce volume reflètent le point de vue des auteurs.

La responsabilité pour le contenu scientifique et éthique de chaque article
appartient exclusivement au signataire.

The papers published in this volume reflect the authors' point of view.

The responsibility for the scientific and ethical content of each article belongs
entirely to the author.

Referenți științifici:

- Prof. univ. dr. Constantin PRICOP, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Prof. univ. dr. Pierre MOREL, Universitatea Liberă Internațională din Moldova (ULIM) & Profesor interimar – Departamentul Francizare, Ministerul Imigrării și al Comunităților Culturale (MICC), Montréal, Québec, Canada
- Cercet. șt. gradul I, dr. Gabriela HAJA, Academia Română, Institutul de Filologie Română *Al. Philippide*, Iași
- Conf. univ. dr. hab. Ana BANTOȘ, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Prof. univ. dr. Domnica ȘERBAN, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Prof. univ. dr. Mariana FLAIȘER, Universitatea de Medicină și Farmacie *Grigore T. Popa*, Iași
- Prof. univ. dr. Odette ARHIP, Universitatea Ecologică, București
- Conf. univ. dr. Diana VRABIE, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Conf. univ. dr. Ludmila BRANIȘTE, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Conf. univ. dr. Maria ABRAMCIUC, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Conf. univ. dr. Emilia BONDREA, Directorul Centrului de Limbi Străine, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Conf. univ. dr. Tamara CEBAN, Decanul Facultății de Litere, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Conf. univ. dr. Iolanda STERPU, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Conf. univ. dr. Mihaela CHAPELAN, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Conf. univ. dr. Laura LEON, Universitatea de Medicină și Farmacie *Grigore T. Popa*, Iași
- Lect. univ. dr. Ioan MILICĂ, Șeful Departamentului de românică, jurnalism – științe ale comunicării și literatură comparată, Facultatea de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Dr. Laura Ciubotărașu-PRICOP, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Lect. univ. dr. Claudia Elena DINU, Universitatea de Medicină și Farmacie *Grigore T. Popa*, Iași
- Lect. univ. dr. Sebastian CHIRIMBU, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Asist. univ. dr. Oana-Maria PETROVICI, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Asist. univ. drd. Gina NIMIGEAN, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași

Referenți pentru limbi străine:

- Conf. univ. dr. Angela COȘCIUG, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Lect. univ. dr. Dan Constantin Sterian, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Lect. univ. dr. Valentina BIANCHI, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Lect. univ. dr. Oana BUZEA, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Lect. univ. dr. Denisa DRĂGUȘIN, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Asist. univ. dr. Rodica GARDIKIOTIS, Universitatea de Medicină și Farmacie *Grigore T. Popa*, Iași
- Dr. Mariana-Diana CÂȘLARU, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Dr. Elena Mihaela ANDREI, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Asist. univ. drd. Gina NIMIGEAN, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Drd. Cristina Robu, Academia de Științe a Moldovei & Asociația internațională de studii québécoise (AIEQ), Centrul de Cercetări Interuniversitare în Literatură și Cultură Québécoisă (CRILCO), Universitatea din Montréal, Québec, Canada

Référents scientifiques:

Professeur des universités Constantin PRICOP, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Professeur des universités Pierre MOREL, Université Libre Internationale de Moldavie (ULIM) &
Professeur intérimaire - Département de Francisation, Ministère de l'Immigration et des
Communautés Culturelles (MICC), Montréal, Québec, Canada
Chercheur scientifique 1er degré Gabriela HAJA, Académie Roumaine, Institut de Philologie Roumaine
Al. Philippide, Iași
Maître de conférences, dr. hab. Ana BANTOȘ, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
Professeur des universités Domnica ȘERBAN, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Professeur des universités Mariana FLAIȘER, Université de Médecine et Pharmacie *Grigore T. Popa*, Iași
Professeur des universités Odette ARHIP, Université Écologique, Bucarest
Maîtres de conférences Diana VRABIE, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
Maître de conférences Ludmila BRANIȘTE, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Maître de conférences Maria ABRAMCIUC, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
Maître de conférences Emilia BONDREA, Directeur du Centre des Langues Étrangères, Université
Spiru Haret, Bucarest
Maître de conférences Tamara CEBAN, Doyen de la Faculté des Lettres, Université *Spiru Haret*,
Bucarest
Maître de conférences Iolanda STERPU, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Maître de conférences Mihaela CHAPELAN, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Maître de conférences Laura LEON, Université de Médecine et Pharmacie *Grigore T. Popa*, Iași
Chargé de cours, dr. Ioan MILICĂ, Chef du Département de Roumain, Journalisme et Littérature
Comparée, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Dr. Laura Ciubotărasu-PRICOP, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Chargé de cours, dr. Claudia Elena DINU, Université de Médecine et Pharmacie *Grigore T. Popa*, Iași
Chargé de cours, dr. Sebastian CHIRIMBU, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Assistant universitaire, dr. Oana-Maria PETROVICI, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Assistant universitaire, doctorant Gina NIMIGEAN, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași

Référents pour les langues étrangères:

Maître de conférences Angela COȘCIUG, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
Chargé de cours, dr. Dan Constantin Sterian, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Chargé de cours, dr. Valentina BIANCHI, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Chargé de cours, dr. Oana BUZEA, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Chargé de cours, dr. Denisa DRĂGUȘIN, Université *Spiru Haret*, Bucarest
Assistant universitaire, dr. Rodica GARDIKIOTIS, Université de Médecine et Pharmacie *Grigore T. Popa*, Iași
Dr. Mariana-Diana CÂȘLARU, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Dr. Elena Mihaela ANDREI, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Assistant universitaire, doctorant Gina NIMIGEAN, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
Doctorant Cristina Robu, Académie des Sciences de Moldavie & Association Internationale d'Études
Québécoises (AIEQ), Centre de Recherches Interuniversitaires dans la Littérature et la Culture
Québécoise (CRILCQ), Université de Montréal, Québec, Canada

Scientific reviewers:

Professor Constantin PRICOP, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Professor Pierre Morel, PhD, Free International University of Moldova (ULIM) & Associated Professor,
Francization Department, the Ministry of Immigration and Cultural Communities (MICC),
Montréal, Québec, Canada
Scientific researcher Gabriela HAJA, PhD, Romanian Academy, Institute of Romanian Philology *Al.
Philippide* of Iași
Associate Professor Ana BANTOȘ, PhD, Hab., *Alecu Russo* State University of Bălți
Professor Domnica ȘERBAN, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Professor Mariana FLAIȘER, PhD, *Grigore T. Popa* University of Medicine and Pharmacy of Iași
Professor Oclette ARHIP, PhD, Ecological University of Bucharest
Associate Professor Diana VRABIE, PhD, *Alecu Russo* State University of Bălți
Associate Professor Ludmila BRANIȘTE, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Associate professor Maria ABRAMCIUC, PhD, *Alecu Russo* State University of Bălți
Associate Professor Emilia BONDREA, PhD, Head of the Centre for Foreign Languages, *Spiru Haret*
University of Bucharest
Associate Professor Tamara CEBAN, PhD, Dean of the Faculty of Letters, *Spiru Haret* University of
Bucharest
Associate Professor Iolanda STERPU, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Associate Professor Mihaela CHAPELAN, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Associate Professor Laura LEON, PhD, *Grigore T. Popa* University of Medicine and Pharmacy of Iași
Laura Ciubotărașu – PRICOP, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Lecturer Ioan MILICĂ, PhD, Head of the Department of Romanian, Journalism and Comparative
Literature, Faculty of Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Lecturer Claudia Elena DINU, PhD, *Grigore T. Popa* University of Medicine and Pharmacy of Iași
Lecturer Sebastian CHIRIMBU, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Senior Assistant Lecturer Oana-Maria PETROVICI, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Senior Assistant Lecturer Gina NIMIGEAN, PhD candidate, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași

Reviewers for foreign languages:

Associate Professor Angela Coșciug, PhD, *Alecu Russo* State University of Bălți
Lecturer Dan Constantin STERIAN, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Lecturer Valentina BIANCHI, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Lecturer Oana BUZEA, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Lecturer Denisa DRĂGUȘIN, PhD, *Spiru Haret* University of Bucharest
Senior Assistant Lecturer Rodica GARDIKIOTIS, PhD, *Grigore T. Popa* University of Medicine and
Pharmacy of Iași
Mariana-Diana CÂȘLARU, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Elena Mihaela ANDREI, PhD, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Senior Assistant Lecturer Gina NIMIGEAN, PhD candidate, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași
Cristina ROBU, PhD candidate, Academy of Sciences of Moldova & The International Association of
Quebec Studies (AIEQ), the Interuniversity Research Centre on Quebec Literature and Culture
(CRILCQ), University of Montréal, Québec, Canada

TABULA GRATULATORIA

Coordonatorii mulțumesc în mod deosebit următorilor colegi, din țară și din străinătate, care și-au dat, cu generozitate și profesionalism, concursul la organizarea și desfășurarea Colocviului științific internațional *Construcții identitare. Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal*, de asemenea, la constituirea acestei serii:

- Prof. univ. dr. hab. Elena PRUS, Institutul de Cercetări Filologice și Interculturale, Universitatea Liberă Internațională din Moldova (ULIM), Chișinău
- Prof. univ. dr. Codrin Liviu CUȚITARU, Decanul Facultății de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Prof. univ. dr. Antonio PATRAȘ, Prodecanul Facultății de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Prof. univ. dr. Anca Cristina COLIBABA, Coordonatorul Disciplinei de Limbi moderne și limba română ca limbă străină, Departamentul de Medicină Preventivă și Interdisciplinaritate, Facultatea de Medicina, Universitatea de Medicină și Farmacie *Grigore T. Popa*, Iași, Președinte Executiv al Fundației EuroEd, Iași, România, Vicepreședinte QUEST România
- Prof. univ. dr. Andreea LUPU, Directorul Centrului de Studii Multilingvistice și Interculturale (CSMI) din cadrul Facultății de Litere, Universitatea *Spiru Haret*, București
- Conf. univ. dr. Valentina PRIȚCAN, Prorector pentru relații internaționale, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Conf. univ. dr. Ala SAINENCO, Decanul Facultății de Litere, Universitatea de Stat *Alecu Russo*, Bălți
- Conf. univ. dr. Ioan LIHACIU, Prodecanul Facultății de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Conf. univ. dr. Ana GHILAȘ, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Filologie, Chișinău
- Dr. Robert LALIBERTÉ, Director general al Asociației internaționale de studii quebecheze (AIEQ), Québec, Canada
Conf. univ. dr. Zinaida TĂRĂȚĂ, Universitatea de Stat <i>Alecu Russo</i> , Bălți
- Cercet. dr. Maia MOREL, Centrul de Urbanism-Cultură-Societate, Institutul Național de Cercetare Științifică (INRS), Montréal, Québec, Canada
- Dr. Fernand HARVEY, Șeful catedrei de Cultură *Fernand-Dumont*, Institutul Național de Cercetare Științifică (INRS), Québec, Canada
- Dr. Patrick POIRIER, Coordonator Științific al Centrului de Cercetări Interuniversitare în Literatură și Cultură Quebecheză (CRILCQ), Universitatea din Montréal, Québec, Canada

TABULA GRATULATORIA

Les coordonnateurs remercient en particulier les suivants collègues, du pays et de l'étranger, qui ont donné leur concours, avec générosité et professionnalisme, à l'organisation et au déroulement du Colloque scientifique international *Constructions identitaires. Réverbérations du modèle culturel français dans le contexte européen et universel*, tout comme à la constitution de cette série:

- Professeur des universités, dr. hab. Elena PRUS, Institut des Recherches Philologiques et Interculturelles, Université Libre Internationale de Moldavie (ULIM), Chişinău
- Professeur des universités Codrin Liviu CUȚITARU, Doyen de la Faculté des Lettres, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Professeur des universités Antonio PATRAȘ, Vice-doyen de la Faculté des Lettres, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Professeur des universités Anca Cristina COLIBABA, Coordonnateur de la Discipline de Langues Modernes et de Langue Roumaine comme Langue Étrangère, le Département de Médecine Préventive et Interdisciplinarité, – la Faculté de Médecine de l'Université de Médecine et Pharmacie *Grigore T. Popa*, Iași, Président Exécutif de la Fondation EuroEd, Iași, Roumanie, Vice-président de QUEST Roumanie
- Professeur des universités Andreea LUPU, Directeur du Centre d'Études Multilinguistiques et Interculturelles (CSMI) dans le cadre de la Faculté des Lettres, Université *Spiru Haret*, Bucarest
- Maître de conférences Valentina PRIȚCAN, Vice-recteur pour les Relations internationales, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
- Maître de conférences Ala SAINENCO, Doyen de la Faculté des Lettres, Université d'État *Alecu Russo*, Bălți
- Maître de conférences Ioan LIHACIU, Vice-doyen de la Faculté des Lettres, Université *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
- Maître de conférences Ana GHILAȘ, Université d'État de Moldavie, Faculté de Philologie, Chişinău
- Dr. Robert LALIBERTÉ, Directeur Général de l'Association Internationale d'Études Québécoises (AIEQ), Québec, Canada
Maître de conférences Zinaida TĂRĂȚĂ, Université d'État <i>Alecu Russo</i> , Bălți
- Chercheur, dr. Maia MOREL, le Centre d'Urbanisme-Culture-Société, l'Institut National de Recherche Scientifique (INRS), Montréal, Québec, Canada
- Dr. Fernand HARVEY, Chef du Département de Culture *Fernand-Dumont*, l'Institut National de Recherche Scientifique (INRS), Québec, Canada
- Dr. Patrick POIRIER, Coordonnateur Scientifique du Centre de Recherches Interuniversitaires dans la Littérature et la Culture Québécoise (CRILCQ), Université de Montréal, Québec, Canada

TABULA GRATULATORIA

The coordinators are especially grateful to the following colleagues, in the country and abroad, who have contributed, with generosity and professionalism, to organizing the International scientific Conference *Identity constructs. Echoes of the French cultural pattern in a European and universal context* and, also, to this series of volumes:

Professor Elena PRUS, PhD, Hab., The Institute for Philological and Intercultural Research, Free International University of Moldova (ULIM), Chişinău

Professor Codrin Liviu CUȚITARU, PhD, Dean of the Faculty of Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi

Professor Antonio PATRAŞ, PhD, Vice-Dean of the Faculty of Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi

Professor Anca Cristina COLIBABA, PhD, Coordinator of the Chair for Foreign Languages and Romanian as a Foreign Language, Department of Preventive Medicine and Interdisciplinarity, the Faculty of Medicine, *Grigore T. Popa* University of Medicine and Pharmacy of Iaşi, Executive President EuroEd Foundation, Iaşi, Romania, Vice President QUEST Romania

Professor Andreea LUPU, PhD, Head of the Centre for Intercultural and Multilinguistic Studies (CSMI), the Faculty of Letters, *Spiru Haret* University of Bucharest

Associate Professor Valentina PRIȚCAN, PhD, Deputy Rector for International Relations, *Alecu Russo* State University of Bălţi

Associate Professor Ala SAINECO, PhD, Dean of the Faculty of Letters, *Alecu Russo* State University of Bălţi

Associate Professor Ioan Lihaciu, PhD, Vice-Dean of the Faculty of Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi

Associate Professor Ana GHILAŞ, PhD, State University of Moldova, Faculty of Philology, Chişinău

Robert LALIBERTÉ, PhD, Director General of the International Association of Québec Studies (AIEQ), Québec, Canada

Associate Professor Zinaida TĂRĂȚĂ, PhD, *Alecu Russo* State University of Bălţi

Maia MOREL, PhD, researcher, The Centre for Urbanism-Culture-Society, the National Institute for Scientific Research (INRS), Montréal, Québec, Canada

Fernand HARVEY, PhD, Head of *Fernand-Dumont* Culture Chair, the National Institute for Scientific Research (INRS), Montréal, Québec, Canada

Patrick POIRIER, PhD, Scientific Coordinator of the Interuniversity Research Centre on Quebec Literature and Culture (CRILCQ), University of Montréal, Quebec, Canada

Dedicăm acest volum maeștrilor noștri, Profesorilor

Constantin Ciopraga, Siloiu Berejan, Mihai Drăgan, Valentin Mândăcanu, Paul Miclău, George Platon, Mircea Mihalevschi, Theodora Cristea, Nicolae Corlăteanu, Irina Mavrodin, Ilarion Matcovschi, Virgil Cuțitaru, Alexandru Andriescu, Ion Apetroaie, Mircea Ioniță, Ion Evtușenco, nobili cavaleri și ferenți promotori ai limbii, culturii și spiritului românesc.

De asemenea, colegilor noștri

membrii Catedrei de Literatura Română și Universală, Facultatea de Filologie, Universitatea de Stat Alecu Russo din Bălți, de la începuturile ei și până în prezent, membrii Catedrei de Limba Română pentru Studenții Străini din Facultatea de Litere, a Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași, de la începuturile ei și până în prezent, membrii Centrului de Studii Multilingvistice & Interculturale din cadrul Facultății de Litere, Universitatea Spiru Haret din București, de la începuturile ei și până în prezent, membrii Catedrei Fernand-Dumont, Institutul Național de Cercetări Științifice din Montréal, de la începuturile ei și până în prezent,

care au sprijinit cunoașterea limbii, culturii și civilizației românești în lume.

Nous dédions ce volume à nos maîtres, les Professeurs

Constantin Ciopraga, Siloiu Berejan, Mihai Drăgan, Valentin Mândăcanu, Paul Miclău, George Platon, Mircea Mihalevschi, Theodora Cristea, Nicolae Corlăteanu, Irina Mavrodin, Ilarion Matcovschi, Virgil Cuțitaru, Alexandru Andriescu, Ion Apetroaie, Mircea Ioniță, Ion Evtușenco, des nobles chevaliers, promoteurs fervents de la langue, de la culture et de l'esprit roumain.

Nous dédions également ce volume à nos collègues

membres du Département de Littérature Roumaine et Universelle, Faculté de Philologie, Université d'État Alecu Russo de Bălți, depuis ses débuts jusqu'à présent, membres du Département de Langue Roumaine pour les Étudiants Étrangers de la Faculté des Lettres, Université Alexandru Ioan Cuza Iași, des ses débuts jusqu'à présent, membres du Centre d'Études Multilinguistiques et Interculturelles de la Faculté des Lettres, Université Spiru Haret Bucarest, depuis ses débuts jusqu'à présent, membres du Département Fernand-Dumont, l'Institut National de Recherches Scientifiques de Montréal, depuis ses débuts jusqu'à présent,

qui ont soutenu la connaissance de la langue, de la culture et de la civilisation roumaine dans le monde.

We dedicate this volume to our mentors, Professors

Constantin Ciopraga, Siloiu Berejan, Mihai Drăgan, Valentin Mândăcanu, Paul Miclău, George Platon, Mircea Mihalevschi, Theodora Cristea, Nicolae Corlăteanu, Irina Mavrodin, Ilarion Matcovschi, Virgil Cuțitaru, Alexandru Andriescu, Ion Apetroaie, Mircea Ioniță, Ion Evtuşenco, distinguished personalities and fervent promoters of the Romanian language, culture and spirit.

We also dedicate this volume to our colleagues

members of The Department of Romanian and Universal Literature, the Faculty of Philology, Alecu Russo State University of Bălți, since its beginning up to the present moment, members of The Department of Romanian Language for International Students, the Faculty of Letters, Alexandru Ioan Cuza University of Iași, since its beginning up to the present moment,

members of The Centre of Multi-linguistic and Intercultural Studies, the Faculty of Letters, Spiru Haret University of Bucharest, since its beginning up to the present moment,

members of Fernand-Dumont Chair, the National Institute for Scientific Research, Montréal, since its beginning up to the present moment,

who have supported the Romanian language, culture and civilization in the world.

ARGUMENT

MODELUL FRANCEZ: CONEXIUNI FORMATOARE

Fie supralicitată sau ridicată la rang de studiu serios, în primul rând de comparatism și de critica sursieră, fie total neglijată [...], problema influențelor se impune în stadiul unei culturi deschise spre alte culturi, ca și în cadrul intertextual european sau universal.

Mihai Cimpoi

Identificarea unor indicii ale energiilor modelatoare din spațiul cultural al Europei moderne reliefează, în mod incontestabil, ideea primatului modelului francez. Raporturile sale cu limbile și literaturile europene sau cu alte spații culturale implică acumularea, în timp, a unor experiențe diverse și complexe. Sursă atractivă pentru mai multe zone europene, estice sau chiar vestice, acest model a dinamizat energiile culturilor naționale, proiectându-se în cele mai diverse domenii: politică, învățământ, lingvistică, literatură, jurnalism, artă etc.

Disertabile, aceste idei au stat la originea Colocviului științific internațional *Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal*, organizat în perioada 19-20 aprilie 2013, prin concursul Catedrei de Literatură Română și Universală a Facultății de Litere, Universitatea de Stat *Alecu Russo* din Bălți. Conceptul forumului științific, axat pe schimbul de opinii asupra unor probleme din aria tematică propusă, angajând specialiști din domeniul literaturii, lingvisticii și jurnalismului, a fost susținut imediat de grupuri de cercetători-filologi afiliați Catedrelor de Limba Română pentru Studenți Străini, Jurnalism și Științe ale Comunicării din Facultatea de Litere a Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași; Centrului de Studii Multilingvistice & Interculturale din cadrul Facultății de Litere Universitatea *Spiru Haret* din București; de asemenea din cadrul Catedrei *Fernand-Dumont* a Institutului Național de Cercetare Științifică din Montréal, Canada.

Plecând de la inițiativa Catedrei de Literatură Română și Universală a universității bălțene, ideea a fost "moșită" o vreme, fiind supusă interogațiilor interioare și exterioare, ce sugerau că, astăzi, când influența anglo-americană este tot mai expansivă, când unele voci susțin cu fermitate că vremea finețurilor a trecut și că tăvălugul uniformizării globale înaintea invaziv și implacabil, un colocviu care ar valorifica impactul francofoniei poate părea oarecum desuet. Ideea universitarilor

bălteni a găsit însă, într-un mod surprinzător de plăcut, numeroși susținători, prin contribuția cărora colocviul, dar și prezenta serie a celor trei volume, au putut obține prestața academică necesară.

Printre primii au rezonat cu genericul colocviului colegii noștri, conf. univ. dr. Ludmila Braniște și asist. univ. drd. Gina Nimigean, membri ai Catedrei de Limba Română pentru Studenți Străini, Facultatea de Litere, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza* din Iași. Ignorând distanța geografică, colegii de la Facultatea de Litere a Universității *Spiru Haret* din București, împreună cu cei de la Institutul Național de Cercetare Științifică din Montréal, ne-au demonstrat eficiența colaborării în virtutea unui fond comun de idei. Aducem mulțumiri cu acest prilej doamnei conf. univ. dr. Tamara Ceban, Decan al Facultății de Litere a Universității *Spiru Haret* din București, care a sprijinit, împreună cu echipa sa (prof. univ. dr. Andreea Vlădescu, lect. univ. dr. Denisa Drăgușin, lect. univ. dr. Oana Buzea, lect. univ. dr. Sebastian Chirimbu, lect. univ. dr. Valentina Bianchi, lect. univ. dr. Dan Sterian) organizarea colocviului, care și-a putut astfel contura ulterior o expresie concretă.

Totodată, organizatorii și-au formulat un set de obiective, vizând în special valorificarea și estimarea științifică a fenomenului și încurajarea abordărilor sintetice; evidențierea și investigarea modurilor de proiectare a limbii franceze în dinamica limbilor europene; evaluarea comparată a literaturilor europene pentru care a funcționat modelul cultural francez; identificarea și comentarea surselor franceze ale unor opere de referință din literatura universală; confruntarea, în plan diacronic și sincron, a diverselor modalități de reprezentare estetică a lumii în literaturile europene.

Colocviul a antrenat numeroși universitari, cercetători consacrați și doctoranzi din diverse centre academice, interesați de relevarea impactului modelului cultural francez. Comunicările au fost susținute în cadrul a trei secțiuni: *Literatura franceză în orizontul literar european și universal; Limba franceză și arhitectura limbilor europene, Jurnalismul francez și dinamica jurnalismului european*, menite să acopere o arie tematică edificatoare, reluată parțial și în constituirea prezentei serii. Colocviul și-a lărgit anvergura geografică prin formula video-conferință, prin intermedierea tehnică a Centrului de Reușită Universitară al Universității de Stat *Alecu Russo* din Bălți. Intervențiile participanților din Montréal și București s-au putut produce, astfel, în timp real.

Organizarea unei manifestări cu caracter științific reprezintă un act de responsabilitate și angajament epistemic, constituind, în același timp, o probă de vitalitate intelectuală și competitivitate academică. Discuția nemijlocită a specialiștilor facilitează aprecierea lucidă și obiectivă

a rezultatelor activității de cercetare curentă, dedicată cunoașterii subiectelor culturale din spațiul unitar european, reprezentând în același timp una din modalitățile de evaluare periodică a patrimoniului lingvistic și cultural mondial. Contactul direct dintre cercetătorii din diferite instituții academice, facilitat prin asemenea manifestări științifice, reprezintă unul dintre cele mai eficiente mijloace de comunicare interculturală și de consolidare a dialogului interuman.

Nutrim convingerea că francofonia este în continuare importantă în lume inclusiv pentru a contrabalansa extensia cu previzibile tendințe dominatoare a limbii engleze și a “culturii americaniza[n]te”, păgubitor uniformizante, a globalizării – și pentru a menține dialogul intercultural și crearea unor noi elite.

Un posibil excurs la originile acestui fenomen ne relevă tradiții care își au începuturile în Evul Mediu, când, grație contactelor economice, politice și spirituale, sunt atestate primele confluente ale fenomenelor culturale europene cu cele franceze. Importante în sensul explicării conjuncturii istorice care a condus la propulsarea energică a modelului cultural francez în arealul vechiului continent sunt disocierile lui Charles Drouhet, profesor universitar din interbelicul românesc. Luând în discuție circumstanțele în care s-a impus acest model, care, indiscutabil, a cunoscut o popularitate reală, istoricul literar și cercetătorul câmpului literaturii comparate recurge la o paralelă relevantă: “Așa cum s-au petrecut lucrurile în ultima perioadă a antichității, când lumea civilizată era una cu lumea romană, secolul al XVIII-lea este, cum se știe, epoca în care cultura franceză ajunge să fie o cultură europeană, în care Franța devine arbitru bunelor maniere ale Europei, iar limba franceză devine a doua limbă maternă a păturii culte. Această supremație a limbii franceze se extinde de asemenea în estul Europei. Limba franceză înlocuiește italiana ca limbă diplomatică, iar talmăcitorii de la Poarta Supremă au fost obligați de acum înainte să cunoască franceza pentru a se putea înțelege cu ambasadorii marilor puteri și pentru a redacta tratatele”. (Charles Drouhet, *Studii de literatură română și comparată*, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ediție îngrijită, note, tabel bio-bibliografic și postfață de Silvia Burdea, Editura Eminescu, București, 1983, pp. 62-63)

Toate se întâmplă, explică autorul, în contextul diminuării factorului grecesc, prin retragerea sa din zonele culturii și ale științelor. Faptul a favorizat ofensiva elementelor culturale franceze, care se impuneau tot mai sigur pe diverse planuri, “întrucât, la sfârșitul secolului al XVII-lea, grecii renunțaseră la admirația totală pentru gloriosul, dar îndepărtatul trecut elen și se apropiau prin intermediul culturii franceze de civilizația europeană”. (*Ibidem*) Ca urmare a acestui fenomen, relațiile

limbilor de origine latină cu limba franceză le-a asigurat acestora un substanțial fond neologic, furnizându-li-se, astfel, concomitent, paradigme expresive noi, modelându-li-se și modernizându-li-se, în ultimă instanță, ființa. Limba franceză a avut un rol determinant și în dinamica limbii române. Acest gen de influențe s-a extins, la un alt nivel, și în spațiul anglo-saxon ori în cel slav. Abordarea complexă a acestor realizări implică un șir de probleme care se pot constitui în obiect de studiu nu doar pentru romaniști.

La începutul secolului al XIX-lea, evoluând rapid sub semnul numeroaselor traduceri, și tânăra literatură română cultă vine să se includă în sfera de gravitație a elementului francez, localizat în poezie, proză și, după 1840, în dramaturgie. Abia constituit, mediul literar din Moldova și Muntenia – explică Paul Cornea – se orientează predominant spre iluminiștii și preromanticii Voltaire, Florian, Marmontel, Paul de Kock. Însă, odată cu avansarea romantismului, îi preferă pe Lamartine, Chateaubriand, Dumas-père, George Sand, Eugène Sue, Victor Hugo. (Cf. Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Editura pentru literatură, București, 1966, pp. 57-58)

De pe o poziție dezavantată, Alecu Russo sesizează fenomenul general al aderării boierimii capitalei moldave la limba franceză. De asemenea, observă nemulțumit ofensiva literaturii de pe meleagurile galice în mediul aristocratic ieșean: “Boierii cei mai de sus au dat limbii franțuzești stăpânire în saloane și în corespondențele intime; de graiul moldovenesc se slujesc la tribunale și cu oamenii lor; iar greceasca o vorbesc numai acei care nu pricep nici franțuzește, nici moldovenește. După pilda damelor elegante și *fashionabile* boierimea de a doua mână nu vorbește decât de Balzac și Soulié, de Lamartine și Hugo, de Kock și Dumas; mai ales pe Paul de Kock îl adoră! Pășind pe urmele boierimii de al doilea rang, boierii de treapta a treia, a patra, a cincina etc. (căci nu știu bine câte spițe sânt la scara boierimii), n-au ajuns decât la clasici, așa încât o să auziți în Iași pe toată lumea vorbind franțuzește fără să-nțelegi un cuvânt”. (Alecu Russo, *Opere*, ediție îngrijită de Eim Levit, Chișinău, Literatura Artistică, 1989, p. 231) În pofida atitudinii refractare a autorului său, schița *Iașii și locuitorii lui în 1840* – în care Russo arată tot acest complex de fenomene – devine, prin consemnare, un semnificativ document din evoluția societății românești a epocii sale, intrată, ineluctabil, în vârtejul prepașoptist al transformărilor europene cvasi-globale.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în majoritatea literaturilor europene, poezia modernă avansează grație simbolismului francez, denumit astfel și definit de poetul Jean Moréas în articolul-manifest *Le symbolisme* (1886). Principiile noului concept liric, promovate energic de

Paul Verlaine, Artur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Francis Jammes ș. a., au fost adoptate și cultivate la scurt timp de poeți din Anglia, Germania, Spania, Italia. Curentul a cunoscut ulterior o extindere impresionantă, incluzând și literaturi din centrul și sud-estul continentului, generând școli naționale în Polonia, Ungaria, România.

Simbolismul românesc se lansează, cum bine se știe, datorită atașamentului pentru noua ideologie literară, manifestat de poetul Alexandru Macedonski, "receptiv și față de atitudinile conceptuale ale parnasienilor, cu predilecția lor pentru încorporarea poetică a valorilor plastice, în defavoarea (chiar dacă nemărturisită) a celor muzicale". (Matei Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, ediția a II-a, Editura Paralela 45, Pitești, 2002, p. 185) În aceeași ordine de idei, Matei Călinescu subliniază rolul determinant al poetului-teoretician la propulsarea, în spațiul liricii românești, a celui mai în vogă concept liric de la sfârșitul secolului al XIX-lea, simbolismul: "La curent cu dezbaterele literare din Franța contemporană, poet de limbă franceză el însuși (colaborator la revista simbolistă *La Wallonie*, care apărea la Liège sub conducerea lui Albert Mockel), Macedonski, fără a-și renega vreodată marii idoli romantici, ba chiar *apărându-le memoria* cu patos – cum s-a întâmplat cu Musset –, este cel dintâi care recomandă cititorului român de poezie pe marii precursori și pe reprezentanții propriu-zisi ai simbolismului. Pe Baudelaire, Mallarmé, Joséphin Péladan, Moréas...". (*Ibidem*)

Insolită în contextul unei epoci în care se mai resimțea încă spiritul romantismului, lirica lui Mallarmé a avut un impact real asupra poeziei române de la începutul secolului XX. Modernismul românesc îi datorează poetului francez încifrarea la extremă limită, sugestivitatea. După Hugo Friedrich, o formulă a poeticii lui Mallarmé include "absența unei lirici de sentiment și de inspirație; fantezie dirijată de intelect; anularea realității și a ordinilor normale, atât logice, cât și afective; operarea cu forțele impulsionale ale limbajului; sugestivitate în loc de inteligibilitate; conștiința de a aparține unei perioade crepusculare a culturii; atitudine dublă față de modernitate; ruptura cu tradiția umanistă și creștină; însingurare conștientă de distincția ei; echivalarea poeziei cu reflecția asupra poeziei, în aceasta predominând categoriile negative". (Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne de la mijlocul secolului al 19-lea până la mijlocul secolului al 20-lea*, traducere de Dieter Fuhrmann, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, pp. 98-99)

Ulterior, în prima jumătate a secolului XX, infuzia de cultură franceză în spațiul european a mobilizat și dinamizat forțele intelectuale naționale din majoritatea țărilor europene. Fenomenul a condus la

consolidarea, în aceste zone, a unor viguroase concepte literare: conceptul *esteticii urâtului*, inițiat în lirică de Charles Baudelaire; conceptul *proustian* al memoriei involuntare, în flux, cultivat cu pasiune de romancierii importanți, inclusiv de românul Camil Petrescu. Opera lui Marcel Proust, tradusă în multe limbi, i-a asigurat reputația în lume, iar metoda sa a exercitat o puternică influență în proza secolului XX. Aprofundate și nuanțate, raporturile culturii franceze cu culturile europene în ansamblu îmbracă, de-a lungul secolului XX, manifestări multiple, benefice tuturor părților. Menționăm, în context, impactul asupra uneia dintre cele mai influente paradigme teoretice – *structuralismul*, construite pe modelul lingvisticii lui Ferdinand de Saussure și diseminat în literatură prin ideile unor Roland Barthes, Gérard Genette, Jean Starobinski etc.

Dincolo de rolul formativ, modelul francez a oferit spațiilor lingvistice și literare naționale soluții și sugestii pentru rezolvarea problemelor identitare. Așa cum limba reflectă mentalul unui popor, iar literatura formează atitudini și comportamente, studiul acestui gen de confluente conduce la înțelegerea și dezbateră ideilor, la familiarizarea cu evoluția gândirii și a valorilor.

Subiectul înregistrează, însă, și interpretări, într-un sens, refractare. În literatura română, opiniile lui Benjamin Fundoianu, cunoscut prin atașamentul său, exagerat pe unele segmente, pentru spiritualitatea franceză, ilustrează atitudinea sa de frondă în raport cu spiritul creativ românesc. În prefața la volumul *Imagini și cărți din Franța* (1921), scriitorul aducea acuze grave literaturii autohtone, care, până la acel moment, nu-și demonstrase nici capacitatea, nici voința de a converti achizițiile străine la propriile valori. Atenționând asupra unui complex mai vechi, tânărul eseist animat de idei radicale, decide să aplice “o lecție” dură intelectualilor români din epoca interbelică, arătându-le un adevăr incomod, o problemă formulată, poate, prea drastic: “Dacă literatura noastră a fost un continuu parazitism, vina n-o poate culege cultura Franței, ci neputința noastră de a asimila – mai mult: lipsa talentelor remarcabile, capabile să facă dintr-o nutriție străină ceva ordinar și propriu”. (Benjamin Fundoianu, *Imagini și cărți din Franța*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 6) Autorul *Priveliști-lor* acceptă existența unui *fond francez* al literaturii române dar, într-o formulă extremă, categorică, acuză că, în raport cu literatura Franței, cea română “a fost un simplu parazitism”. (*Ibidem*)

O altă afirmație a sa avansează ideea că spațiul nostru cultural a rezultat în exclusivitate din cel francez și a rămas dependent de acesta: “Cultura noastră a evoluat, și-a desenat o figură și o stare, a devenit o colonie – o colonie a culturii franțuzești”. (*Ibidem*) Prin tânărul Fundoianu

se absolutizează rolul modelului francez în edificarea culturii române, minimalizându-se în final aportul intelectualilor autohtoni la progresul spiritului național. În același timp, contrar afirmațiilor de mai sus, criticul își va declara, fără rezerve, asentimentul pentru opera congenerilor săi – George Bacovia, Ion Minulescu, Adrian Maniu, Ion Călugăru, Dimitrie Anghel. Se știe câtă admirație nutrea pentru poezia lui Tudor Arghezi, pe care, în ierarhia valorică personală, îl va alătura lui Mihai Eminescu. Stabilit în Franța, Fundoianu va continua să colaboreze la revistele *Integral* (din a cărei redacție pariziană făcea parte) și *Unu*, editată de Sașa Pană, va transpune în franceză versuri din creația poezilor români Tudor Arghezi, Ion Vinea, Adrian Maniu, Ion Minulescu, George Bacovia, Al. Philippide, Ilarie Voronca.

În virtutea dimensionării propriei identități culturale, raportarea la *Celălalt* ne definește poziția în lume, dar și ne reliefează nouă, românilor, impactul pe care l-au avut asupra ființei noastre culturale modelele directe, între care se prenumără, cu un relief distinct, cel francez. Recunoașterea rolului determinant al limbii și culturii franceze în contextul ideii de modernizare a spațiului spiritual românesc a devenit, în prezent, aproape un truism. Mai mult decât atât, în ultimul timp, unele voci se pronunță împotriva vehiculării, la infinit, a acestei aserțiuni, mai întâi din considerentul că, în cazul românilor, ar favoriza aplatizarea capacității noastre volitive și ar promova complexul de inferioritate; apoi din acela că “Francezii înșiși privesc iradierea modelatoare a propriei lor culturi, la care fac aluzie adesea românii, ca pe un fapt ce ține de acum de istorie. Deci de trecut. Și se deschid curajos către o nouă etapă de civilizație, în care se confruntă cu globalismul și se adaptează activ și reactiv la el, fără a-și uita sau minimiza propria istorie, dar și fără a o invoca ca pe un fetiș glorios care i-ar scuti de efort și de evoluție”. (Magda Cârneci, *Francofonia și mândria*: <http://www.revista22.ro/>, consultat la 18. 06. 2014)

Trăim într-o lume dialogică, unde modelele, active sau latente, determină configurațiile construcțiilor identitare, implicit ale celor de natură intelectuală. Este, practic, imposibilă elucidarea, în limitele unui colocviu științific, a spectrului de probleme avansat de acest subiect complex, reunind sub arcada-i o multitudine de priveliști exegetice. Excluzând atitudinea mitizantă în raport cu modelul cultural francez, putem afirma cu certitudine că spiritul impus de el, deopotrivă cu cel elen sau roman, rămâne imanent peisajului cultural european și celui universal, servind coerenței formelor și esențelor acestora. Cele trei volume de exegeză științifică reunite în seria *Construcții identitare. Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal* constituie mărturii semnificative.

Aflat la prima sa ediție, colocviul inaugurează, sperăm, o frumoasă tradiție, care să reverbereze de acum încolo, înscriindu-se într-o continuitate necesară. Comunicările susținute cu prilejul colocviului vor putea ajunge la publicul interesat prin intermediul acestor volume, care s-au amplificat în timp prin alte noi contribuții, ce, în mod direct sau indirect reflectă impactul modelelor directoare. Intenția noastră a fost să oferim spațiu de expunere tuturor celor sensibilizați de problematica propusă. Prin prezenta apariție editorială promovăm abordarea interdisciplinară a unor teme aflate la hotarele lingvisticii cu literatura și dincolo de acestea, prin prisma mai multor puncte de vedere, care pun în evidență varii concepții din varii contexte naționale, multlingve și internaționale. Structurată în trei volume: *Literatură, Literatură & Studii culturale; Lingvistică & Didactică*, seria se dorește a fi un mijloc de contact cultural, de dialog intelectual, deschis și altor idei, nu neapărat convergente. Volumele au putut obține un caracter coerent grație acribiei coordonatorilor: Oana-Maria Petrovici & Gina Nimigean (vol. 1), Diana Vrabie & Maria Abramciuc (vol. 2), Ludmila Braniște (vol. 3) și a editorilor științifici: Claudia Elena Dinu & Elena Mihaela Andrei (vol. 1), Gina Nimigean & Ludmila Braniște (vol. 2) și, respectiv, Iolanda Sterpu & Mariana-Diana Câșlaru (vol. 3).

Comitetul științific al Colocviului ține să-și exprime gratitudinea față de cercetătorii Constantin Pricop, Pierre Morel, Ana Bantoso, Ludmila Braniște, Diana Vrabie, Maria Abramciuc, Gina Nimigean, Tamara Ceban, Monica Frunză, Emilia Bondrea, Laura Ciubotărașu-Pricop, Oana-Maria Petrovici, Ana Ghilaș, Maia Morel, Fernand Harvey, Patrick Poirier, Claudia Elena Dinu, Andreea Lupu, Valeriu Marinescu, Adina Chirimbu, Mihaela Chapelan, Denisa Drăgușin, Oana Buzea, care s-au implicat cu abnegație la realizarea prezentei serii. Coordonatorii își exprimă aprecierea și recunoștința față de tânăra pictoriță Daniela Vrabie, elevă a clasei a VIII-a a Liceului teoretic *Mihai Eminescu* de la Bălți, absolventă a Școlii de Arte Plastice, care ne-a oferit, cu toată deschiderea, imaginile inserate în cele trei volume, care au adăugat un plus de sensibilitate opurilor academice.

Comitetul științific al Colocviului ține, de asemenea, să mulțumească tuturor participanților și autorilor implicați, iar în viitor speră să dinamizeze colaborarea prin noi întâlniri cel puțin la fel de fructuoase, în cadrul altor ediții ale colocviului, menite să asigure continuitate unei frumoase experiențe academice.

Coordonatorii

ARGUMENT

MODÈLE FRANÇAIS: CONNEXIONS FORMATRICES

Le problème des influences s'impose dans l'étude d'une culture ouverte vers les autres cultures, tout comme dans le cadre intertextuel européen ou universel, étant – soit surenchéri ou considéré une étude sérieuse, surtout par le comparatisme et la critique sourcière, – soit totalement négligé [...].

Mihai Cimpoi

L'identification de certains indices des énergies modélatrices de l'espace culturel de l'Europe moderne fait ressortir, d'une manière incontestable, l'idée prioritaire du modèle français. Ses rapports avec les langues et les littératures européennes ou avec les autres espaces culturels impliquent l'accumulation, à travers le temps, de certaines expériences qui sont différentes et complexes. Source attrayante pour plusieurs zones européennes, qu'elles soient de l'est ou même de l'ouest, ce modèle a stimulé les énergies des cultures nationales, se projetant dans les domaines les plus diversifiés: la politique, l'enseignement, la linguistique, la littérature, le journalisme, l'art, etc.

Ces idées ont été à la base du Colloque scientifique international *Réverbérations du modèle culturel français en contexte européen et universel*, organisé le 19-20 avril 2013, par le concours du Département de Littérature Roumaine et Universelle de la Faculté des Lettres de l'Université d'État *Alecu Russo* de Bălți.

Le concept de forum scientifique, axé sur l'échange des opinions sur certains problèmes de l'aire thématique proposée, avec la participation des spécialistes du domaine de la littérature, de la linguistique et du journalisme, a été soutenu par des groupes de chercheurs en philologie, affiliés aux Départements de Langue Roumaine pour les Étudiants Étrangers, Journalisme et Sciences de la Communication de la Faculté des Lettres de l'Université *Alexandru Ioan Cuza* de Iași; le Centre d'Études Multilinguistiques et Interculturels de la Faculté des Lettres de l'Université *Spiru Haret*, Bucarest; le Département *Fernand-Dumont* de l'Institut National de Recherche Scientifique de Montréal, Canada.

Partant de l'initiative du Département de Littérature Roumaine et Universelle de l'Université de Bălți, l'idée a été "travaillée" une période, car elle a été soumise aux interrogations intérieures et extérieures, qui

suggéraient qu'à présent, quand l'influence anglo-américaine est devenue plus expansive et certaines voix soutiennent fortement que le temps doux a passé et le rouleau de l'uniformisation globale avance d'une manière invasive et implacable, un tel colloque va mettre en valeur l'impact de la francophonie qui, probablement, va s'avérer plus ou moins désuet.

Mais l'idée des enseignants de l'Université de Bălți a trouvé, d'une manière surprenante, beaucoup de souteneurs, qui, par leur participation, le colloque et la série de ces trois volumes, ont pu obtenir la prestance académique souhaitée.

Parmi les premiers participants qui ont raisonné avec le générique du colloque, les collègues, Ludmila Braniște, maître de conférence et Gina Nimigean, assistant universitaire, toutes les deux, membres du Département de Langue Roumaine pour les Étudiants Étrangers à la Faculté des Lettres de l'Université *Alexandru Ioan Cuza* de Iași.

Ignorant la distance géographique, les collègues de la Faculté des Lettres de l'Université *Spiru Haret* et ceux de l'Institut National de Recherche Scientifique de Montréal ont fait preuve d'une collaboration efficace en vertu d'un fond commun d'idées. Nous remercions Mme Tamara Ceban, maître de conférences, doyenne de la Faculté des Lettres de l'Université *Spiru Haret* de Bucarest qui a soutenu, avec son équipe de professeurs (professeur - Andreea Vlădescu, chargé de cours - Denisa Drăgușin, chargé de cours - Oana Buzea, chargé de cours - Sebastian Chirimbu, chargé de cours - Valentina Bianchi, chargé de cours - Dan Sterian), l'organisation du colloque, ainsi, on a pu tracer ultérieurement une expression concrète.

En même temps, les organisateurs ont formulé des objectifs visant en particulier la mise en valeur et l'estimation scientifique du phénomène, mais aussi le soutien des approches à caractère synthétiques; la distinction et l'investigation des modes de projection de la langue française dans la dynamique des langues européennes; l'évaluation comparative des littératures européennes pour laquelle a fonctionné le modèle culturel français; l'identification et le commentaire des sources françaises de certaines oeuvres de références de la littérature universelle; la confrontation, en plan diachronique et synchronique de différentes modalités de représentation esthétique du monde dans les littératures européennes.

Le colloque a attiré beaucoup d'enseignants universitaires, des chercheurs consacrés, ainsi que beaucoup de candidats au doctorat de divers centres académiques, intéressés par la mise en évidence de l'impact du modèle culturel français. Les communications ont été soutenues au sein

de ses trois sections: *Littérature française dans la perspective littéraire européenne et universelle*; *Langue française et architecture des langues européennes*; *Journalisme français et dynamique du journalisme européen*, censées englober une aire thématique assez riche, reprise partiellement dans la constitution de la présente série aussi.

Le Colloque a élargi son aire géographique en usant du système de la vidéo-conférence mis en place par le Centre de la Réussite universitaire de l'Université d'État *Alecu Ruso* de Bălți. Les interventions des participants de Montréal et de Bucarest ont ainsi pu être présentées en temps réel.

L'organisation d'une manifestation ayant un caractère scientifique constitue une grande responsabilité et un engagement épistémique qui représente en même temps une épreuve de vitalité intellectuelle et de compétitivité académique. La discussion directe des spécialistes facilite l'appréciation lucide et objective des résultats de l'activité de recherche courante, dédiée à la connaissance des sujets culturels de l'espace unitaire européen qui représente en même temps une des modalités d'évaluation périodique du patrimoine linguistique et culturel mondial. Le contact direct entre les chercheurs de différentes institutions académiques, étant possible par de telles manifestations scientifiques, représente l'un des moyens efficaces de communication interculturelle et de consolidation du dialogue interhumain.

Nous sommes convaincus que la francophonie reste importante dans le monde tout d'abord pour contrebalancer l'*extension* – avec des tendances dominatrices prévisibles – de la langue anglaise et de l'uniformisante "culture américaine" de la globalisation – et aussi pour maintenir le dialogue interculturel et pour créer de nouvelles élites.

Une possible digression à l'origine de ce phénomène, nous révèlent les traditions qui ont leur début au Moyen Âge, quand, grâce aux contacts économiques, politiques et spirituels, ont été attestés les premières convergences des phénomènes culturels européens avec ceux français. Importantes sont les dissociations de Charles Drouhet, professeur universitaire d'entre-deux-guerres, dans le sens de l'explication de la conjoncture historique qui a conduit à la propulsion énergétique du modèle culturel français dans l'aréal de l'ancien continent. En discutant les circonstances dans lesquelles s'est imposé ce modèle, qui, évidemment a connu une réelle popularité, l'historien littéraire et chercheur dans le domaine de la littérature comparée recourt à un parallèle important: "Ainsi que les choses se sont déroulées pendant la dernière période de l'antiquité, quand le monde civilisé était comme le monde romain, le XVIIIème siècle est, comme on le sait, l'époque où la culture française

devient une culture européenne dans laquelle la France est l'arbitre du code des bonnes manières de l'Europe, et la langue française devient la deuxième langue maternelle de la couche cultivée. Cette primauté de la langue française donne de l'extension à l'Europe de l'est aussi. La langue française remplace la langue italienne comme langue de la diplomatie et les traducteurs de la Porte Suprême ont été obligés de connaître désormais le français pour pouvoir s'entendre avec les ambassadeurs des grands pouvoirs et pour rédiger les traités". (Charles Drouhet, *Studii de literatură română și comparată*, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ediție îngrijită, note, tabel bio-bibliografic și postfață de Silvia Burdea, Editura Eminescu, București, 1983, pp. 62-63)

Tout cela est arrivé, explique l'auteur, suite à la diminution du facteur grec, conséquence de sa retraite des zones des cultures et des sciences. Ce phénomène a favorisé l'offensive des éléments culturels français, qui s'imposaient incontestablement sur divers plans, "car, à la fin du XVIIème siècle, les Grecs avaient renoncé à l'admiration totale pour leur glorieux mais éloigné passé, et ils s'approchaient, par l'intermédiaire de la culture française, de la civilisation européenne". (*Ibidem*) Suite à ce phénomène, les relations des langues d'origine latine avec la langue française ont assuré un fond néologique substantiel, en fournissant en même temps, des paradigmes expressifs nouveaux, en modelant et modernisant en dernière instance, l'être. La langue française a eu un rôle primordial dans la dynamique de la langue roumaine aussi. Ce genre d'influence, s'est développé aussi dans l'espace anglo-saxon ou dans celui slave, à un autre niveau. L'approche complexe de ces réalisations implique une série de problèmes qui peuvent devenir un sujet de recherche pour beaucoup de personnes.

Au début du XIXème siècle, évoluant sous l'influence de nombreuses traductions, la jeune littérature roumaine culte vient aussi se joindre dans la sphère de gravitation de l'élément français, localisé dans la poésie, dans la prose et, après 1840, dans la dramaturgie. À peine esquissé, le milieu littéraire de Moldavie et de Munténie - explique Paul Cornea - s'oriente surtout vers les illuministes et les préromantiques Voltaire, Florian, Marmontel, Paul de Kock. Mais au fur et à mesure que le romantisme se développe, ce milieu littéraire semble préférer Lamartine, Chateaubriand, Dumas-père, George Sand, Eugène Sue, Victor Hugo. (Cf. Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Editura pentru literatură, București, 1966, pp. 57-58)

En se plaçant dans une position contraire, de nette désapprobation, Alecu Russo saisit le phénomène général d'adhésion à la langue française des boyards de la capitale moldave. Toujours mécontent,

il observe également l'offensive de la littérature des terres galliques dans le milieu aristocratique de Iași: "Les boyards les plus importants ont introduit la langue française dans les salons et dans les correspondances intimes; ils emploient le parler moldave dans les tribunaux tandis que le grec devient la langue de ceux qui ne comprennent ni le français, ni le parler moldave. Selon les dames les plus élégantes et *fashionabile*, les boyards du deuxième rang ne parlent que de Balzac et Souliè, de Lamartine et Hugo, de Kock et Dumas; et surtout de Paul de Kock qu'ils adorent! En imitant ceux-ci, les boyards de troisième, de quatrième et de cinquième rang (car on ne sait pas exactement leur hiérarchie) élargissent à Iași le groupe des parleurs de cette langue, souvent difficile à comprendre à cause des classiques français auxquels ils se rapportent encore d'une certaine manière". (Alec Russo, *Opere*, édition soignée par Eim Levit, Chișinău, Literatura Artistică, 1989, p. 231) Malgré l'attitude réfractaire de son auteur, le récit *Iașii și locuitorii lui în 1840* (*Iassy et ses habitants en 1840*) – dans lequel Russo présente tous ces phénomènes – devient sous son observation, un document significatif concernant l'évolution de la société roumaine de son époque, entrée inéluctablement dans le tourbillon des événements européens quasi-globaux qui ont précédé l'année 1848.

À la fin du XIXème siècle, dans la plupart des littératures européennes, la poésie moderne avance grâce au symbolisme français, défini et nommé ainsi par le poète Jean Moréas dans l'article-manifeste *Le symbolisme* (1886). Les principes du nouveau concept lyrique, développés et véhiculés d'une manière énergique par Paul Verlaine, Artur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Francis Jammes ont été adoptés et cultivés rapidement par les poètes anglais, allemands, espagnols, italiens. Ce courant littéraire a connu ultérieurement un important épanouissement, incluant aussi certaines littératures du centre et du Sud-Est du continent, en générant de vraies écoles nationales en Pologne, en Hongrie, en Roumanie.

Le symbolisme roumain apparaît, on le sait, grâce à l'attachement envers la nouvelle idéologie littéraire, manifestée par le poète Alexandru Macedonski, "réceptif aussi aux attitudes conceptuelles des parnassiens insistant sur l'affirmation des valeurs plastiques, en défaveur (même si non avouée) de celles musicales". (Matei Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, ediția a treia, Paralela 45, Pitești, 2002, p. 185) En continuant, Matei Călinescu souligne le rôle déterminant du poète-théoricien dans l'affirmation, dans l'espace de la lyrique roumaine, du concept lyrique le plus en vogue à la fin du XIXème siècle, le symbolisme: "Toujours au courant avec les débats littéraires de la France contemporaine, lui-même poète de langue française (collaborateur de la

revue symboliste *La Wallonie*, qui paraissait à Liège sous la direction d'Albert Mockel), Macedonski, sans jamais renier les grands idoles romantiques, mais, au contraire, en *défendant emphatiquement leur mémoire* – comme il l'avait fait avec Musset –, est le premier littéraire à avoir recommandé aux lecteurs roumains les grands précurseurs et les représentants proprement dits du symbolisme. Baudelaire, Mallarmé, Joséphin Péladan, Moréas...". (*Ibidem*)

Insolite dans le contexte d'une époque dans laquelle on ressentait encore l'esprit romantique, la lyrique de Mallarmé a eu un impact réel sur la poésie roumaine du début du XXème siècle. Le modernisme roumain doit au poète français son hermétisme extrême, la force de la suggestion. Selon Hugo Friedrich, une formule de la poétique de Mallarmé inclut "l'absence d'une lyrique de sentiment et d'inspiration, fantaisie dominée par l'intellect, l'annulation de la réalité et de l'ordre normal, à la fois logique et affectif, l'opération avec les forces d'impulsion du langage; la suggestion au lieu de l'intelligibilité, la conscience d'appartenir à une période crépusculaire de la culture; une attitude double envers la modernité; la rupture avec la tradition humaniste et chrétienne, une solitude consciente de sa distinction; l'équivalence de la poésie avec la réflexion sur la poésie, dans cette dernière prédominant les catégories négatives". (Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne de la mijlocul secolului al 19-lea până la mijlocul secolului al 20-lea*, traducere de Dieter Fuhrmann, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, pp. 98-99)

Ensuite, pendant la première moitié du XXème siècle, l'infusion de culture française de l'espace européen a mobilisé et dynamisé les forces intellectuelles nationales de la majorité des pays européens. Le phénomène a abouti à la consolidation, dans ces zones-là, de forts concepts littéraires: le concept de *l'esthétique de la laideur* introduit dans la lyrique par Charles Baudelaire; le concept *proustien* de la mémoire involontaire, en flux, développé avec beaucoup d'intérêt par des romanciers importants, y compris le roumain Camil Petrescu. L'œuvre littéraire de Marcel Proust, traduite en plusieurs langues, lui a assuré une renommée partout dans le monde, sa méthode littéraire influençant la prose du XXème siècle.

Approfondis et nuancés, les rapports avec les cultures européennes dans leur ensemble, revêt, au cours du XXème siècle, de multiples formes, bénéfiques à tous. Il est à remarquer, dans ce contexte, l'impact sur l'un des paradigmes théoriques les plus influents – le *structuralisme*, construit selon le modèle de la linguistique de Ferdinand de Saussure et disséminé dans la littérature à travers les idées de Roland Barthes, Gérard Genette, Jean Starobinski, etc.

Au-delà de son rôle formatif, le modèle français a offert aux différents espaces linguistiques et littéraires nationaux des solutions pour résoudre leurs problèmes identitaires. Tout comme la langue reflète le mental d'un peuple et la littérature crée des attitudes et des comportements, l'étude de ce genre de confluences favorise la compréhension et le débat d'idées, la familiarisation avec l'évolution de la pensée et des valeurs.

Mais d'un certain point de vue, ce sujet donne aussi naissance à des interprétations réfractaires. Dans la littérature roumaine, les opinions de Benjamin Fundoianu, connu pour son attachement, souvent exagéré, envers la spiritualité française, illustre son attitude frondeuse par rapport à l'esprit créatif roumain. Dans la préface du volume *Imagini și cărți din Franța* (1921)/*Images et livres de France* (1921), l'écrivain lançait de graves accusations à la littérature autochtone, qui, jusqu'à ce moment-là, n'avait démontré ni sa capacité, ni sa volonté de convertir les acquisitions étrangères en rapport avec ses propres valeurs. En attirant l'attention sur un complexe encore plus vieux, le jeune essayiste animé par des idées radicales, décide de donner "une leçon" dure aux intellectuels roumains de l'entre-deux-guerres, en leur montrant une vérité incommode, un problème formulé, peut-être, d'une manière trop dure: "Si notre littérature a fait preuve d'un parasitisme continu, alors ce n'est pas à cause de la France, la faute nous appartient en totalité et consiste dans notre incapacité d'assimiler - et pour aller plus loin - d'imposer des talents remarquables, capables de faire d'une nutrition étrangère quelque chose d'ordinaire et de particulier". (Benjamin Fundoianu, *Imagini și cărți din Franța*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 6) L'auteur des *Priveliști/Regards* accepte l'existence d'un *fonds français* de la littérature roumaine mais, employant une formule catégorique, même extrême, accuse que, par rapport à la littérature de France, celle roumaine "n'a été qu'un simple parasitisme". (*Ibidem*)

Une autre idée véhiculée, qui lui appartient aussi, affirme que notre espace culturel a résulté exclusivement de celui français, tout en restant dépendant de celui-ci: "Notre culture a évolué, a dessiné sa figure et son état, devenant une colonie - une colonie de la culture française ". (*Ibidem*) Avec le jeune Fundoianu on absolutise le rôle du modèle français à l'édification de la culture roumaine, en minimisant ainsi l'apport des intellectuels autochtones pour le progrès de l'esprit national. En même temps, et en désaccord avec ses propres affirmations, le critique affirmera sans réserves, son admiration pour l'œuvre littéraire des écrivains tels George Bacovia, Ion Minulescu, Adrian Maniu, Ion Călugăru, Dimitrie Anghel. On sait d'ailleurs qu'il aimait la poésie de Tudor Arghezi, qui,

selon sa hiérarchie personnelle devenait même l'égal de Mihai Eminescu. Etabli en France, Fundoianu continuera à écrire dans les revues *Integral* (il a fait partie du comité parisien de rédaction de cette revue) et *Unu*, éditée par Sașa Pană, il traduira également en français les vers des poètes roumains tels Tudor Arghezi, Ion Vinea, Adrian Maniu, Ion Minulescu, George Bacovia, Al. Philippide, Ilarie Voronca.

En vertu de l'affirmation d'une identité culturelle propre, se rapporter à l'*Autre* définit d'une part notre position dans le monde, mais, d'autre part, cela démontre l'empreinte laissée par certains modèles directeurs dans notre espace culturel, en soulignant le rôle fondamental du modèle français. Reconnaître le rôle déterminant de la langue et de la culture françaises dans le contexte d'émancipation de l'espace spirituel roumain est devenu, à présent, presque un truisme. En plus de cela, le dernier temps, certaines voix se prononcent contre la véhiculation à l'infini, de cette assertion, d'abord, parce que, dans le cas des Roumains, cette situation favoriserait l'annulation de notre faculté volitive et promouvrait un complexe d'infériorité, ensuite, parce que "les Français mêmes regardent l'irradiation modélatrice de leur propre culture, à laquelle font souvent référence les Roumains, comme un fait qui tient déjà à l'histoire. Donc, c'est quelque chose du passé. Ils entrent courageusement dans une nouvelle étape de la civilisation tout en essayant de faire face au processus de globalisation, en s'y adaptant d'une manière active et réactive à la fois, sans oublier et minimiser leur histoire, mais sans tout aussi l'invoquer en tant que fétiche - obstacle de leur évolution". (Magda Cârneci, *Francofonia și mândria*: <http://www.revista22.ro/>, consulté le 18.06.2014)

Nous vivons dans un monde dialogique où les modèles actifs ou latents déterminent les configurations des constructions identitaires, y compris celles de nature intellectuelle. C'est pratiquement impossible d'élucider, dans les limites d'un colloque scientifique, le spectre des problèmes que suppose ce sujet complexe, réunissant sous son arcade une multitude de chaînes exégétiques. En excluant l'attitude mythisante en rapport avec le modèle culturel français, on peut affirmer avec certitude que l'esprit qu'il a imposé, à côté de ceux hellénique et romain, reste immanent au paysage culturel européen et à celui universel, assurant la cohérence de leurs formes et essences. Les trois volumes d'exégèse scientifique réunis dans la série *Constructions identitaires. Réverbérations du modèle culturel français dans le contexte européen et universel* constituent des exemples significatifs.

La première édition du colloque inaugure, on l'espère, une belle tradition qui réverbère dorénavant, tout en créant les prémisses d'une

continuité nécessaire. Les communications soutenues à l'occasion du colloque seront accessibles au public intéressé par l'intermédiaire de ces volumes, auxquels viennent s'ajouter d'autres contributions, qui, d'une manière directe ou indirecte reflètent l'impact des modèles directeurs. Notre intention a été d'offrir un espace d'expression à tous ceux sensibilisés à la problématique proposée.

Par cet événement éditorial, on promeut une vision interdisciplinaire de certains thèmes placés à la frontière de la linguistique et de la littérature et même au-delà de cette zone, par l'intermédiaire de plusieurs points de vue, qui mettent en évidence des conceptions de différents contextes nationaux, multilingues et internationaux. Structuré en trois volumes: *Littérature; Littérature et Études culturelles; Linguistique et Didactique*, on se propose par cette série de créer un milieu de contact culturel, de dialogue intellectuel, ouvert aussi aux autres idées, pas nécessairement convergentes. Les volumes font preuve de cohérence grâce à l'acribie des coordinateurs: Oana-Maria Petrovici et Gina Nimigean (vol. 1), Diana Vrabie et Maria Abramciuc (vol. 2), Ludmila Braniște (vol. 3) et aux éditeurs scientifiques: Claudia Elena Dinu et Elena Mihaela Andrei (vol. 1), Gina Nimigean et Ludmila Braniște (vol. 2) et Iolanda Sterpu et Mariana-Diana Câșlaru (vol. 3).

Le comité scientifique du Colloque tient à exprimer sa gratitude aux chercheurs Constantin Pricop, Pierre Morel, Ana Bantoș, Ludmila Braniște, Diana Vrabie, Maria Abramciuc, Gina Nimigean, Tamara Ceban, Monica Frunză, Emilia Bondrea, Laura Ciobotărașu-Pricop, Oana-Maria Petrovici, Ana Ghilaș, Maia Morel, Fernand Harvey, Patrick Poirier, Claudia Elena Dinu, Andreea Lupu, Valeriu Marinescu, Adina Chirimbu, Mihaela Chapelan, Denisa Drăgușin, Oana Buzea, qui se sont impliqués avec abnégation pour réaliser la présente série. Les coordinateurs expriment leur appréciation et leur reconnaissance au jeune peintre Daniela Vrabie, élève en VIIIème, au lycée théorique *Mihai Eminescu* et à l'École d'Arts-Plastiques de Bălți, qui nous a offert toutes les images insérées dans les trois volumes, ajoutant ainsi un peu de sensibilité à nos recherches académiques.

Le comité scientifique du Colloque tient à remercier également tous les participants et les auteurs impliqués, et à l'avenir, espère dynamiser cette collaboration par d'autres rencontres fructueuses, pendant ses prochaines éditions, afin d'assurer la continuité de cette belle expérience académique.

Les coordinateurs

ARGUMENT

THE FRENCH MODEL: SHAPING CONNECTIONS

Whether overrated or held high by comparative research and source criticism, or totally overlooked [...], the issue of influences is vital in studying a culture which is open to others, and in the European or universal intertextual context.

Mihai Cimpoi

The identification of certain cues on the moulding energies in the cultural space of modern Europe undoubtedly underlines the idea of preeminence of the French model. Its relations with other European languages and literatures or cultural spaces involve the gradual assimilation of diverse and complex experiences. An attractive source for many European areas, Eastern or even Western, this model has empowered the energies of national cultures, thus reflecting itself into various domains: politics, education, linguistics, literature, journalism, art, etc.

These ideas were the starting point for the international scientific colloquium *Echoes of the French cultural model in the European and universal context*, organized by the Department of Romanian and Comparative Literature of the Faculty of Letters, *Alecu Russo* State University of Balti (April 19 and 20, 2013).

Aiming to summon specialists in literature, linguistics and journalism to debate on certain issues in the suggested topic area, the concept of this scientific forum has been promptly supported by groups of researchers – philologists associated with the Departments of Romanian Language for Foreign Students, Journalism and Communication Sciences of the Faculty of Letters within *Alexandru Ioan Cuza* University in Iasi; the Center of Multilingual and Intercultural Studies at the Faculty of Letters, *Spiru Haret* University, Bucharest; the *Fernand-Dumont* Department of the National Research Institute in Montreal, Canada.

An initiative of the Department of Romanian and Comparative Literature of the University of Balti, this idea took some time to materialize after a number of issues were raised as to its opportuneness at a time when the Anglo-American influence is more and more expansive. Some voices were heard saying that the time of finesse is long gone and the roller of globalization is implacably moving forward – therefore, a colloquium on how to capitalize on the impact of francophonie is somewhat obsolete.

Fortunately, the idea of the Balti academia found plenty of supporters whose contribution and presence in this series of three volumes have brought the well-deserved scholastic prestige. Among the first to get into tune with the title of our colloquium were our peers, Assoc. Prof. Ludmila Braniște, PhD, and Lecturer Assistant Gina Nimigean, members of the Department of Romanian Language for International Students, Faculty of letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iasi.

Defeating geographic distance, our peers at the Faculty of Letters of *Spiru Haret* University of Bucharest, along with our colleagues at the National Research Institute of Montréal, have proven the efficacy of cooperation and joint thinking. We would like to address our acknowledgments to Assoc. Prof. Tamara Ceban, PhD, Dean of the Faculty of Letters, *Spiru Haret* University of Bucharest, along with her team who provided for the colloquium and helped give it a real expression.

The organizers devised a set of goals mainly aiming to capitalize and ensure a scientific assessment of the phenomenon, but also to encourage synthetic approaches thereof; to show how the French language projects itself in the dynamics of all European languages; to make a comparative evaluation of European literatures for which the French cultural model has been functional; to identify the French sources of certain reference works in world literature; to make a comparison at diachronic and synchronic levels of the various means of aesthetic representation of the world in European literatures.

The colloquium involved a large number of academia, senior researchers and PhD candidates in various university hubs, interested in demonstrating the impact of the French cultural model. The papers were structured into three sections: *French literature in the European and universal literary horizon*; *French language and the architecture of the European languages*; *French journalism and the dynamics of the European journalism*, designed to cover a relevant topic area, partially revisited in the present series. The colloquium has expanded its scope via video-conference, with the technical assistance from the CRU of *Alecu Russo* State University of Balti, which enabled the participants from Montréal and Bucharest to present their works in real time.

The organization of such a scientific event is an act of responsibility and epistemic involvement, and a proof of intellectual stamina and academic competitiveness at the same time. The direct dialogue between specialists facilitates a conscious and objective appreciation as to the findings of current research, as it is also one of the regular means of assessment used for the linguistic and cultural heritage of the world. In such events, first-hand contact with researchers coming

from different academic institutions represents one of the most efficient ways of intercultural communication.

It is our belief that *francophonie* is still influential in the world; among other things it counterbalances the expansive and predictable trends coming from the English language and the “Americanized/ing culture”, of globalisation – and it keeps the intercultural dialogue on while building new elites.

A journey back to the origins of this tradition takes us to the Middle Ages when the economic, political and spiritual contacts attest to the first conjunctions of the European cultural phenomena with their French counterpart.

Charles Drouhet, a professor who taught in interwar Romania, explained the historical context that led to the advancement of the French cultural model within the space of the old continent. While considering the context in which this model became dominant and popular, the literary historian and researcher of comparative literature turned to a relevant parallel: “While the Roman world was a synonym for civilization in late Ancient times, the 18th century was the time when French culture evolved into a European culture, France became the standard for good manners in Europe and the French language was the second mother tongue of the higher classes. This dominance of the French language will also reach Eastern Europe. It will replace the Italian language in diplomatic relations and the interpreters of the Ottoman Empire had to learn French from now on, so that they could speak to the ambassadors of the great Powers and be able to compile the treaties”. (Charles Drouhet, *Studii de literatură română și comparată*, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ediție îngrijită, note, tabel bio-bibliografic și postfață de Silvia Burdea, Editura Eminescu, București, 1983, pp. 62-63)

The author explains that all this occurred when the Greek factor was withdrawing from the cultural and scientific discourse. This fact helped promote the French cultural elements, which were growing stronger and stronger everywhere, “since the Greeks had given up on their total admiration for the glorious yet far-flung Greek past at the end of the 17th century and were coming closer to European civilization via the French culture”. (*Ibidem*)

As a result of this phenomenon, the relationships between the Latin-based languages with the French language provided them with a substantial neologistic corpus and new paradigms of expression that moulded and ultimately upgraded their potential. The French language was also a determining factor in the dynamics of the Romanian language. This type of influence spread to a different level in the Anglo-Saxon and

Slavonic territories. The complex approach of these accomplishments entails a number of issues worth exploring by Romanists and not only.

At the turn of the 19th century, during a quick evolution of translation, the young Romanian classical literature joined up the French trend in poetry, fiction and drama (after 1840). Though very young, as Paul Cornea argues, the literary environment in Moldavia and Wallachia will definitely aim to the French Enlightenment and pre-Romantic writers such as Voltaire, Florian, Marmontel, Paul de Kock. Once Romanticism was settled, they would favor Lamartine, Chateaubriand, Dumas-the father, George Sand, Eugène Sue, Victor Hugo. (Cf. Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Editura pentru literatură, Bucharest, 1966, pp. 57-58)

Not so delighted himself, Alecu Russo notices the general phenomenon of Moldavian squires adhering to the French language. He is also displeased with the settlement of French literature in the aristocratic environment of Iasi: "The high-rank boyars let the French language dominate the sitting-rooms and private correspondence; the Moldavian language is only used in court and with the servants; and the Greek language is spoken by those who cannot understand French or Moldavian. To follow into the steps of elegant and fashionable ladies, second-rank boyars would only speak about Balzac and Souliè, Lamartine and Hugo, Kock and Dumas; Paul de Kock is their object of adoration indeed! And to go further, the third-, fourth- and fifth-rank boyars (as I have no clue how many ranks there are in this social hierarchy) only reached the Classical writers, so you will hear everyone in Iasi speaking French and you will not understand a word". (Alecu Russo, *Opere*, revision by Eim Levit, Chisinau, Literatura artistică, 1989, p. 231) Despite this rejection, the short story *Iașii și locuitorii lui în 1840* (*Iasi and its citizens in 1840*) – where Russo describes this phenomenon – becomes a significant document in the evolution of Romanian society, then verging on the twirl of the quasi-global European changes brought by the 1840s.

At the end of the 19th century, modern poetry will move forward in most European literatures, thanks to French symbolism, thus named and defined by poet Jean Moréas in his manifesto *The symbolism* (1886). The principles of the new lyrical concept, vigorously promoted by Paul Verlaine, Artur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Francis Jammes, *etc.* were quickly adopted by poets in England, Germany, Spain and Italy. The trend expanded later to include literatures in the center and south-east of the continent, generating national schools in Poland, Hungary, and Romania.

As already known, Romanian Symbolism will be launched as a result of the new literary ideology, introduced by poets such as Alexandru

Macedonski, “also receptive to the conceptual attitudes of the Parnassians, with their preference for the poetical incorporation of plastic values at the expense of the musical ones (even though not openly admitted)”. (Matei Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, ediția a II-a, Editura Paralela 45, Pitești, 2002, p. 185) Here, Matei Calinescu points out the essential role of the poet played in promoting a new movement in the Romanian lyrical space at the end of the 19th century – Symbolism: “Being acquainted with the literary debates in the contemporary France, a French language poet himself (contributor to the Symbolist publication *La Wallonie*, issued in Liège under the supervision of Albert Mockel) Macedonski – not ever distancing himself from his great Romantic idols but *actively defending* their memory (as happened with Musset) is the first to introduce the great predecessors and representatives of Symbolism to the Romanian reader of poetry – Baudelaire, Mallarmé, Joséphin Péladan, Moréas...”. (*Ibidem*)

Original at the time when the Romantic spirit was still present, Mallarmé’s poetry had a strong impact upon Romanian poetry at the beginning of the 20th century. Romanian modernism owes to the French poet the enciphering to the highest limit, and the power of suggestivity. According to Hugo Friedrich, Mallarmé’s poetics is characterized by the “absence of a poetry of feeling and inspiration; a fantasy driven by the intellect; the annihilation of reality and of the normal orders, both logical and emotional; play with the driving forces of the speech; suggestivity instead of intelligibility; a two-sided attitude towards modernity; the break with the humanistic and Christian tradition; a conscious loneliness, aware of its distinction; self-referentiality of poetry, mainly containing negative categories”. (Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne de la mijlocul secolului al 19-lea până la mijlocul secolului al 20-lea*, traducere de Dieter Fuhrmann, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, pp. 98-99)

Later on, during the first half of the 20th century, the advancement of the French culture into the European space brought together and pushed forward the national intellectual forces in most European countries. The phenomenon resulted in establishing certain vigorous literary concepts: the concept of the *aesthetics of ugliness*, initiated by Charles Baudelaire; the *proustian* concept of *stream-of-consciousness*, which important novel writers adopted immediately, including Camil Petrescu. Marcel Proust’s works, translated into many languages, secured him a great reputation in the world and his method exerted a huge influence on 20th century prose.

The relations of the French culture with Europe had various manifestations, beneficial to all parties involved. It is worth mentioning

the impact upon one of the most influential theoretical paradigm – *structuralism* – built on the linguistic model of Ferdinand de Saussure and spread in literature via the ideas of Roland Barthes, Gérard Genette, Jean Starobinski, etc.

Apart from the formative role, the French model provided the national linguistic and literary spaces with solutions and suggestions for their specific identity problems. Just as language mirrors the mental status of a nation and literature constructs attitudes and behaviors, the study of these contacts helps to understand the ideas, to become familiar with the development of critical thinking and values.

The topic has its detractors, too. In Romanian literature, the opinions of Benjamin Fundoianu, well known for his fondness of French spirituality – somewhat exaggerated – illustrates his rebellious position towards the Romanian creative spirit. In the foreword to his volume *Imagini și cărți din Franța (1921)/Images and books from France (1921)*, the writer blames the local literature that, up to that point, had not proven the ability or the will to convert the foreign acquisitions to its own values. While pointing out an older complex, the young essayist full of radical ideas decides to give a tough “lesson” to the Romanian interwar intellectuals by showing them an inconvenient truth, an issue with a rather drastic formulation: “If our literature has lived in a continuous parasitism, it is not the fault of the French culture, but it is our failure to assimilate – and even more: the lack of remarkable talents, capable of turning a foreign material into something ordinary and inherent”. (Benjamin Fundoianu, *Imagini și cărți din Franța*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 6) The author of *Privești/Panoramas* accepts the existence of a *French corpus* in the Romanian literature but he claims in an extreme and firm statement that Romanian literature “was a simple form of parasitism”, in relation to the French one. (*Ibidem*)

He also claims that our cultural space derives from the French one in its entirety and has remained dependent on it: “Our culture has evolved and carved a shape and a state, become a colony – a colony of the French culture”. (*Ibidem*) Young Fundoianu even concludes that the French model is the sole source of inspiration for the Romanian culture, thus minimizing the contribution of the local intellectuals to the development of the national spirit. At the same time and contrary to the above statements, the literary critic will openly display his endorsement for the works of his peers – George Bacovia, Ion Minulescu, Adrian Maniu, Ion Calugaru, Dimitrie Anghel. It is known that his admiration for Tudor Arghezi’s poetry made Fundoianu compare him to Mihai Eminescu, at least in his personal hierarchy. Settled in France, Fundoianu will continue to write for

the magazines *Integral* (he was part of its French editorial team) and *Unu*, edited by Sasa Pana, and will translate Romanian poets into French: e.g. Tudor Arghezi, Ion Vinea, Adrian Maniu, Ion Minulescu, George Bacovia, Al. Philippide, Ilarie Voronca.

As part of the process of self-definition, the reference to *the Other* defines our place in the world and shows us, Romanians, the impact that cultural models have had upon our being, mainly the French one. To acknowledge the determining role of the French language and culture has almost become a truism. Moreover, some people have lately opposed the endless repetition of this statement – first because it would flatten our volitional ability and promote an inferiority complex; and second because the “French people themselves look at the influence of their own culture, which Romanians always make mention of, as a historical reality. It belongs to the past. And they bravely open themselves to a new stage of civilization, where they have to confront with globalism and adjust to it actively and reactively, without forgetting or minimizing their history but also without invoking it as some glorious fetish that would save them the effort and evolution”. (Magda Cârneli, *Francofonia și mândria*: <http://www.revista22.ro/>, accessed on 18. 06. 2014)

We live in a dialogical world, where models – either active or latent – establish the configuration of our identity constructs and of our intellectual framework. It is hence impossible to clarify, within the limits of one colloquium, the entire spectrum of issues entailed by this complex topic, which already gathers together a myriad of interpretations under its umbrella. While excluding the mythicizing attitude on the French cultural model, we can clearly state that its spirit, along with the Greek and Roman ones, is immanent to the European and universal cultural landscape, thus contributing to the coherence of their forms. The three volumes of scientific research in the series of *Identity constructions. Echoes of the French cultural model in a European and universal context* are illustrative of this fact.

At its first edition, this colloquium hopefully inaugurates a wonderful and long-lasting tradition. The papers presented during this event will reach the interested audience via these volumes that have benefitted in time from new contributions, which directly or indirectly reflect the impact of the driving models. Our purpose was to provide plenty of exposure space to all the contributors who were interested in this topic.

This publication aims to promote an interdisciplinary approach of certain issues that are in the contact zone between linguistics and literature, and beyond, via multiple perspectives in various national, multilingual and international contexts. Structured in three volumes,

Literature, Literature & cultural Studies; Linguistics & Teaching Methodology, the series aims to be a means of cultural contact, academic dialogue, open to not necessarily convergent ideas. The volumes were given full coherence by the accuracy of their coordinators: Oana-Maria Petrovici & Gina Nimigean (vol. 1), Diana Vrabie & Maria Abramciuc (vol. 2), Ludmila Braniște (vol. 3) and of the scientific editors Claudia Elena Dinu & Elena Mihaela Andrei (vol. 1), Gina Nimigean & Ludmila Braniște (vol. 2) and Iolanda Sterpu & Diana Câșlaru (vol. 3).

The Scientific Committee of the Colloquium wants to express its gratitude to researchers Constantin Pricop, Pierre Morel, Ana Bantoș, Ludmila Braniște, Diana Vrabie, Maria Abramciuc, Gina Nimigean, Tamara Ceban, Monica Frunză, Emilia Bondrea, Laura Ciubotărașu-Pricop, Oana-Maria Petrovici, Ana Ghilaș, Maia Morel, Fernand Harvey, Patrick Poirier, Claudia Elena Dinu, Andreea Lupu, Valeriu Marinescu, Adina Chirimbu, Mihaela Chapelan, Denisa Drăgușin, Oana Buzea, who were deeply involved in this project. The coordinators also thank the young and talented painter Daniela Vrabie, an 8th grade student at the Theoretical High School *Mihai Eminescu* in Balti, graduate of the Plastic Arts School, who gladly offered the images included in the three volumes, a plus of delicacy to the academic works.

The Scientific Committee of the Colloquium wants to show its appreciation to all the participants in this event. For the future, it hopes to further encourage cooperation through new meetings, in order to provide continuity to a special academic experience.

The coordinators

CUVÂNT INTRODUCATIV LA VOLUMUL AL 2-LEA

Poate că fiecare epocă rescrie mereu aceleași cărți, schimbând sau adăugând câteva detalii. Cărțile eterne sunt, poate, aceleași cărți pururi rescrise. Rescriem mereu ceea ce au scris cei din vechime și nu mai este nevoie de nimic altceva.

Jorge Luis Borges

Pe parcursul evoluției istoriei moderne, a devenit incontestabilă ideea despre dimensiunea protectoare a spiritualității franceze în raport cu cea română. Infuzia de cultură francofonă în spațiul românesc din secolul al XIX-lea a impulsionat forțele intelectuale autohtone, fenomen ce a condus, finalmente, la încadrarea culturii și literaturii române în circuitul valoric european. Tabloul relației francezo-române în secolul XXI este de o bogăție și de o diversitate fără precedent în istorie. Astăzi, întrepătrunderea dintre cele două culturi are o infinitate de expresii noi, rolul director al modelului francez menținându-se cu fermitate în lingvistică, literatură, învățământ, jurnalism, politică etc. Toate aceste afinități au beneficiat de o abordare interdisciplinară complexă în cadrul colocviului *Reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal*, în absența căruia realizarea volumului de față, care întrunește, în linii mari, comunicările forului, ar fi fost imposibilă.

Având drept bază materialele științifice ale colocviului, volumul s-a amplificat ulterior prin alte noi contribuții, care, în mod direct sau tangențial reflectau impactul modelelor directoare. Edificat în timp, prin contribuția cercetătorilor din diferite arealuri geografice și culturale, volumul s-a constituit într-un demers cu intenție, orientat spre cunoașterea modelelor directoare ale patrimoniului comun european, acest ferment activ ce a dinamizat energiile culturilor naționale, oferindu-le astfel șansa de a se confrunta cu oglinzile alterității.

În ideea asigurării unei coerențe interioare, prezentul volum de lucrări, pe care îl aducem în fața publicului interesat, a fost structurat în funcție de următoarele arii tematice: *Abordări interdisciplinare, Arte & reprezentări, Studii culturale, Literatură & cultură*, în cadrul cărora autorii au abordat prioritar problematica impactului modelului cultural francez asupra limbilor și literaturilor europene, relevantă în acumularea unor experiențe diverse și complexe. Flexibilitatea ariei tematice a permis și alte abordări științifice, menite să afâneze pliurile generoase ale culturii și literaturii. Menționăm, în acest context, că responsabilitatea privind

corectitudinea și obiectivitatea științifică a conținutului fiecărei lucrări aparține autorilor.

În oportunitatea creării unui spațiu de dialog, la constituirea prezentului volum și-au adus contribuția cercetători atât din centrele universitare și de cercetare din Republica Moldova (Universitatea de Stat *Alecu Russo* din Bălți, Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Republicii Moldova), cât și din centrele de cercetare și universitare din România (Catedrele de Limba Română pentru Studenți Străini, Jurnalism și Științe ale Comunicării din Facultatea de Litere a Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași; Centrul de Studii Multiligvistice & Interculturale din cadrul Facultății de Litere, Universitatea *Spiru Haret* din București) și Canada (Catedra *Fernand-Dumont*, Institutul Național de Cercetare Științifică, Montréal). Acestora li s-au alăturat și cercetători neafiliați, jurnaliști, interesați de problematica abordată. Ne exprimăm profunda grațitudine față de autorii prezentelor studii științifice pentru implicarea profesionistă și competența academică în constituirea acestui volum.

Articolele reunite sub egida secțiunii *Abordări interdisciplinare*, au vizat diverse aspecte ale raportului științei literare cu filosofia, istoria, sociolingvistica și alte discipline înrudite. Urmând principiul interdisciplinarității, comunicările au acoperit o gamă largă de autori, teme și metodologie analitică, subliniind necesitatea unui dialog al limbilor și literaturilor europene.

Deosebit de interesante s-au dovedit disocierile asupra conceptului de *problematologie* înțeles ca abordare filosofică, bazată pe o interogativitate radicală, într-o perspectivă interdisciplinară. În această ecuație interdisciplinară, concepția problematologică asupra limbajului are drept punct de plecare problema constituirii unei teorii globale a limbajului centrată pe distincția dintre întrebare-răspuns. În accepția sa de interogativitate radicală, conceptul de *problematologie* a fost introdus în discursul filosofiei contemporane de Michel Meyer, filosof belgian, de limba franceză.

Subiecte de actualitate, din domeniul artelor și imagologiei, au fost prezentate în cadrul secțiunii *Arte & reprezentări*. Astăzi, când corpul uman a devenit parte componentă a istoriei umanității, constituind intermediarul dintre noi și lume, noile concepte ale corporalității cantonând atenția cercetătorilor asupra percepției, imaginii corporale, dar și conștiința propriei corporalități, un subiect ce vizează o abordare inedită a corpului feminin în expresia plastică, conceput într-o viziune sintetică și diacronică, de la Picasso la Yves Klein, reprezintă expresia elocventă de racordare la actualitate.

Au fost puse în discuție în cadrul secțiunii *Studii culturale* aspecte specifice societății multiculturale, cum ar fi statutul imigrantului supus în mod frecvent unui veritabil război instituțional și mediatic, procesul de cristalizare a conștiinței naționale, observându-se, spre exemplu, diminuarea drepturilor imigranților, care devine din ce în ce mai gravă cu trecerea timpului (*De ce imigratul a devenit dușmanul public numărul unu*), înregistrând, printre multe alte consecințe, crearea unui microcosmos în care imigranții și-au amestecat cultura și obiceiurile cu tradițiile autohtone, dar mai ales cu tradițiile celorlalte grupuri de imigranți (*De la Empire Windrush la Anglia neagră. Spre o societate multiculturală*).

În cadrul secțiunii *Literatură & cultură*, au fost puse în discuție aspecte culturale și literare variate, relevându-se în toate cazurile rolul modelator al culturii franceze. Fenomenul literar a fost prezentat din diverse optici de interpretare: poetică, arhetipală, psihanalitică, sociologică etc. Principiul sincron al investigațiilor prezentate a fost conectat la cel diacronic, subliniindu-se individualitatea, alteritatea și modernitatea confluențelor literare româno-franceze.

Într-o manieră sintetică elocventă a fost subliniată, printre altele, influența modelului iluminiștilor francezi în Europa sud-estică, cu consecințele implicite în urma unui atare impact. De un sporit interes aparte beneficiază articolele ce vizează "lecțiile" marilor maeștri (Balzac, Proust, Gide).

Autorii articolelor s-au referit la modelul cultural francez, aducând în discuție personalități literare reprezentative, ce au contribuit deopotrivă la promovarea culturii române și a celei franceze, cum ar fi cazurile lui Paul Goma, al lui Panait Istrati sau al lui Matei Vișniec, care demonstrează cel mai sugestiv cum se poate contura, dincolo de teorii, dialogul intercultural, al cărui beneficii sunt înregistrate din ambii poli deopotrivă.

Studiile, de înaltă ținută academică, unele analitice, altele sintetice, au fost ghidate de principiul originalității și al responsabilității științifice, fiind concepute de cadre didactice universitare, cercetători și doctoranzi, pasionați de investigarea fenomenului culturii și a comunicării în spațiul unitar european.

Sperăm ca acest volum, în ansamblul lui, să constituie nu doar un dialog între cercetătorii, aparținând diverselor domenii științifice, ci, înainte de toate, o posibilitate de a favoriza contacte armonioase între diferite culturi și limbi, atât de necesare, astăzi, în spațiul spiritualității europene contemporane.

Coordonatorii

INTRODUCTION AU 2ÈME VOLUME

Il est fort possible que chaque époque réécrive toujours les mêmes livres, en changeant ou en rajoutant quelques détails. Les livres sont éternels, les mêmes livres peut-être, depuis toujours. Nous réécrivons toujours ce que nos ancêtres ont écrit, en fait nous n'avons plus rien à faire.

Jorge Luis Borges

Pendant l'évolution de l'histoire moderne, est devenue incontestable l'idée de la dimension protectrice de la spiritualité française par rapport à la spiritualité roumaine. L'infusion de culture francophone dans l'espace roumain du XIXème siècle a stimulé les forces intellectuelles autochtones, phénomène qui a conduit, finalement, à l'encadrement de la culture et de la littérature roumaine dans le circuit des valeurs européennes. Le tableau de la relation franco-roumaine au XIXème siècle est d'une richesse et d'une diversité sans précédent dans l'histoire. Aujourd'hui, l'interpénétration entre les deux cultures a une infinité d'expressions nouvelles, le rôle directeur du modèle français étant maintenu avec fermeté dans la linguistique, la littérature, l'enseignement, le journalisme, la politique, *etc.* Toutes ces affinités ont bénéficié d'une approche interdisciplinaire complexe dans le cadre du colloque *Réverbérations du modèle culturel français dans le contexte européen et universel*, dans l'absence duquel la réalisation de ce volume, qui réunit en grandes lignes les communications du forum, aurait été impossible.

Ayant à la base les matériaux scientifiques du colloque, le volume s'est élargi par la suite avec d'autres nouvelles contributions, qui, de façon directe ou tangentielle, reflétaient l'impact des modèles directeurs. Édifié à travers le temps par la contribution des chercheurs provenus de différentes régions géographiques et culturelles, le volume s'est constitué dans une démarche ciblée, orientée vers la connaissance des modèles directeurs du patrimoine européen commun, ce ferment actif qui a dynamisé les énergies des cultures nationales, en leur offrant ainsi l'opportunité de se confronter avec les miroirs de l'altérité.

Pour assurer une cohérence interne, ce volume que nous portons devant les yeux du public intéressé a été structuré en fonction des suivants champs thématiques: *Approches interdisciplinaires, Arts et représentations, Études culturelles, Littérature et culture*, dans lesquels les auteurs ont traité prioritairement la problématique de l'impact du modèle culturel français sur les langues et sur les littératures

européennes, découverte suite à l'accumulation d'une pluralité d'expériences, variées et complexes. La flexibilité de l'éventail thématique a permis aussi d'autres approches scientifiques, destinées à explorer les plis généreux de la culture et de la littérature. Nous mentionnons dans ce contexte que la responsabilité pour la correction et l'objectivité scientifique du contenu de chaque travail appartient aux auteurs.

Dans l'opportunité de créer un espace de dialogue, à la constitution de ce volume ont porté leurs contributions des chercheurs provenus des centres universitaires et des centres de recherches de la République de Moldavie (l'Université d'État *Alecu Russo* de Bălți, l'Institut de Philologie de l'Académie de Sciences de la République de Moldavie), mais également des centres de recherches et universitaires de Roumanie (les Départements de Langue Roumaine pour les Étudiants Étrangers, de Journalisme et de Sciences de la Communication de la Faculté des Lettres de l'Université *Alexandru Ioan Cuza* Iași; le Centre d'Études Multilinguistiques et Interculturelles de la Faculté des Lettres, l'Université *Spiru Haret* de Bucarest) et le Département *Fernand-Dumont* dans le cadre de l'Institut National de Recherche Scientifique, Montréal, Canada. À ceux-ci se joignent des chercheurs indépendants et des journalistes intéressés par la problématique ciblée. Nous exprimons notre profonde gratitude envers les auteurs des études scientifiques comprises dans ce volume pour leur implication professionnelle et leur compétence académique dans la constitution de ce volume.

Les articles réunis sous l'égide de la section *Approches interdisciplinaires* visent les différents aspects du rapport entre la science littéraire et la philosophie, l'histoire, la sociolinguistique et les autres disciplines connexes. En suivant le principe de l'interdisciplinarité, les communications ont couvert une gamme large d'auteurs, de thèmes et de méthodologie analytique, en soulignant la nécessité d'un dialogue entre les langues et les littératures européennes.

Particulièrement intéressantes se sont avérées être les dissociations du concept de *problématologie* entendu comme approche philosophique, basée sur une interrogation radicale, dans une perspective interdisciplinaire. Dans cette équation interdisciplinaire, la conception du langage propre à la problématologie a comme point de départ le problème de la constitution d'une théorie globale du langage centrée sur la distinction entre la question et la réponse. Dans son acception d'interrogation radicale, le concept de *problématologie* a été introduit dans le discours de la philosophie contemporaine par Michel Meyer, philosophe belge de langue française.

Des sujets d'actualité dans le domaine des arts et de l'imagologie ont été présentés dans le cadre de la section *Arts et représentations*. Aujourd'hui, lorsque le corps humain est devenu une partie composante de l'histoire de l'humanité, étant l'intermédiaire entre nous et le monde, les nouveaux concepts de la corporalité dirigent l'attention des chercheurs sur la perception, sur l'image corporelle, mais également sur la conscience de la propre corporalité: ce sujet vise une approche inédite du corps féminin dans l'expression plastique, conçue dans une vision synthétique et diachronique, de Picasso à Yves Klein et représente l'expression éloquente de connexion à la réalité.

Dans le cadre de la section *Études culturelles* ont été mis en discussion des aspects spécifiques aux sociétés multiculturelles: le statut de l'immigrant soumis fréquemment à une véritable guerre institutionnelle et médiatique et le processus de cristallisation de la conscience nationale; on a remarqué, par exemple, la diminution des droits des immigrants, qui devient avec le temps de plus en plus grave (*Pourquoi l'immigré est devenu l'ennemi public numéro un*) et qui cause, parmi beaucoup d'autres conséquences, la création d'un microcosme dans lequel les immigrants mélangent leur culture et leurs coutumes avec les traditions autochtones, mais surtout avec les traditions des autres groupes d'immigrants (*De l'Empire Windrush à l'Angleterre noire. Vers une société multiculturelle*).

Dans le cadre de la section *Littérature et culture* ont été traités des aspects culturels et littéraires variés, dans tous les cas étant remarqué le rôle de modèle de la culture française. Le phénomène littéraire a été présenté par de différentes optiques d'interprétation: poétique, archétypale, psychanalytique, sociologique, etc. Le principe synchronique des investigations présentées a été connecté à celui diachronique, en soulignant l'individualité, l'altérité et la modernité des confluences littéraires roumaines et françaises.

D'une éloquente manière esthétique, a été soulignée, parmi d'autres, l'influence du modèle des illuministes français dans l'Europe du sud-est, avec les conséquences implicites d'un tel impact. D'un intérêt particulier jouissent les articles qui visent "les leçons" des grands maîtres (Balzac, Proust, Gide).

Les auteurs des articles ont fait référence au modèle culturel français, portant en discussion des personnalités littéraires représentatives, qui ont contribué en même temps à la promotion de la culture roumaine et française, comme c'est bien le cas de Paul Goma, Panait Istrati ou Matei Vișniec, qui démontrent de la façon la plus

suggestive comment peut s'entamer, au-delà des théories, le dialogue interculturel, dont les bénéfices sont enregistrés aux deux pôles à la fois.

Les études, d'une grande tenue académique, analytiques les unes, synthétiques les autres, ont été guidées par le principe de la responsabilité scientifique, étant conçues par des enseignants à l'Université, des chercheurs et doctorants passionnés par l'investigation du phénomène de la culture et de la communication dans l'espace unitaire européen.

Nous gardons l'espoir que ce volume, dans son ensemble, constitue non seulement un dialogue entre les chercheurs, appartenant aux différents domaines scientifiques, mais avant tout une possibilité de favoriser des contacts harmonieux entre les différentes cultures et langues, tellement nécessaires, aujourd'hui, dans l'espace de la spiritualité européenne contemporaine.

Les coordinateurs

FOREWORD TO THE 2ND VOLUME

Maybe every era always rewrites the same books, changing or adding a few details. The eternal books are, perhaps, the same books forever rewritten. We always rewrite what our forebears have written and there is no need for something else.

Jorge Luis Borges

In the evolution of modern history, the idea about the protective dimension of French spirituality compared with Romanian spirituality has become undeniable. The francophone culture influx in the 21th century Romanian space encouraged the native intellectual forces, which in the end led to the inclusion of Romanian culture and literature in the European network of values. The French-Romanian relationship in the 21st century is of an unprecedented richness and diversity. Nowadays, the mixture between the two cultures is expressed in so many new ways, the French pattern resolutely maintaining its leading role in linguistics, literature, education, journalism, politics, *etc.* All these affinities enjoyed a complex interdisciplinary approach within the conference *Echoes of the French cultural pattern in a European and universal context*, which made this volume possible because it represents a collection of a large number of papers presented on the occasion of this conference.

Based upon these scientific papers, the volume developed subsequently thanks to other new contributions that directly or indirectly were a fair reflection of the impact created by the leading patterns. This volume, shaped gradually by researchers from different geographical and cultural areas, represents a well-designed project, aiming to disclose the leading patterns of the European common heritage like an active source that animated the energies of other national cultures, thus giving them the chance of confronting with the mirrors of otherness.

For the sake of an internal coherence, this volume has been structured according to the following thematic areas: *Interdisciplinary approaches, Arts & representations, cultural Studies, Literature & culture*, within which the authors give priority to the impact of the French cultural pattern over other European languages and literatures, consisting in gaining some different and complex experience. The flexibility of the thematic area has generated other scientific approaches meant to develop the generous cultural and literary resources. We

mention, at this point, that every author takes the responsibility for the scientific accuracy and objectivity of his/her paper.

In order to create a space for dialogue, this volume gathers papers signed by researchers working not only in the academic and research centres from the Republic of Moldova (*Alecu Russo* State University of Balti, The Institute of Philology of the Academy of Sciences of Moldova), but also in the Romanian research and academic centres (The Department of Romanian Language for International Students, the Department of Journalism and Communication Sciences, within the Faculty of Letters, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iasi; The Centre of Multilinguistic and Intercultural Studies, the Faculty of Letters, *Spiru Haret* University of Bucharest) and in Canada (*Fernand-Dumont* Chair, the National Institute for Scientific Research, Montréal). They were joined by independent researchers, and journalists interested in this issue. We can only express our deepest gratitude to the authors of these scientific studies for their professional involvement and academic competence in making this volume.

The articles gathered in the *Interdisciplinary approaches* section, investigate different aspects of the relation between literary science and philosophy, history, sociolinguistics and other similar disciplines. According to the principle of interdisciplinarity, the papers cover a wide range of authors, themes and analytic methodology, stressing the necessity of a dialogue between European languages and literatures.

Very interesting are the dissociations of the concept of *problematology* understood as a philosophical approach, based upon a radical questioning, from an interdisciplinary perspective. Within this interdisciplinary equation, *problematology* is based on the idea of creating a global theory of language based on the distinction question-answer. The concept of *problematology*, as radical questioning, was introduced in contemporary philosophical discourse by Michel Meyer, a French-speaking Belgian philosopher.

Topical subjects from the field of arts and imagology are presented in the *Arts & representations* section. Nowadays, that the human body has become part of the history of mankind, representing the mediator between the self and the world, the new concepts of bodiliness and the conscience of our own bodiliness clearly express the connection to the present time. These concepts call the researchers' attention to the body perception and image. Moreover, the conscience of self bodiliness is a topic that implies an original approach of the female body in art, conceived in a synthetic and diachronic view, from Picasso to Yves Klein.

The *cultural Studies* section contains articles dealing with specific aspects of multicultural society, such as: the immigrant's status, frequently submitted to a real institutional and media war, the process of defining the national conscience, noticing, for instance, the reduction of the immigrants' rights, more and more serious as time passes (*Why the immigrant has become the number one public enemy*). This fact results, among many other consequences, in a new microcosm where the immigrants mix their culture and customs with the natives' traditions, but especially with the traditions of the other groups of immigrants (*From the Empire Windrush to Black England. Towards a multicultural society*).

The *Literature & culture* section deals with various cultural and literary aspects, and highlights the important influence of the French culture. The literary phenomenon has been presented from various points of view: poetic, archetypal, psychoanalytic, sociological, *etc.* The investigations, according to the synchronic and diachronic principle, explore the individuality, otherness and modernity of the Romanian-French literary convergences.

The influence of the French Enlightenment movement over the South-East Europe is presented, among others, in an eloquent synthetic manner, together with the implicit consequences deriving from such an impact. The articles dealing with the great masters' "lessons" (Balzac, Proust, Gide) enjoy a growing special interest.

The authors of these articles approach the French cultural pattern, discussing some important literary personalities which played an essential part in promoting both Romanian and French cultures, like: Paul Goma, Panait Istrati, or Matei Vișniec, who prove in the most suggestive way how the intercultural dialogue can be outlined, beyond theories. Both sides of this intercultural dialogue enjoy the implicit benefits.

The studies, some analytic, other synthetic, but all of high academic standards, follow the principle of originality and scientific responsibility. The authors come from the ranks of academic personnel, researchers and PhD candidates, and they are all keen on investigating the phenomenon of culture and communication in the European uniting space.

We hope that this volume, as a whole, will be more than just a dialogue between researchers from different scientific fields, it will promote harmonious contacts between different cultures and languages which are so necessary nowadays within contemporary European spirituality.

The coordinator

1.

Abordări

interdisciplinare

Approches interdisciplinaires

Interdisciplinary Approaches

Crochiu floral

CULTURE, COMMUNICATION AND FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR MEDICAL STUDENTS

Laura Ioana LEON,
Gr. T. Popa University of Medicine and Pharmacy, Iași

Kultur, Kommunikation und Fremdsprachenunterricht für Studierende der Medizin

Zusammenfassung Das Studium der Fremdsprachen ist Teil der akademischen Curricula, in den ersten zwei Studienjahren. Das Ziel dieser Arbeit ist zu zeigen, die Art und Weise, auf die sich Fremdsprachenlehrer dieser Herausforderung annähern sollten, im Kontext der Globalisierung, wenn Studierende interkulturelle Kompetenzen und Kommunikationsfähigkeiten zu entwickeln haben. Das Studium der Fremdsprachen bei den Medizinstudenten in Rumänien (solange interkulturelle Kompetenzen und Kommunikationsfertigkeiten unverzichtbar im Gesundheit und Pflegebereich sind). Die Aktivitäten unserer Seminare und Kurse konzentrieren sich sowohl auf praktische Fertigkeiten, als auch auf theoretische Kenntnisse über Sprache und Kultur im allgemeinen. Eins der wichtigsten Ziele dieser Seminare ist es, Studierende dazu zu bringen, das Fremdsprachenstudium als Teil der Kultur wahrzunehmen. Unsere Überzeugung ist es, dass wenn wir kein systematisches Kennen einer Kultur oder Zivilisation haben, sind wir auch nicht fähig, kommunikative Kompetenzen der jeweiligen Fremdsprache zu beherrschen. Kommunikationsfertigkeiten sind unentbehrlich im Gesundheitsbereich. Studierende haben die Gelegenheit, bei diesen Seminaren, eine Fremdsprache als Teil der Kultur zu betrachten. Wenn uns das systematische Lernen

einer Kultur oder Zivilisation fehlt, können wir auch keine Kommunikationsfertigkeiten in einer Fremdsprache gewinnen.

Schlüsselwörter Fremdsprachen, Kultur, Gesundheitswesen, Kommunikation, Medizinstudenten

Rezumat Scopul acestei lucrări este de a prezenta modalitatea în care este abordat studiul limbilor străine pentru studenții medici. Astăzi, în contextul globalizării, viitorii medici trebuie să dezvolte atât competențe de comunicare interculturală, cât și noțiuni despre cultura din care limba străină pe care o studiază face parte. Activitățile din cadrul cursurilor și seminariilor de limbi străine urmăresc, așadar, dezvoltarea abilităților practice, dar și dobândirea cunoștințelor teoretice despre limba străină studiată și cultura din care aceasta face parte. Fără o cunoaștere sistematică a culturii și civilizației din care face parte limba străină studiată, studenții nu vor fi niciodată capabili să stăpânească în mod real abilitățile de comunicare în acea limbă străină.

Cuvinte cheie limbi străine, cultură, sănătate, comunicare, studenți medici

There are many factors that have to be taken into consideration nowadays when it comes to foreign language teaching for specific purposes. The perspective upon the phenomenon has greatly changed over the last 25 years, revealing the fact that the simple acquisition of grammar and vocabulary are not enough for the today's learner. (Branîște, 2013: 173) The today's learner in permanent change himself/herself has to adapt to all the circumstances dictated by globalization and development of technology. Moreover we can say, as Jeremy Harmer observed, that it is almost impossible nowadays for a teacher to operate without taking into classroom a set of understandings and beliefs

not only about how languages can be and are learnt, but also how and what teaching is all about. (Harmer, 2012: 295) Thus studies have shown that a more effective methodology of learning a foreign language is that of putting it into the context in which that particular foreign language is spoken. In other words, learners should become familiar with the cultural background of the area in which the foreign language they are learning is spoken. It is a fact nowadays that people move places more easily and the main purpose for learning a foreign language is that of being able to live and communicate in the cultural background where the language is spoken (it is true that in academic contexts – mainly if we refer to the English language – a foreign language may also be learned for mere academic purposes, *i.e.* learner's easy access to the original sources of specialized literature).

Discussing all these ideas in the context of teaching a foreign language in the medical context, some other issues may come along. Nowadays doctors, wherever they may practice, will be confronted with culturally diverse patients (consequently doctors have to become familiar not only with the cultural aspects that are specific to the environment in which they carry out their profession, but also with the communicative strategies that would enable them to establish a correct relationship – from a linguistic point of view – with the patient belonging to a different cultural background. As foreign language teacher we have to realize the importance of teaching our students how to acquire all these language skills, but also all the interpersonal skills that are important in the already-mentioned relationship with the patient (if we have in view the idea of teaching a foreign language for medical purposes). Once our doctors find themselves in the foreign medical system they are confronted both with the linguistic and cultural barriers. Obviously linguistic barriers refer to the difficulties doctors may have in understanding their colleagues speaking with various accents, or in understanding the patients

who may speak in dialects. Nonetheless, linguistic barriers are the easiest to be overcome by doctors coming from a different cultural background. The most difficult barriers are the cultural ones and they have in view the effort one has to make in order to achieve status. This effort becomes even harder when the doctor comes from a country that is considered less developed from an economic point of view. Likewise mention should be made of those circumstances in which the doctor might feel marginalized or unaccepted, or the constant pressure in which they have to perform without showing any weaknesses.

As we can see there are many challenges for the today's doctor once he/she decides to carry out his/her profession outside the native context. Therefore we believe that our main purpose as foreign language teachers is to create all the opportunities for our students to develop all the necessary skills they need in order to be able to carry out their medical profession in a different cultural background. As we have already said, this constant preoccupation with the training of future doctors with regard to communication skills has begun in the last 25 years. Medicine is an important context in which to study these issues as reality has shown to us that nowadays, wherever they may practice, doctors will be confronted with culturally diverse populations. An opportunity for medical students to develop all these skills is during the foreign language courses and seminars that are part of their academic curricula during the first two years of medical training. When discussing theoretically the problem of culture as part of foreign language teaching, there were few students who were able to admit they had the adequate knowledge and skills that would enable them to know how to react during these complex interactions. Students thus admitted to have a feeling of social unease that they attributed to social diversity. We noticed, however, that their lack of confidence mainly came from their communicative patterns. Students learned to tolerate diversity but

not to live with it in a manner that would allow them to value and appreciate it. Still as part of their academic courses curricula, students have to understand that globalization brings about a whole new perspective upon the world and, as future doctors, they need to understand their profession in this new context. Thus it is our duty, as foreign language teachers, to orientate our students towards perceiving the study of a foreign language as part of the culture it belongs to as language is undoubtedly shaped and influenced by culture. Therefore the activities we focus on during our seminars have in view both the useful training of future doctors in acquiring all the necessary communication skills in a foreign language, and the understanding that communication is not reduced only to that, as any cultural aspect that may come along during the doctor-patient encounter may cause misunderstanding and break down all this pattern of the clinical encounter.

Generally speaking, culture is seen as a static set of values and beliefs, but obviously, along with this perspective, we may mention the opposite one that refers to culture in terms of a dynamic set of values made up of all the voices of its cultural members. This growing awareness of cultural differences globally is based on the understanding that there are different ways of perceiving and interpreting culture. In the context of teaching culture to medical students, it is obligatory for them to understand that health communicators must be aware of all these differences in order to be effective. Developing cultural awareness skills not only refers to the efficient communication between doctors and patients who belong to different cultural backgrounds, but also to the doctor's ability to understand his/her patient in his/her cultural background. As patients will definitely bring to the clinical encounter their models of health and illness that, sometimes, may be completely different from those of the doctor's. It is in such contexts that dialogue becomes difficult and consequently we

understand that recognition of culture during the clinical encounter involves recognition of the collective identity of groups, but also of individuals within such groups. The medical doctors needs to understand that besides the ability to be able to carry out a dialogue with your patient (*i.e.*: being able to take a medical history, to show active listening or being able to decipher the patient's non-verbal messages), health and medical choices will always be culturally situated and will influence the ways in which patients will understand their illnesses and finally accept their diagnoses and respond to treatment. Failing to understand all these cultural differences will lead not only to poor communication, but also to misdiagnosis and, ultimately, inappropriate treatment.

Eventually, the role of the foreign language teacher has changed, involving nowadays not only the transmission of linguistic information, but also the transmission of cultural knowledge (David Block, in his article on *Globalization and language teaching*, even mentions the importance of adapting teaching materials to the different parts of the world where a language is being taught). In the context of globalization we have to raise our students' cultural awareness and intercultural competences in order to train them to be ready to deal with various culturally challenging situations. As Dogancay-Akture observed, "teachers need to consider to what extent the underlying principles of their chosen methodology will correspond with the set of assumptions that learners bring to the classroom". (Dogancay-Akture, 2005: 99) In order to achieve that the foreign language teacher in his/her turn, has to be able to adapt to these new teaching challenges as he/she will have to be the one in charge with the selection of activities that are relevant to be discussed in the context in which a specific foreign language is taught.

Bibliography

- Block, David (2004), "Globalization and language teaching", *English Language Teaching Journal*, vol. 58, nr. 1, Oxford University Press, New York.
- Braniște, Ludmila (2013), "Despre bazele didacticii limbii române", în *Diversitatea Lingvistică și dialogul intercultural în procesul de comunicare*, vol. 2, Editura Universității Pedagogice de Stat Ion Creangă, Chișinău & Editura Vasiliana '98, Iași.
- Dogancay-Akture, Seran (2005), "Intercultural communication in English language teacher education", *English Language Teaching Journal*, vol. 59, nr. 2, Oxford University Press, New York.
- Harmer, Jeremy (2012), *The Practice of English Language Teaching*, Longman, London.

PROBLEMATOLOGIA – DE LA FILOSOFIE LA LITERATURĂ. O PERSPECTIVĂ INTERDISCIPLINARĂ

Laura CIUBOTĂRAȘU-PRICOP,
Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași

La problématique – de la philosophie à la littérature Une perspective interdisciplinaire

Résumé *La notion de problématique comprise comme approche philosophique, fondée sur une interrogativité radicale a été introduite dans le discours de la philosophie contemporaine par Michel Meyer. Celui-ci est reconnu comme un philosophe de langue française, professeur à l'Université Libre de Bruxelles et à l'Université de Mons. La théorie proposée par Meyer, comme modèle de pensée et d'interprétation a été appliquée avec succès dans la littérature dans des ouvrages tels que Langage et littérature. Essai sur le sens; Question de rhétorique: langage, raison et séduction or Principia Rhetorica. Dans cet article, on essaye de donner contour à la perspective problématique sur le langage à travers la théorie freegenne.*

Mots clés *problématique, interrogativité radicale, photocopie sémantique, sens, référence*

Abstract *The concept of problematology understood as philosophical approach based on radical interrogativity was introduced in contemporary philosophical discourse by Michel Meyer. He is a Belgian philosopher, professor at Université Libre de Bruxelles, and Université du Mons. The theory proposed by Meyer as a model of thought and interpretation was applied successfully, in*

literature through important writing as: Langage et littérature. Essai sur le sens; Question de réthorique: langage, raison et séduction or Principia Rhetorica. In this paper, we will try to sketch problematological perspective on language based on Frege's Theory.

Keywords *problematology, radical interrogativity, Xerox semantics, meaning, reference*

Sens și referință în ipostază problematologică

Concepția problematologică asupra limbajului va avea drept punct de plecare problema constituirii unei teorii globale a limbajului centrată tocmai pe distincția dintre întrebare-răspuns. Meyer, în teoria sa, acordă limbajului o importanță mărită, considerând că limbajul ne pune în legătură cu problemele: trebuie să le exprime și să stipuleze dacă ele sunt rezolvabile sau nu; mai clar, el trebuie de asemenea să poată exprima soluții. Această perspectivă asupra limbajului încorporează teoria substituționalistă a semnificației dezvoltată de Frege, care, conform lui Meyer, derivă dintr-o viziune propoziționalistă asupra limbajului.

O abordare propoziționalistă acceptă ca elemente fundamentale de analiză propoziția și valoarea de adevăr a acesteia.

Meyer va prelua în teoria problematologică a referinței unele părți din teoria lui Frege, de pildă principiul compoziției, însă anumite chestiuni vor fi respinse, începând chiar cu punctul de plecare al teoriei fregeene, și anume:

studierea limbajului natural după premisele celui matematic. Noi trebuie mai curând să încercăm a înțelege cum este posibil limbajul științific plecând de la faptul de limbaj natural, care îl presupune. De unde necesitatea de a pune chestiunea limbajului în general. (Meyer, 1992: 34)

Întrebarea asupra limbajului în general este nu numai plauzibilă, ci și necesară: doar limbajul mai are capacitatea de a opera diferențe, în ultimă instanță, între tipurile de discurs și ne poate indica genul cu precizie. Meyer impută lui Frege faptul că a încercat o analiză a limbajului natural după premisele celui matematic și că lucrurile ar trebui să stea exact invers, pentru că în matematică limbajul apare în forma sa pură. Toate elementele care introduceau în discursul matematic o notă de ambiguitate, consideră Meyer, au fost eliminate prin intermediul simbolismului. Dacă se recurge la analiza unei propoziții matematice, teoria lui Frege este capabilă să expliciteze, spune autorul, modalitatea defuncționare a limbajului în general.

Pentru a clarifica această idee, ar trebui să ne îndreptăm spre un exemplu, care la prima vedere pare a infirma teoria lui Meyer. Un lucru știut, teoriile matematicii, prin natura lor *a posteriori*, pornesc de la un fapt concret, adică de la un fapt de limbaj natural, ajungând pe calea abstractizării la un alt tip de limbaj, adică cel formalizat. Aceasta este și ordinea în care Frege procedează, atunci când începe analiza limbajului în general, mai precis de la cel natural. Acest lucru poate fi confirmat și de o parte din autorii (Kneale, M. Kneale, 1975: 221) care l-au criticat pe Frege pentru că ei s-ar fi așteptat la niște “reguli mai explicite decât cele pentru limbajul obișnuit”, pe care Frege le oferă în *Sens și semnificație*. Prin aceste rânduri se sugerează, de fapt, că Frege s-a ocupat mai mult de limbajul obișnuit în detrimentul unuia mai consistent, de ordin științific. Mergând pe linia exemplificării, s-ar putea însă arăta, pentru a se face totuși o diferență, modul în care se formează conceptele în matematică. De pildă, în cazul definirii directe a conceptului de număr¹, importantă este relația care se

¹ Vom face abstracție de maniera în care Frege definește numărul. Precauția se impune. În încercarea sa de fundamentare a

stabilește, pe de o parte, între acel *ceva* numit *număr* și celelalte *diferite lucruri* care au primit același nume: “extindem noțiunea despre număr, așa cum în acțiunea de toarcere a unui fir răsucim fibră peste fibră, iar soliditatea firului nu constă în faptul că o fibră se desfășoară de-a lungul întregului fir, ci în suprapunerea mai multor fire.” (Körner, 1967: 207) În matematică, conceptul va fi definit ca “idealizare a conceptelor perceptuale” (*Ibidem*: 209) și va fi ori concept exact/pur, ori concept inexact/impur; exactitatea sau inexactitatea sunt altceva decât trăsături intrinseci conceptului și, prin extrapolare, regulilor de constituire a conceptelor. Pentru ca în domeniul matematicii *ceva* să devină *concept*, se parcurg anumite etape, se îndeplinesc anumite exigențe:

- un obiect poate căpăta statutul de semn, dacă și numai dacă se poate separa atributul corectitudinii de cel al

aritmeticii pe baze logiciste, Frege nu a luat în calcul modelul semiotic, fără de care o definiție a conceptului de număr nu este posibilă. În lucrarea sa, *Fundamentele aritmeticii. O cercetare logico-matematică asupra conceptului de număr*, în *Scrieri logico-filosofice* (traducere, studiu introductiv, note introductive și note de Sorin Vieru, colecție îngrijită de Idel Segall, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 92-93), afirmă că “numărul abstract este forma vidă a diferenței”. Mergând după principiul lui St. Jevons, pe care Frege îl și citează, ajunge la concluzia că “Putem să facem abstracție de proprietățile distinctive ale lucrurilor, înainte de a le reuni într-un întreg, sau să formăm mai întâi un întreg și să facem apoi abstracție de natura diferențelor.” Această posibilitate se dovedește a fi păguboasă. Frege crede că noi nu am putea ajunge în acest mod la numărul 10.000, întrucât nu suntem în stare să cuprindem simultan atâtea diferențe și să reținem totodată faptul existenței lor. Iar dacă toate aceste diferențe ar fi gândite pe rând, numărul nu ar putea să fie format în întregime niciodată.

necorectitudinii. Separarea celor două atribute, așa cum precizează Körner, se realizează prin intermediul unei reguli. În acest caz, regula are un rol important pentru că, fiind o convenție, ea poate fi încălcată de cel ce realizează separația sau poate fi respinsă;

- un semn poate deveni concept doar pe baza unei reguli ce stipulează acceptul cu privire la concept². Conceptul matematic ca "idealizare a conceptelor perceptuale" este rezultatul parcurgerii unui drum ascendent: de la un obiect concret care poate sta ca semn, prin intermediul reglementărilor, la concept. După Körner, un concept exact va avea două tipuri de candidați: candidați pozitivi și candidați negativi. În cazul conceptelor inexacte, se sesizează și un al treilea tip de candidați, și anume cei neutri, care sunt derivați printr-o instanțiere a regulilor de atribuire a conceptului față de obiect: "în cazul în care și atribuirea și refuzul atribuirii lui U (U este concept în notația lui Körner) unui obiect ar însemna conformarea la r (prin r se face referire la regulă), obiectul este candidat neutru pentru U ". (*Ibidem*: 209)

Indiferent că sunt exacte sau inexacte, conceptele matematice au capacitatea de a reduce toate teoriile, prin

² Iată ce spune Körner în acest sens: "De exemplu, o regulă r pentru atribuirea sau neatribuirea unui semn, să zicem U , unui obiect, aici se va numi o regulă inexactă de referință, iar U se va numi concept inexact, dacă sunt îndeplinite următoarele condiții: Prima condiție privește rezultatele posibile ale atribuirii sau neatribuirii semnului U , obiectelor. Acestea sunt: cazul în care atribuirea lui U unui obiect înseamnă conformarea la r , în timp ce refuzul atribuirii ar însemna violarea lui r [...]" (Körner, 1967: 212).

formalizare, la șiruri de semne. Dacă la un anumit nivel conceptele matematice fac față exigențelor, în stadiile avansate lucrurile se complică, ele nemaiaivând puterea de a acoperi, prin intermediul altor reguli, elementele derivate *a posteriori* care erau inițial încorporate conceptului. Problema se conturează în jurul premisei de la care pleacă limbajul matematic. Un concept matematic se definește ca o idealizare a unui fapt concret și, la un nivel să-i spunem primar, limbajul matematic scapă de această ambiguitate. La un nivel mai înalt, matematica, prin conceptele sale, nu mai poate evacua întreaga echivocitate. În acest punct, între limbajul natural și cel matematic, structural vorbind, diferențele nu sunt foarte mari. Scopul comun, după cum susține și Meyer, ar trebui să fie același, adică înțelegerea. Dacă scopul limbajului natural coincide cu cel al matematicii, ar fi normal ca limbajul natural să poată căpăta forma celui matematic, lucru care, dacă se vrea cu tot dinadinsul, se poate și realiza, problema fiind doar aceea a eficacității. Modul de construcție al conceptelor în matematică devine exemplar pentru un domeniu cum este filosofia. Kant, de pildă, plecând de la modelul oferit de matematică, definește conceptul ca *o idee posibilă*, sub rezerva că nu i se poate garanta o corespondență exactă cu obiectul pentru care stă în relație. În matematică, se pleacă de la ceva concret, în filosofie, nu. Să luăm drept exemplu următoarea afirmație:

Despre aceeași existență deci, de exemplu, despre sufletul omenesc, nu aș putea spune că voința lui este liberă și că în același timp este supusă necesității naturale, adică nu e liberă, fără a cădea într-o contradicție evidentă, deoarece eu am considerat sufletul în ambele judecăți în același sens, deci ca lucru în genere (ca lucru în sine), și fără o critică prealabilă nici nu-l putem considera altfel. Dar dacă Critica nu s-a înșelat, învățându-ne să considerăm obiectul în două sensuri, anume ca fenomen sau ca lucru în sine, dacă deducția conceptelor intelectului este exactă, dacă prin urmare și principiul cauzalității se raportează numai la lucruri luate în primul sens. Adică întrucât sunt obiecte ale

experienței, aceleași obiecte însă, luate în al doilea sens, nu-i sunt supuse: atunci aceeași voință poate fi gândită, în ordinea fenomenelor (acțiunile vizibile), ca fiind necesar conformă legilor naturii și deci ca nefiind liberă și totuși, pe de altă parte, întrucât aparține unui lucru în sine, ca nefiind supusă acelei legi, deci ca liberă, fără ca aici să aibă loc o contradicție. Deci nu pot cunoaște sufletul meu, văzut din acest punct de vedere din urmă, prin nici o rațiune speculativă (încă mai puțin prin observație empirică), deci nici libertatea ca proprietate a unei ființe căreia îi atribui efecte în lumea sensibilă, din cauză că ar trebui să o cunosc în mod determinat în existența ei și totuși nu în timp (ceea ce-i imposibil, pentru că nu pot baza conceptul meu pe nici o intuiție): totuși, pot gândi libertatea, adică reprezentarea (al celui sensibil și al celui intelectual) și limitarea provenind din ea a conceptelor pure ale intelectului, prin urmare și a principiilor provenind din aceste concepte. (Kant, 1969: 29-30)

Nu interesează aici semnificațiile acordate conceptelor pe care Kant le-a pus în circulație, ci modalitatea în care încearcă să construiască o idee posibilă, având drept model matematica. Sintagma *suflet omenesc* capătă aici caracteristicile unui concept matematic, mai precis un concept exact, tocmai prin faptul că nu poate accepta și refuza în același timp și sub același raport situația de a fi liber și aceea de a fi supus necesității naturale; sintagma avută în vedere exclude posibilitatea unui candidat neutru. Dar critica oferă posibilitatea, spune Kant, unei perspective duble, ca un obiect să poată fi privit în două sensuri: ca fenomen și ca lucru în sine (sensibil și intelectual), adică poate fi dat sau poate fi gândit. Această posibilitate îi este refuzată matematicii: conceptele ei, chiar și acelea pure (exacte), vor avea în permanență o componentă perceptuală, chiar dacă ea nu se manifestă în interiorul conceptului. De pildă, în conceptul de număr își va face simțită prezența în una din speciile sale ulterioare, care devine, astfel, concept impur (inexact), cum ar fi numerele iraționale. În cazul "obiectului" filosofic, în această stare de lucruri particulară – sufletul omenesc – problema libertății sau supunerii acestuia unor

necesități naturale nu se bazează decât pe subiectivitate, Kant recunoscând de altfel faptul că sufletul nu poate fi cunoscut prin nicio rațiune speculativă. Se instalează aici o ruptură, deoarece obiectivitatea unui concept nu poate fi dedusă din subiectivitatea umană. Utilizarea modelului matematic într-o secvență discursivă de altă natură, fie că este vorba de filosofie, sociologie ori altă disciplină care acceptă structuri explicative de natură matematică, poate fi considerată drept un argument bazat pe autoritate, așa cum a făcut Kant. Aceasta nu înseamnă neapărat că un anumit lucru este greșit, ci pur și simplu că au existat și pot exista perspective diferite de a explica sau de a construi ceva.

Teoriei sensului și semnificației pe care Frege a pus-o în circulație i s-au adus, de-a lungul timpului, numeroase critici. În celebrul articol *Über Sinn und Bedeutung*³, Frege pune bazele teoriei sensului și a semnificației judecăților⁴. Frege consideră că se poate

³ Gottlob Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, in *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, vol. 100, 1892, în românește, *Despre sens și semnificație*, în *Logică și filosofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, vol. XI, M. Tîrnoveanu și Gh. Enescu (editori), Editura Politică, București, 1966.

⁴ Termenii *Sinn* și *Bedeutung* au ridicat numeroase probleme în momentul în care au fost traduși în alte limbi. În engleză, *Sinn* a fost tradus prin *sense*, în românește *sens*, iar cel de *bedeutung* prin englezescul *meaning*. Pe filiera engleză, în spiritul lui William Kneale și al Marthei Kneale, (traducătorii, în română, ai lucrării *Dezvoltarea logicii* sunt Sorin Vieru și Ușer Morgenstern), conceptul de *meaning* a fost tradus prin *referință*. În antologia *Logică și filosofie*, termenul *bedeutung* a fost tradus prin *semnificație*; la fel procedează și Anton Dumitriu în *Istoria Logicii*. Când Meyer vorbește despre teoria lui Frege utilizează, în franceză, pentru conceptul de *sinn* doi termeni, fără să facă vreo distincție, și anume pe cel de *sens* și *signification*; pentru termenul *bedeutung*, echivalentul utilizat este acela de *reference*.

atribui unui nume, cuvânt compus sau semn scris o semnificație și un sens. Prin sens, Frege înțelege “modul în care este dat obiectul”. (Frege, 1966: 55) Semnificația, crede Frege, ar fi “lucrul despre care intenționăm să vorbim”. (*Ibidem*: 57) Frege nu caută sensul și semnificația cuvintelor izolate, accentual fiind pus pe “contextul propoziției” (*Ibidem*: 37), însă acest context nu este depășit, cu toate că sesizează faptul că “o propoziție exprimă mai mult tocmai datorită legăturii cu alta decât exprimă luată singură”. (*Ibidem*: 77) Acest lucru îi este reproșat lui Frege de către Meyer, iar în teoria problematologică a referinței, acesta din urmă va extinde contextul (ceea ce Frege, deși a intuit, nu a dus mai departe), de la propoziție la text văzut ca întreg și nu ca o colecție de propoziții capabile fiecare în parte să dețină propriul sens și propria semnificație. În analiza sensului, a semnificațiilor și propozițiilor asertorice, Frege atrage atenția asupra unui lucru ce va avea repercusiuni asupra modului în care va decurge întreaga structurare a argumentării și anume: “prin surprinderea unui sens, nu avem certitudinea existenței unei semnificații”. (*Ibidem*: 57) Propoziția conține un gând. Prin *gând*, consecvent ideii de a elimina orice urmă de subiectivism, Frege înțelege conținutul obiectiv care poate fi o proprietate comună a mai multor oameni. Între gând și judecată Frege operează o distincție: judecata nu reprezintă doar o simplă concepere a unui gând, “ci recunoașterea adevărului lui.” (*Ibidem*: 63) Distincția este necesară, deoarece Frege admite că unele propoziții pot avea sens, însă nu și semnificație. Semnificația unei propoziții o reprezintă valoarea sa de adevăr. Gândul constituie sensul propoziției. Frege demonstrează acest lucru prin intermediul teoriei substituției: “Dacă vom substitui în ea (în propoziție) un cuvânt cu alt cuvânt care are aceeași semnificație,

Utilizarea unuia sau altuia dintre cei doi termeni, în acest context, ține mai curând de calea pe care ne parvine informația.

dar un sens diferit, substituția nu va putea influența semnificația propoziției”. (*Ibidem*: 61)

Teoria problematologică a referinței va reformula teoria substituției. În condițiile în care sensul nu mai este căutat la nivelul propoziției, teoria substituției, așa cum a expus-o Frege, își pierde parțial valabilitatea. Meyer spune că propozițiile nu se găsesc izolate în limbajul natural, ci sunt parte a unui întreg, adică a unui text. Doar atunci când se dorește precizarea unui element, propoziția este scoasă din context, și numai în acest caz particular teoria substituției poate funcționa așa cum a precizat Frege. Meyer spune că pot să apară întrebări de genul: “Ce este Napoleon?” (Meyer, 1986: 281), pentru că inițial nu a fost înțeleasă propoziția “Napoleon este învingătorul de la Austerlitz”. Întrebările de acest tip reclamă referința – să se specifice, în cazul nostru, cine este Napoleon, ce a făcut acesta până în momentul în care cel ce a pus întrebarea cade pe desemnarea cunoscută și numele vehiculat nu mai ridică nicio problemă în privința identificării:

Dacă sensul ridică o problemă pentru receptor, trebuie să se rezolve această problemă oferind un răspuns care dublează răspunsul inițial pentru că el pune în evidență caracterul de răspuns al acestuia. (*Ibidem*: 281)

Teoria problematologică a referinței susține că descoperirea sensului apare din context și din informația deținută de context, iar sensul unui răspuns este legătura sa cu întrebarea care îl determină. Punctul nodal al chestiunii, și prin aceasta se aduce o atingere valabilității teoriei fregeene, îl constituie faptul că sensul unui enunț (din perspectiva problematologică, orice afirmație presupune o întrebare) nu mai depinde de el însuși, ci de întrebarea pentru care stă ca răspuns. Legătura răspunsului cu întrebarea transferă substituția la nivelul întrebării, astfel încât două răspunsuri devin echivalente în raport cu aceeași întrebare.

Raționamentul lui Meyer (*Ibidem*: 284-285) este următorul: "Ion este celibatar" este echivalent cu "Ion este necăsătorit". Dacă întrebarea pentru care stau cele două enunțuri ar fi "formulați o propoziție din trei cuvinte", atunci "Ion este celibatar" este echivalentă cu "Albert este mic". Concesia pe care Meyer o face teoriei fregeene este aceea de a admite că, până la urmă, sensul unui text este determinat de componentele sale, dar nu este redus la acesta:

fiecare frază a textului trimite la acesta din urmă (adică la sensul unui enunț izolat – n. m., L.C.-P.) ca la sensul său profund. Aceasta înseamnă, să spunem, că nu putem interpreta aceste fraze independent de context și mai ales că textul funcționează ca diferențiator problematologic, pentru că frazele sunt răspunsuri problematologice și sensul textual este răspunsul apocritic prin care nu se rezolvă problematica textului, textualitatea sa dacă vrem, ci că odată cunoscută dă coerență sensului global. (Ibidem: 289)

Problema descoperirii sensului unui text cade în sarcina lectorului. De aceea, Meyer crede că există:

- un *sens literal* a cărui prezență semnalată într-un text conduce la scăderea problematicității;
- un *sens figurat* care face să crească gradul de problematicitate al textului.

Dacă pentru Meyer sensul unui enunț ține și de întrebarea pentru care stă ca răspuns, pentru Frege propozițiile interrogative (Frege, 1966: 68), introduse prin *cine, ce, unde, când, cum* sunt propoziții circumstanțiale. Diferența dintre interogații și propoziții circumstanțiale, în opinia lui Frege, nu ar fi decât modul verbului. În consecință, propozițiile circumstanțiale sunt lipsite de semnificație, ca propozițiile subordonate subiective, propoziții în

care “subiectul gramatical nu are un sens de sine stătător” (*Ibidem*: 69) și propozițiile atributive cărora le “lipsește subiectul independent și astfel posibilitatea de a reda sensul propoziției subordonate printr-o propoziție principală independentă.” (*Ibidem*: 71) Oricât s-ar fi străduit Frege să izoleze propozițiile pentru a le stabili sensul și semnificația într-un mod cât mai precis, apariția gândurilor lăturalnice (*Ibidem*: 75) integrează propoziția într-un context. Frege atenționează că nu trebuie să socotim aceste gânduri lăturalnice⁵ ca făcând parte din sensul propoziției. Cu toate acestea, în momentul în care un gând este rostit, gândurile lăturalnice, deși nerostite, sunt receptate, spune Frege, de către interlocutor “potrivit unor legi psihologice”. (*Ibidem*: 76) Gândurile lăturalnice uneori însoțesc doar ceea ce este transmis și nu au nicio legătură cu sensul propoziției, altelei dimpotrivă, conduc spre o proliferare a sensurilor, și în aceste cazuri teoria lui Frege devine neputincioasă.

Sens și referință ca elemente ale procesului de chestionare

Dacă se afirmă: a. “A este poet” propoziția semnifică faptul că b. “A este poet”. Această propoziție (a) este substituibilă frazei originale în măsura în care A (a) este semantic identic cu A (b). Această teorie este numită de Meyer *semantica-Xerox*. (Meyer, 1992: 21) Paradoxul care stă la baza acestui tip de semantică îl reprezintă exercițiul lui Menard, unul dintre personajele lui Borges, care rescrie *Don Quijote*, imitat până la limită pentru a nu pierde nimic din original. În aceste circumstanțe, Meyer se întreabă: “Dacă sensul unei fraze este o frază echivalentă, se poate afirma că sensul unei opere este capacitatea de a se rescrie?”, întrebare paradigmatică numită de Meyer *paradoxul Don-Xerox*. (*Ibidem*: 228-289) Existența paradoxului Don-Xerox nu conduce în niciun caz la

⁵ Gândurile lăturalnice despre care vorbește aici Frege par a fi ceea ce Collingwood numește presuposiție.

invalidarea teoriei fregeene, ci doar la reconsiderarea acesteia într-un cadru mai amplu. Posibilitatea revalorificării se poate realiza prin intermediul teoriei problematologice a referinței, teorie ce se impune imediat ce luăm la cunoștință că referința trimite întotdeauna, în ultimă instanță, la interogativi. Prin urmare, concepția fregeeană a referinței apare ca “un caz particular al unui processus general”. (*Ibidem*: 62)

Dacă, prin teoria sa, Frege urmărea să arate modul de funcționare a limbajului univoc prin izolarea frazelor, procedeu care are capacitatea de a evidenția structura internă a propoziției, grație principiului compoziției (semnificația unei propoziții depinde de cea a componentelor sale), se pare, după Meyer, că acesta și-a atins obiectivele parțial, și anume “când diferite expresii sunt izolate de situațiile lor cotidiene, de exemplu când semnificația lor internă este problematică, această teorie se relevă de o forță explicativă de netăgăduit.” (*Ibidem*: 36) Prin intermediul teoriei problematologice a referinței, Meyer crede că s-ar putea ajunge la o anumită înțelegere a fenomenului referențialității, în sensul că s-ar putea afla de ce unii termeni au o referință, adică ce anume indică sensul termenilor și ce anume poate să permită substituția între fraze. Noutatea pe care teoria problematologică a referinței o aduce este reprezentată de ruptura legăturii dintre sens și referință, despre care Meyer declară că “nu este absolut necesară pentru determinarea semnificației în general”. (*Ibidem*: 63) Ruptura devine posibilă ca urmare a faptului că, în cadrul teoriei problematologice, referința este adusă la cunoștință printr-un proces de chestionare, proces ce se finalizează prin scoaterea la suprafață a unui răspuns; în cazul teoriei fregeene, referința este dată prin intermediul termenilor și se manifestă când termenii funcționează în interiorul propozițiilor. Dacă, în cazul teoriei lui Frege, referința ține în mod special de obiect, în cazul teoriei problematologice a referinței, obiectul se transformă în răspuns. Specificând ceea ce este, adică o realitate, întrebarea derivă din

răspuns și împreună evidențiază forma unei realități identice. Dacă realitatea încetează a mai fi problematologică, referința echivalează cu “rezultatul procesului de chestionare în care întrebarea prezintă obiectele ca fiind cunoscute mai înainte ca întrebarea să fie pusă”. (*Ibidem*: 64) Referința, care menține un grad de problematicitate ridicat, este definită de Meyer ca “produs al unui proces de saturare și de ștergere fie a interogativilor ipotetici și subiaccenți, fie a întrebărilor înseși pentru care acești interogativi stau drept mărturie”. (*Ibidem*: 65)

Regăsim aici două maniere distincte de a cunoaște referința prin tipul de întrebare care întregește un proces de chestionare:

- fie întrebarea este una directă și vizează un obiect concret, cunoscut în prealabil;
- fie întrebarea vizează doar manifestări ale unui obiect sau fapt, ceva ce poate aduce atingere obiectului, dar într-o manieră derivată.

Meyer vorbește în aceste condiții de posibilitatea de a face distincție între ceea ce este *referențial* și ceea ce este *atributiv*. Cu toate acestea, referința primește o determinare destul de clară. În primul caz (a), referința este determinată printr-o procedură exclusivă și directă, pe când în (b) referința este stabilită doar în spiritul celui care pune întrebarea.

Aflăm, în cadrul teoriei problematologice a referinței, o lărgire a noțiunii de substituție. Această amplificare este impusă de surmontarea criteriului de echi-referențialitate. Dacă sensul unei fraze sau unui text, spune Meyer, este o altă frază sau un alt text se creează o imposibilitate: “nu se mai poate enunța ceea ce se scrie sau spune fără a pune în prealabil un *alt* text sau o *altă* frază și așa mai departe la infinit”. (*Ibidem*: 80) Acest cerc vicios, în cazul

textelor, se destramă prin intervenția interpretării, căci interpretarea, din perspectivă problematologică, se concretizează prin “substituirea unui răspuns cu un altul” (*Ibidem*) și, pe de altă parte, prin implicarea unor *procese psihologice*. (*Ibidem*: 81) În aceste condiții, substituția poate fi integrată în teoria problematologică a referinței, dacă frazele ar avea capacitatea de a se substitui altora dependente de o întrebare. Substituția problematologică implică o contradicție aparentă: pe de o parte, se fondează pe procesul de chestionare și, pe de altă parte, pe ștergerea procesului interogativ în substituție. Această situație își găsește rezolvarea prin distincția dintre sensul comun “care spune ceea ce vrea să spună exprimând prin spunere același lucru” (*Ibidem*: 83) și acceptarea enunțului în calitate de răspuns, chiar dacă într-o manieră refuțată. Procesul de substituție problematologică pare oarecum forțat. Mai ales pentru că acesta, vizând unități discursive mari, se confundă, în termenii pe care Meyer i-a utilizat, cu interpretarea.

Cum funcționează procesul de stabilirea a sensului unei unități discursive ample? Pentru a răspunde la această întrebare, Meyer nu se poate desprinde cu totul de ceea ce preconiza teoria substituționalistă a lui Frege. Meyer nu va pleca în mod direct de la o unitate discursivă amplă, ci de la o frază izolată, atât cât practica o îngăduie, pe care o introduce în procesul de chestionare și caută sensul comun frazei, care poate fi literal sau figurat. Dacă se caută sensul literal al frazei, răspunsul primit închide întrebarea, pentru că sensul literal se bazează pe referențialitatea termenilor conținuți în răspuns. Dacă răspunsul nu suprimă întrebarea, nu ne mai aflăm în fața unui nou răspuns, ci în fața sensului figurat. Dacă procesul se inversează, adică punctul de plecare îl reprezintă sensul textului, un răspuns așadar, și se caută întrebarea care stă la baza acestuia, întrebarea obținută se substituie și ea răspunsului de la care s-a plecat; ar putea să rezulte în urma acestui demers, în viziune problematologică, interpretarea.

PROBLEMATOLOGIA...

La Meyer, limbajul este considerat ca fiind un mediu în care individul poate să-și exprime gândurile în fața celuilalt și are capacitatea, prin intermediul lui, de a formula problemele, întrebările care îl frământă, limbajul dând posibilitatea ca toate acestea să primească un răspuns. Prin urmare, diferența problematologică este transferată limbajului. Acest transfer are consecințe asupra semnificației acordate întrebării și răspunsului, chestiune ce nu poate fi tratată prin intermediul teoriei lui Frege. Cuvântul *întrebare* are un sens strict lingvistic, semnat prin *frază interogativă*. Dacă se au în vedere contextele mai largi, atunci același cuvânt dobândește o altă semnificație, după cum demonstrează uzajul cotidian al limbajului, aceea de *problemă*. Motiv pentru care Meyer crede că a izola frazele de contextul inițial înseamnă a suprima sensul lor. Mai mult "cuvântul *frază* este deseori folosit pentru cuvântul *propoziție* și vice-versa. Noi înșine nu scăpăm de această confuzie. Frazele declarative și propozițiile sunt imposibil de demarcat unele de altele, mai puțin în aspectele lor lingvistice". (*Ibidem*: 30)

Meyer suprimă conceptul de propoziție din teoria sa arătând că:

*Propozițiile nu sunt nici realități mentale, nici entități metafizice; ele sunt simple introduceri pentru a caracteriza lumea unde frazele pot spune altceva decât ceea ce ele spun sau declară. Acestea lasă loc unui spațiu între sensul literal și cel figurat, ceea ce permite conceperea unei lumi lingvistice unde frazele sugerează, evocă, implică (într-un sens care n-are nimic de-a face cu logica), cer, arată sau vorbesc etc. (*Ibidem*: 30)*

De aici decurg câteva elemente ce vor distanța teoria problematologică asupra limbajului de cea propoziționalistă:

- frazele în circumstanțe normale nu sunt izolate, ci se înscriu în contexte de expresie bine precizate. Prin context s-ar înțelege o “relație între utilizatorii de limbaj și presuposițiile pe care ei le pun în operă”; (*Ibidem*: 32)
- frazele nu sunt niciodată separabile de cele pe care le preced și alături de care sunt inserate într-un context. (În această privință, concepția lui Meyer asupra utilizării limbajului capătă conotații sociale: fiecare utilizare a limbajului reprezintă continuarea unei utilizări precedente.) Această afirmație este îndreptată mai curând împotriva încercării de a considera o frază izolată ca exemplu valabil în afara tuturor contextelor. Din perspectivă problematologică izolarea unei fraze de contextul inițial este totuși posibilă, dar aceasta înseamnă că ea este inserată într-un context nou;
- frazele izolate sunt abstracții și nu pot sta la baza studierii actelor veritabile de limbaj. În atare condiții, sensul unui discurs nu se reduce la sensul elementelor care îl compun. Frazele nu pot fi analizate independent de context.

Conform teoriei problematologice a limbajului, textul funcționează ca *diferențiator problematologic* (*Ibidem*: 289-290), iar frazele sunt răspunsuri problematologice; sensul profund al textului se dovedește a fi, în această variantă, un răspuns apocritic care încearcă să soluționeze definitiv problematica textului. Emergența răspunsului apocritic dă coerență textului global. Teoria problematologică a limbajului pune la îndemână trei posibilități de a discerne diferența problematologică. La nivel discursiv, interogativitatea unor fraze se estompează fie prin punctuație, fie prin intonație. În aceste condiții, o posibilitate de a marca diferența problematologică la nivelul textului ar fi printr-o

formulare *explicită*. (*Ibidem*: 44) Întrebarea se află în relație directă cu ceea ce este vizat. Cea de a doua cale pentru a indica *diferența în forma însăși* face apel la frazele declarative în opoziție. O a treia modalitate este aceea de a *specifica întrebarea astfel încât nicio confuzie să nu se producă*. Această ultimă manieră dă posibilitatea de a stipula doar ceea ce contează ca întrebare în cadrul unui text.

Bibliografie

- Collingwood, R. G. (1998), *An Essay on Metaphysics, with The Nature of Metaphysical Study. Function of Metaphysics in Civilization, Notes for on Essay on Logic*, Clarendon Press, Oxford.
- Eves, Howard (1969), *An Introduction to the History of Mathematics*, Holt Rinehart and Winston, New York.
- Frege, Gottlob (1966), "Despre sens și semnificație", în *Logică și filosofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, vol. XI, M. Tîrnoveanu și Gh. Enescu (editori), Editura Politică, București.
- Golden, James (1991), "An Application of Michel Meyer's Theory of Problematology to David Hume's Dialogues Concerning Natural Religion", *Argumentation*, nr. 5, pp. 69-89.
- Kant, Immanuel (1969), *Critica rațiunii pure*, traducători Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București.
- Kneale, William & Kneale, Martha (1975), *Dezvoltarea logicii*, vol. 2, traducere de Sorin Vieru și Ușer Morgenstern, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Körner, Stephan (1965), *Introducere în filosofia matematicii*, în românește de Al. Giuculescu, Editura Științifică, București.
- Meyer, Michel (1986), *De la problématologie. Philosophie, science et langage*, Édition Pierre Mardaga, Bruxelles.

- Meyer, Michel (1988), *Science et métaphasique chez Kant*, Éditions PUF, Paris.
- Meyer, Michel (1991), *Pour une critique de l'ontologie*, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles.
- Meyer, Michel (1992), *Langage et littérature. Essai sur le sens*, traduit de l'anglais par Alain Lempereur et Michel Meyer, Éditions PUF, Paris.
- Meyer, Michel (1993), *Questions de rhétorique: langage, raison et séduction*, Éditions Le Livre de Poche, Paris.
- Meyer, Michel (1999), *Pour une histoire de l'ontologie*, Éditions PUF, Paris.
- Meyer, Michel (2000), *Questionnement et historicité*, Éditions Presses Universitaires de France, Paris.
- Meyer, Michel (2007), *Principia Rhetorica. Une théorie générale de l'argumentation*, Éditions Ouvertures Fayard, Paris.

UNE APPROCHE COMPARATIVE DU CONCEPT D'AMITIÉ. ENTRE PHILOSOPHIE ET LITTÉRATURE

Sebastian CHIRIMBU,
Adina BARBU-CHIRIMBU,
Université Spiru Haret, Bucarest

*A comparative study on the concept of friendship
Between philosophie and literature*

Abstract *This paper analyses the friendship from the linguistic point of view (as the feelings of sympathy, of esteem, respect, of reciprocal commitment between two people who have the same aspirations and involving an attitude of goodwill) but also from the philosophical point (presenting the friendship as a feeling, beautiful and delicate, or as a connection of one or several souls, through a harmony). The literary quotes will lead to the conclusion that the true friendship must be distinguished from simple courtship.*

Keywords *friendship, feeling, benevolence, relationship*

Rezumat *În articolul de față, analizăm prietenia atât din punct de vedere lingvistic (ca sentiment de simpatie, de stimă, de respect, de atașament reciproc între două persoane care au aceleași aspirații, implicând o atitudine binevoitoare), cât și din punct de vedere filosofic (prietenia ca un sentiment frumos și delicat ori ca legătură armonioasă dintre suflete). Citatele literare duc la concluzia că adevărata prietenie trebuie distinsă de simplele frecvențări.*

Cuvinte cheie prietenie, sentiment, bunăvoință, relaționare

Quelques-uns prennent pour de l'amitié ce qui est de la charité.
Henry Million de Montherlant, *Les Prisonniers*

Définition du concept

Comme l'amour, l'*amitié* est une préoccupation constante qui n'est pas étrangère aux gens. Depuis l'aube de l'histoire, on a beaucoup parlé et écrit sur l'amitié et ce sera toujours une question ouverte pour chaque personne et chaque génération. Dans le plus ancien poème épique qui a survécu aux vicissitudes de l'histoire, Gilgamesh écrit, dans la Mésopotamie autour de 2750 *a. Chr.*, une amitié exemplaire entre Gilgamesh (roi attesté dans l'histoire) et Enkidou.

Le nom féminin d'*amitié* qui vient du latin populaire *amicitas* (ou dulatin classique *amicitia*) est expliqué ainsi dans le dictionnaire *Larousse*¹:

- Sentiment d'affection entre deux personnes; attachement, sympathie qu'une personne témoigne à une autre: *Être lié d'amitié avec quelqu'un.*
- Bienveillance, gentillesse, courtoisie chaleureuse manifestées dans les relations sociales, privées, mondaines: *Dire un mot d'amitié. Fais-nous l'amitié de venir dîner.*
- Relations entre collectivités fondées sur le bon voisinage, la bonne entente, la collaboration: *Conclure un traité d'amitié.*

¹ *** *Larousse*, <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/amiti%C3%A9/2916?q=amitie#2912> (consulté le 15. 05. 2014).

On trouve, aussi, les germes de l'amitié dans la définition du mot *symbole*, tel que les anciens Grecs le comprenaient. *Symbolum* (lat.) et *simbolon* (gr.) est un nom avec quatre noyaux sémantiques. On trouve, aussi, les germes de l'amitié dans la définition du mot *symbole*, tel que les anciens Grecs le comprenaient. *Symbolum* (lat.) et *simbolon* (gr.) est un nom avec quatre noyaux sémantiques. Le premier noyau consiste dans le signe de reconnaissance et dispose de dix sens. Le premier sens préserve le sens primitif du mot

objet coupé en deux dont les hôtes conservent chacun une moitié qu'ils transmettent à leurs enfants; ces deux parties rapprochées servaient à faire reconnaître les porteurs et à prouver les relations d'hospitalité contractées antérieurement. (Bailly, 1996: 1821)

Mais, afin de saisir correctement la signification originelle du terme *simbolon*, il est nécessaire de connaître l'institution antique de l'hospitalité. Les Romains appelaient les hôtes *hostis*, traduit par *étranger*. Quand même, *hostis* ne signifiait pas la même chose que *peregrinus* qui était un étranger vivant à l'extérieur des limites du territoire. *Hostis* était l'étranger dont on reconnaissait l'égalité des droits pareille aux citoyens romains. Ainsi, l'institution de l'hospitalité suppose la réciprocité et *hostis* avait l'obligation de compenser le gain des performances.

L'amitié dans la pensée antique

Dans le monde grec, il y avait une institution similaire appelée *xenos*, indiquant des relations de réciprocité clairement stipulées entre les personnes liées par un pacte incluant aussi les héritiers. L'étranger qui demandait abri était sous la protection de Zeus Xenios et d'Athéna Xenia, et une éventuelle chasse équivalait à l'insulte des dieux. L'étranger (*xenos*) arrivait et demandait

amitié (*philia*) à un potentiel ami (*philos*), gagnant l'égalité des droits avec les habitants de la cité. La relation d'amitié ainsi fondée était scellée par un objet symbolique: *tessera hospitalis* chez les Romains et *symbolon* chez les Grecs, un objet semblable à un bâton ou à un disque. D'un côté et de l'autre du disque ou sur les bords du bâtons, on inscrivait les noms de deux amis, ensuite les héritiers le coupaient en deux morceaux et le conservaient. Lorsque les héritiers se rencontraient, la correspondance des deux morceaux signifiait en fait leur reconnaissance.

L'amitié, avec le sens de *philia*, était un thème privilégié dans la pensée antique, conçu comme un bien indispensable à la vie, inséparable de la vertu, condition essentielle du bonheur. Le sens général de la notion de *philia* peut recouvrir tout sentiment d'affection, d'attachement à autrui, que ce soit amitié, amour, gentillesse, sympathie, charité, philanthropie etc. Le terme de *philia* pourrait être traduit par "amour par amitié", car le mot *amitié* a perdu aujourd'hui son sens profond. *Philia*, l'amitié, avait à l'époque trois niveaux d'existence: le premier était représenté par la vertu des Dieux d'entourer les étrangers; le second était le niveau humain pour acquérir les vertus divines: l'homme devait faire des actes similaires à ceux des dieux, telle la vertu de l'amitié; au troisième niveau, la vertu devenait *symbolon*, signe de la reconnaissance. Le terme symbole était étroitement lié à l'hospitalité et à l'amitié, étant une caractéristique du monde antique. Cela montre clairement la différence entre le sens donné par le monde antique et celui que les modernes perçoivent dans les dictionnaires. En substance, le symbole était le garant d'une relation spirituelle que l'homme moderne, vivant un espace et un temps désacralisés, n'est plus en mesure d'obtenir.

Il peut cependant exister des situations où les gens changent leur nature de sorte qu'ils ne peuvent plus maintenir des relations d'amitié et les affinités sur lesquelles l'amitié était fondée disparaissent. Dans ces cas, l'amitié ne peut pas être

définitivement révoquée, mais seulement suspendue et il y a des chances de la retrouver. Paleologu² observait que le vrai ami donne à l'autre tellement crédit qu'il soit capable de se compromettre quand son ami commet des actes qui attirent la réprobation des autres, bien que dans la vie privée il le blâme pour tout ce qu'il a fait. La Rochefoucauld disait que quelque honte que nous ayons méritée, il était presque toujours en notre pouvoir de rétablir notre réputation. En temps de guerre et de terreur, la vie peut mettre deux amis dans de différents camps. Il a eu des cas où la cause a été trahie plutôt que l'amitié.

Les Grecs avaient une perspective différente sur la perfection de la vie. Chez eux, l'idée d'homme se concrétisait dans les notions de *sage* et de *héros*, Socrate et Achille étant les hommes idéaux de l'ancienne Hellade. Mourir pour une idée – voici leur devise! L'un a bu la ciguë, l'autre est mort sur le champ de bataille. L'un des plus beaux poèmes dédié à l'amitié c'est l'*Illiade* d'Homère que le célèbre helléniste Petru Creția avait raconté, lui découvrant de nouvelles significations dans les essais *Achille ou la forme absolue de l'amitié* et *Ariel ou la forme pure de la liberté*, publiés en 2009 chez Humanitas (intégrant les deux essais du volume *Cathédrale de lumières*, paru toujours chez Humanitas en 1997).

Chez les vieux Grecs, le devenir humain avait une double direction: l'une *descendante* conformément à laquelle l'être descendait des dieux, traversant quatre cycles principaux, et l'autre *ascendante* conformément à laquelle l'homme tend à restaurer son état d'origine, visant son état initial que Mircea Eliade appelait "la nostalgie du paradis". (Rusti, 1997: 34) C'est ce qui explique l'origine divine d'Achille, fils de la déesse Thétis et de Pelée, roi de la Phthie. Selon Petru Creția, le nom du poème

² *Right Words*, Source en ligne: <http://www.rightwords.ro/citate/oprietenie-adevarata-nu-se-poate-eputa-prin-uzura-si-31068>, (consulté le 10. 05. 2014).

homérique, *Illiade*, n'est pas bien choisi, car les événements se déroulant sous les murs de Troie (Ilion) s'étaient étendus sur une période de 9 semaines dans la dixième année du siège que les Achéens avaient soumis la cité. Il l'aurait appelée donc l'Achilléiade. L'auteur démontre étape par étape et couche par couche l'action d'*Illiade*, afin de familiariser le lecteur avec un monde et un espace mythiques, perdus dans la nuit du temps, sans perdre de vue le thème principal de l'amitié d'Achille avec Patrocle.

L'amitié a été et restera pour toujours une relation spirituelle au-dessus des détails vulgaires. Il y a un mot grec qui exprime avec grande finesse la connexion spirituelle supérieure et saisit de nouvelles significations – le mot *agapé*. La signification de ce mot est la bonne volonté inégalée, l'esprit du cœur qui ne cherchera que le bien suprême de l'autre. Agapé est un exercice de la personnalité, né de la religion révélée, assumant une attitude pleine d'intérêt et de compréhension envers l'autre. Sans l'association de la foi et de l'amour, qu'agapé englobe, il n'y aura pas cette générosité pratique, si nécessaire dans la relation d'amitié. Agapé n'est pas une émotion sentimentale factice, mais loin d'être aveugle, elle est clairvoyante et elle enseigne aux gens à ressentir une intensité qu'ils n'ont jamais ressentie jusque-là. Ce genre d'amour, très rare, se retrouve dans un verset où l'Apôtre Paul dit: "Je vous chéris tous avec la tendresse de Jésus Christ"³ et qui peut être traduit comme: Le grand amour qu'on sent pour le vrai ami vient directement du cœur de Christ et ne représente autre chose que l'amour de Christ lui-même.

Antoine de Saint-Exupéry a donné une définition à l'amitié, qui exprime l'esprit chrétien du mot *agapé*: "Un ami est

³ *** *La Bible*, <http://topchretien.jesus.net/topbible/external/?livre=00050&chapitre=00001&verset=00021#21>, (consulté le 4. 05. 2014).

celui qui d'abord ne pas juger [...] Quand tu donnes tu perçois plus que tu ne donnes, car tu n'étais rien et tu deviens"⁴.

Heureux ceux qui savent apprécier la moitié d'un *symbolon* reçu en héritage lorsqu'ils trouvent leur moitié dans le monde. Car les grandes amitiés sont de véritables mystères qui doivent être étroitement surveillés.

L'amitié dans la littérature européenne

L'expression écrite du sentiment est-elle constitutive du littéraire? Dans ce cas, on postulera une littérature de l'amitié. Mais les obstacles sont nombreux. En particulier, le statut de vérité que l'on confère spontanément aux écrits personnels (volontiers qualifiés de témoignages), tend à les ramener à un « énoncé de réalité » et à les éloigner de la littérature entendue comme l'art du langage⁵.

Dans le cas de l'amitié, l'écriture personnelle possède des référents prestigieux (Aristotele, Cicéron, Plutarque) qui incitent au travail sur le langage – pierre de touche de la littérature. Les caractéristiques de l'amitié vont dans le même sens: hautement valorisée, associée à l'honneur, vécue sur le mode passionnel, elle bénéficie d'un respect et d'une vénération qui rejoignent ceux que l'on porte, précisément, à l'expression littéraire.

Selon A. Putaggio, dans son *Essai sur l'amitié*, "la vraie amitié doit être distinguée des simples fréquentations." (Putaggio, 2001: 1)

La littérature européenne distingue différents types d'amitié. Dans les *Essais*, Montaigne soutient que la plupart des

⁴ *** *Des Jolies Choses*, <http://desjolieschoses.emonsite.com/pages/citations/citations-sur-l-amitie.html> (consulté le 6. 04. 2014).

⁵ *** *Epistolaire.org*, <http://www.epistolaire.org/evenements/lamitie-dans-les-ecrits-du-for-prive-et-les-correspondances-de-la-fin-du-moyen-age-a-1914/> (consulté le 6. 04. 2014).

amis ne sont que des amis de circonstance, que l'on fréquente temporairement, à cause d'une occasion déterminée, ou plus simplement par intérêt. Dans le dialogue entre Philinte et Alceste, tiré du *Misanthrope*, Molière aborde le problème de l'adulation, qui est présentée comme une habitude frivole de la mondanité. D'après Alceste, l'adulation est à refuser, parce qu'elle est fondée sur une fausse estime qui est accordée à quiconque, sans aucune différence de mérite ni de préférence. Montaigne et Molière concordent sur le fait que l'on choisit l'ami en distinguant une personne de toutes les autres, en la reconnaissant comme spéciale et unique. Montaigne définit l'amitié comme une affinité des âmes, qui se cherchent et qui, ensuite, se mêlent sans pouvoir plus se distinguer. La perfection d'une amitié donc, dépendrait seulement de la combinaison, impossible à répéter, de deux âmes qui se correspondent ou bien de l'identité des deux amis.

Le document figuratif et la citation du *Petit Prince* d'Antoine de Saint-Exupéry, au contraire, visent à démontrer que les bases d'une amitié solide dépendent de la volonté. Le verbe *apprivoiser* implique la volonté de sacrifice dans l'acceptation de l'autre avec ses qualités et ses défauts; il signifie être patient pour jouir, ensuite, des plaisirs de l'amitié. Effectivement l'amitié, comme l'amour, est un rapport à construire; il n'existe pas d'ami parfait ou d'amant parfait: tout dépend de la capacité de se mettre en jeu. Cela signifie sacrifier du temps, pardonner les erreurs, accepter la confrontation et renoncer à quelque chose de soi pour partager sa vie avec l'autre. Comme on ne décide pas d'agir ainsi à l'égard de tous, il est évident que l'amitié se fonde sur un choix, qu'elle est déterminée par l'affinité et par la préférence.

Le texte d'Alessandro Manzoni, tiré des *Promessi Sposi*, présente une très belle image de partage entre deux amis qui viennent de se retrouver. Après que la peste a tué beaucoup de gens, après tant d'expériences et tant d'aventures, Renzo et son

ami appréciant leur rencontre et comprennent la valeur qu'ils ont acquise l'un pour l'autre, vu qu'ils sont restés seuls tous les deux.

Mais l'amitié peut se perdre. Montaigne est resté seul à cause de la mort de son ami; cet événement lui a enlevé toute sa vitalité, même si sa vie est restée la même au niveau matériel et pratique. La possibilité de nouveaux plaisirs afflige le philosophe qui, étant habitué à tout partager avec son ami, se sent comme s'il le dérobaient de sa part. La douleur de Montaigne est sans remède, mais les Essais sont sûrement le témoignage de la valeur d'une vraie amitié et du bonheur de l'auteur de l'avoir vécue.

Rutebeuf, par contre, raconte l'abandon de la part de ses amis à cause de ses disgrâces. Le thème de l'amitié de faveur et d'intérêt est très débattu dans la littérature de tous les temps. Un exemple en est l'épisode de Cloridano et Medoro, tiré de *l'Orlando Furioso* d'Ariosto. Le message de ce texte est que le puissant demeure dans les bonnes grâces des adulateurs jusqu'à ce qu'il reste tel. S'il tombe en disgrâce, la plupart de gens l'abandonnent et ceux qui semblaient être ses défenseurs les plus convaincus peuvent se révéler comme des traîtres, tandis que ceux qui étaient restés dans l'ombre, peuvent se révéler comme les amis les plus sincères.

Putaggio, vers la fin de son essai, considère que l'amitié

est un cadeau qu'il faut cultiver comme une fleur pour qu'elle s'épanouisse. La tolérance est fondamentale pour l'amitié, mais il est important de choisir ses propres amis sur la base de la nature de l'estime qu'on a envers eux: d'ailleurs, les amis sont les frères qu'on choisit. (Putaggio, 2001: 1)

L'amitié entre estime, respect et attachement

Une approche philosophique

L'amitié, si on doit l'analyser du point de vue linguistique, c'est le sentiment de sympathie, d'estime, de respect,

d'attachement réciproque entre deux personnes ayant les mêmes aspirations et impliquant une attitude de bonne volonté.

Toute la philosophie présente l'amitié comme un sentiment beau et délicat, comme une liaison d'une ou plusieurs âmes, à travers une harmonie dans les plus grands et nobles actes, tel que Goethe affirmait. August von Kotzebue compare l'amitié à la fleur d'un instant et un fruit du temps ou tel que Gala Galaction disait: L'amitié est l'une des caresses de la vie. Pythagore affirmait que l'amitié est une égalité harmonieuse et Platon définissait l'amitié comme une âme dans deux corps. Si on pensait un peu à ces affirmations philosophiques, on peut constater que la vie est fondée sur des relations interhumaines, à savoir sur des amitiés, et nous devons avoir des amis car, tel qu'Aristote disait, sans amis personne ne choisirait, eût-il tous les autres biens. Mais quand on a un véritable ami, il est impossible de connaître la désillusion, tel qu'Honoré de Balzac affirmait et André Malraux disait que le difficile n'est pas d'être avec ses amis quand ils ont raison, mais quand ils ont tort. Du point de vue philosophique, la question se pose de manière suivante: Qui peut avoir des amis? Voltaire croyait que les hommes vertueux avaient seuls des amis.

Cicéron croit que l'amitié joue un rôle important dans la vie de chacun et sans elle nos jours seraient plus déserts, plus mornes: on dit qu'ils enlèvent le soleil du monde ceux qui enlèvent l'amitié de la vie. Voici donc la beauté et l'importance de l'amitié du point de vue philosophique. Certainement, beaucoup d'entre nous se retrouvent dans un tel état d'amitié. Avoir un ami signifie avoir un appui inconditionnel, une personne à laquelle on peut avouer les pensées les plus intimes de sa vie. Aujourd'hui, ces gens sont de plus en plus rares dans un monde désorganisé et confus qui aurait tant besoin d'eux.

L'un des grands pères patristiques, Saint Jean Crysostome, fait la plus belle présentation de l'amitié. À son avis, l'ami doit donner sa vie pour son proche:

elle est l'amitié véritable, celui qui aime donnerait sa vie si elle lui était demandée et que cela fût possible. Que dis-je, si elle lui était demandée? Bien plus il courrait lui-même au-devant d'un tel don. Rien de plus doux qu'un tel amour; il n'est mêlé d'aucune amertume. Un ami fidèle est vraiment le baume salutaire de la vie; un ami fidèle est vraiment un rempart solide. Nous n'avons rien qui ne soit à eux. Souvent, lorsque tout nous inspire du dégoût en ce monde, nous ne voudrions cependant pas les quitter. Ils nous sont plus agréables que la lumière du jour. Non, la lumière du jour elle-même n'est pas plus douce qu'un ami, qu'un véritable ami. Et ne vous étonnez pas de ce que je dis. (Crysostome, 1807: 188)

Quand nous sommes privés de nos amis, des lieux et des choses qu'on faisait ensemble, ils les font renaître et nous rappeler nos moments de joie dans n'importe quel instant de notre vie. Les amis nous sont peut-être plus chers que le soleil et pour eux nous serons capables de renoncer à nous-mêmes, tout cela a été mieux dit par Saint Jean Chrysostome. Nous pensons qu'après la citation ci-dessus, les mots seraient superflus. On peut découvrir des trésors, mais rien ne chérit vraiment qu'un ami.

Conclusion

Idéologie, philosophie, attitudes ou simples conceptions sur l'amitié: les écrits personnels traduisent la pensée d'une époque ou du moins n'y échappent pas. Effort de clarification, désir d'anatomiser le sentiment, délectation à parler de ce que l'on aime – toutes ces motivations et d'autres encore sont à l'origine de l'écriture réflexive de l'amitié, qui s'accompagne, à l'occasion de l'échange épistolaire, d'un jeu de miroirs. La représentation de l'amitié a connu une évolution notable: d'une image virile et passionnée, très liée à l'honneur, on glisse à partir du XVIIIème siècle à la conception privée et sentimentale qui est la nôtre. Surtout, l'amitié *stricto sensu* possédait un arrière-fond aujourd'hui

disparu qui lui fournissait une connotation particulière: l'amitié-philia et sa version chrétienne, la fraternité, qui exprimaient l'essence des relations humaines.

En guise de conclusion, nous aimerions partager quelques citations célèbres pour une meilleure image de l'amitié:

- Amitié de cour, foi de renards et société de loups (Sébastien Roch Nicolas, dit Nicolas de Chamfort, *Maximes et pensées*);
- Les vieilles amitiés s'improvisent (Georges Moinaux, dit Georges Courteline, *La Philosophie de G. Courteline*);
- L'amitié est plus souvent une porte de sortie qu'une porte d'entrée de l'amour (Gustave Le Bon, *Aphorismes du temps présent*);
- L'amitié est un contrat par lequel nous nous engageons à rendre de petits services, afin qu'on nous en rende de grands (Charles de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu, *Mes pensées*);
- L'amitié se réchauffe, quand on est dans les mêmes intérêts. (Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné, *Correspondance à M. de Pomponne*).

Bibliographie

*** "Les voies de l'amitié I & II", *Épistolaire, revue de l'AIRE*, nr. 32 & 33, 2006 & 2007, pp. 147-180 & 129-171.

Bailly, A. (1996), *Dictionnaire grec français*, 48ème édition, Éditions Hachette, Paris.

Bidart, Claire (1997), *L'Amitié. Un lien social*, Éditions La Découverte, Paris.

Blanchot, Maurice (1971), *L'Amitié*, Éditions Gallimard, Paris.

- Blanchot, Maurice (2000), *Pour l'amitié*, Éditions Farrago, Tours.
- Bloom, Allan (2003), *L'Amour et l'amitié*, réédition, Éditions le Livre de Poche, Paris.
- *** Citations sur l'amitié, <http://desjolieschoses.emonsite.com/pages/citations/citations-sur-l-amitie.html> (consulté le 03. 03. 2013).
- Creția, Petru (1997), *Catedrala de lumini. Homer, Dante, Shakespeare*, Editura Humanitas, București.
- Crysostome, Jean (1807), *Œuvres complètes*, L. Guérin et Cie (éditeurs), traduction Marcel Jeannin, Édition Bar-le-Duc, Paris.
- Daumas, Maurice (2011), *Des trésors d'amitié. De la Renaissance aux Lumières*, Éditions Armand Colin, Paris.
- *** Epistolaire.org: <http://www.epistolaire.org/evenements/lamitie-dans-les-ecrits-du-for-prive-et-les-correspondances-de-la-fin-du-moyen-age-a-1914/> (consulté le 09. 03. 2013).
- *** La Bible, <http://topchretien.jesus.net/topbible/external/?liVre=00050&chapitre=00001&verset=00021#21> (consulté le 04. 03. 2013).
- *** Larousse: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/amiti%C3%A9/2916?q=amitie#2912> (consulté le 10. 03. 2013).
- Montherlant de, Henry Million, "Les Prisonniers" dans *Dictionnaire Meilleurs Citations*, consulté en ligne http://www.meilleurescitations.com/auteurs/henry_de_montherlant.html (consulté le 02. 04. 2013).
- Putaggio, Alice (2001), *Essai sur l'amitié*, Édition Europeo, Milano.
- *** Right Words: <http://www.rightwords.ro/citate/o-prietenie-adevarata-nu-se-poate-euiza-prin-uzura-si-31068> (consulté le 07. 03. 2013).
- Rusti, Doina (1997), *Dicționar de simboluri din opera lui Mircea Eliade*, Editura Coresi, București.

Vincent-Buffault, Anne (1995), *L'exercice de l'amitié. Pour une histoire des pratiques amicales aux XVIIIe et XIXe siècles*, Éditions du Seuil, Paris.

Vincent-Buffault, Anne (2010), *Une histoire de l'amitié*, Éditions Bayard, Paris.

HETEROTIPII ALE PLURALITĂȚII ȘI INTERCULTURALITĂȚII ÎN CADRUL LITERAR POSTMODERN SUD-EST EUROPEAN

Ludmila ȘIMANSCHI,
Institutul de Filologie,
Academia de Științe a Moldovei, Chișinău

*Les hétérotypes de la pluralité et de l'interculturalité
dans le cadre littéraire postmoderne sud-est européen*

Résumé

Les discours postmodernistes de l'inter et trans-culturalité, des témoignages du pluralisme tolérant et éclectique, mais aussi des réifications dangereuses d'une vision utopique globale, ont été une provocation pour les états de l'Europe du sud, un monde traversé par des conflits interethniques ou par des crises identitaires. Si, sur le plan littéraire local, la pluralité des mondes et des identités a initialement été une conséquence de la ré-contextualisation, de l'attitude ironique des postmodernistes face au système, qui prétend détenir la vérité absolue, au présent, la rencontre et l'interaction entre les cultures sont conçues en termes dynamiques et relationnels et implique la capacité de définir ou placer, entre certaines limites, sa propre appartenance et identité culturelle. En conscientisant les différences face à la culture occidentale comme un atout culturel, les littératures balkaniques peuvent s'exprimer d'une manière libre et conquérir ainsi une voix distincte; au niveau textuel, la pluralité principielle ne devient une multiplicité superficielle, mais une nouvelle écriture qui parle en même temps plusieurs langues et articule simultanément plusieurs textes.

Mots clés *discours interculturel, hétérogénéité multiculturelle et multi-ethnique, imago-type, hétéro-stéréotype, pluralité textuelle, recontextualisation parodique des stéréotypes*

Abstract *Inter- and trans- cultural postmodern discourses, testimonies of the tolerant and eclectic pluralism, and reification of a new and dangerous globalist utopian visions, have been a provocation for South European States, the world traversed by the ethnic conflicts and identity crisis. If at the beginning the plurality of worlds and identities was the consequence, in the literary lever, of the defiant attitude of postmodernes towards any system which claims that holds absolute truth, currently the meeting and interaction between cultures is conceived in declared dynamic and relational terms and involves the ability to define, to place, within certain limits, its own membership and its own cultural identity. Being aware of the differences to Western culture, perceiving them as a cultural advantage, Balkan literatures can express freely and can get a distinct voice, and principled plurality, at the textual level, does not become has not wanted to be a superficial multiplicity, but a new writing than can to speak at the same time more languages and to articulate together several texts.*

Keywords *heterotopia, intercultural discourse, multicultural and multiethnic heterogeneity, imagotype, heterostereotype, textual plurality, parodic recontextualisation of stereotypes*

Multitudinea de discursuri teoretice despre postmodernitate a produs seturi noi de idei, alte concepte redutabile, impunând dezideratul de a se distanța de canoanele rigide sau a deturna toate conceptele anterioare, precum și orice idiologizare/metanarațiune, și a diminua rațiunile tari privilegiind gândirea slabă. În vocabularul curent al postmodernismului, se regăsesc termeni care s-au transformat în repere ale discursivității postmoderne: *hiperrealitate* (Jean Baudrillard)/*heterotopie* (Michel

Foucault)/*heterocosmos* (Brian McHale)/*teixistență* (Mircea Cărtărescu). Teoria postmodernistă a creat viziunea uneiheterotopii culturale fără nicio limită, ierarhie sau centru. Filozoful francez Michel Foucault descoperă în condiția heteriarhiei postmoderniste

altfel de spații, un soi de utopii efectiv realizate în care amplasamentele reale care se pot găsi în interiorul culturii sunt în același timp reprezentate, contestate și inversate, niște specii de locuri aflate în afara oricărui loc, chiar dacă sunt localizabile în mod efectiv.
(Foucault, 1994: 757)

și “denumește această structură de incomensurabilitate esențială heterotopie și făcând acest lucru, dă un nume întregului univers lipsit de centru al postmodernismului”. (Connor, 1999: 20)

Pornind de la aceeași noțiune de *heterotopie*, filosoful italian Gianni Vattimo îi dă o interpretare relativ diferită de Foucault: “Cea mai radicală transformare în relația dintre artă și viața de zi cu zi, apărută prin anii șaiszeci, poate fi descrisă drept o tranziție de la utopia la heterotopie”. (Vattimo, 1992: 62) Pentru Vattimo, *heterotopia* face referire la pluralitatea normelor care distinge arta modernă târzie (începând cu anii 1960) de artă modernă anterioară: “heterotopia postmodernă, înțeleasă drept pluralitate de centre sau alt centru decât unul singur în sens absolut transcendent, înseamnă lipsa oricărui centru”. (Szunder, 1999: 200)

Pe urmele lui Foucault, teoreticianul literar american Brian McHale va prelua ideea foucaultiană și o va redimensiona în conceptul *heterocosmosul ficțiunii*. Autorul *Ficțiunii postmoderniste*, atunci când vorbește despre postmodernism ca despre instabilitatea ontologică, ori despre pierderea unei lumi care poate fi acceptată, utilizează sugestiv referința la lumile posibile ale ficțiunii postmoderniste: “lumi în coliziune, lumea de alături, lumi în curs de anulare, lumi din cutii chinezești, lumi tropologice, lumi ale stilului, ale discursului sau lumi pe hârtie”. (McHale, 2009: 252)

Dominanta ontologică a scrierilor postmoderniste – principala mutație față de modernism (conform lui Brian McHale) –, implică

fascinația în grade diferite față de forța creatorului de a contura lumi plurale, în simultaneitate, într-un heterocosmos apropiat de universul lumii reale, hiperrealitate. Existențialul este dublat și filtrat prin scriitură, prin textul instalat în afara și înăuntrul sinelui. (Ibidem, 2009: 449)

Scriitorul român Mircea Cărtărescu va pune, la rândul său, în circulație termenul hibrid *textistență* specific condiției postmoderniste literare, care deconspiră impulsul de a completa viața prin text și a prelungi textul prin viață, de a ficționaliza existența ca să corespundă unei realități ficționale:

Textul și realul se contopesc, se afirmă și se neagă alternativ, descriind până la urmă o entitate translucidă, indeterminată, pe care am numit-o cândva textistență și care corespunde stării a treia, pisicii lui Heisenberg, obiectelor imposibile ale lui Escher – recte obiectului postmodern. (Cărtărescu, 1999: 63)

Termenul nu trebuie pus în asociere cu textualismul experimental sau cu asumarea existențialistă a textualismului, ci urmează a fi interpretat ca textuare a realității nuanțate și a incontestabilului caracter scriptural, un tezism teoretic care stipulează dezideratul situării concomitente a eului în existență și în text.

Postmodernitatea a demarat pe lângă redimensionarea epistemologică și un amplu proces de transformare socială și culturală, ajungându-se inevitabil la proliferarea unor concepte care se caracterizează prin diversitatea accepțiilor, necesitând elaborarea unor vocabulare pentru societăți plurale, declarat angajate să prezinte

HETEROTIPII ALE PLURALITĂȚII...

rezultatul procesului de acomodare cu specificul discursului contemporan, referitor la societăți caracterizate printr-un accentuat pluralism cultural, care se confruntă cu o problemă marcată de un trecut încă nelimpzit și de un viitor încă nesigur. (Coltescu, 2005: 13)

Devine evidentă utilizarea din ce în ce mai puțin a termenului de *cultură*, în timp ce se folosesc mai mult noțiuni ca, de exemplu, *multiculturalism*, *comunicare interculturală* și *raporturi transnaționale*, *transculturale*, în care prefixurile *multi-*, *inter-* și *trans-* posedă între ele evidente afinități, dar și subtile diferențe de conotație, nu întotdeauna perceptibile la prima vedere. Pot fi diagnosticate mutații preferențiale, chiar polemice: se recurge la termenul de *intercultură* și la *relații interculturale*, *transculturale*, decât la *relații interetnice*, se evită termenul *pluricultural*, ce semnaleză diferența fără a o cuantifica, și se preferă *interculturalul*, ce lasă să se înțeleagă nu doar prezența mai multor culturi sau națiuni în cadrul unui stat, ci și o anumită relație între entitățile culturale distincte. Prefixul *multi-* este desconsiderat și învinuit de reliefaarea diferenței și tendința de separare netă dintre culturi. De fapt, prin intermediul prefixului *inter-* se încearcă exprimarea unei disensiuni față de ideea de cultură, înțeleasă ca o "cușcă de fier" care pare să fie însă inerentă prefixului *multi-*. Dacă *multiculturalismul* a fost primul discurs al postmodernității și semnifică experiența socială a diversității și pluralismului, *interculturalismul* pretinde să eludeze unele breșe și să conceapă întâlnirea și interacțiunea dintre culturi în termeni declarat dinamici și relaționali care implică, la indivizi, capacitatea de a defini, plasa și negocia, între anumite limite, propria apartenență și propria identitate culturală. Toate aceste discursuri asertive ale postmodernității sunt o mărturie clară a pluralismului tolerant și eclectic.

Vocabularul *pluralismului* – atestat și infiltrat în formarea conceptelor și a atitudinilor noastre sociale – a devenit standard în literatura postmodernă: se folosește pluralitatea pentru semnificați și semnificați; pentru jocurile de limbaj, se spune pluralitate a narativului și a practicilor sociale. Calvin O. Schrag, în capitolul *Provocarea postmodernismului*, conchide convins: “Pluralitatea apare global ca un veritabil fenomen al vieții postmoderne.” (Schrag, 1999: 67)

Schimbarea de optică este spectaculoasă în literatura postmodernistă, anunțând crearea unei societăți utopice a cărei principală finalitate este povestirea:

Lumea sfârșitului de secol, lumea deloc ocolită de convulsii și amenințări produce un proiect cultural ce pune pe prim plan delectarea, ironia, plăcerea narativității, dialogul, pluralismul.
(Călinescu, 1995: 29)

O pluralitate principială e pretinsă la nivel textual: să nu fie o multiplicitate superficială, ci o nouă scriitură care să vorbească în același timp mai multe limbi și să articuleze concomitent mai multe texte. Pluralitatea lumilor și a identităților poate fi consecința, în plan literar, a atitudinii sfidătoare a postmodernilor față de hegemonia conceptelor literare, în definitiv, față de orice sistem care pretinde că deține adevărul absolut. Se promovează noi paradigme literare în care sunt subminate privilegiile autorului prin caracterul plurivoc al discursului narativ, folosirea mai multor nivele de narațiune (narațiunea la gradul doi, trei), indicii metatextuali, invazia documentarului în structuri literare. Era postmodernă arată, așadar, la toate nivelele, atât la cel al structurilor economice, sociale și culturale, cât și la cel al unor tipuri particulare de discurs, una și aceeași tendință, de dezavuare a modelului modernist al totalității, și de asumare a unui model pluralist, a unui ideal al indeterminării.

Diferențele dintre culturile care se impun ca modele pentru celelalte arii și culturile *minore*, cum sunt considerate și cele ale țărilor balcanice, nu au dispărut, existând încă o separație a sferelor culturale în culturi de *centru* și culturi de *margină*, deși granița nu este la fel de clară ca înainte cu douăzeci de ani. Mircea Cărtărescu punctează mutații considerabile:

Micile culturi locale au devenit mai cunoscute ca oricând și participă la pluralismul cultural, fără care postmodernitatea lumii de azi ar rămâne un concept lipsit de sens. În lumea de azi, complexitatea și diversitatea grupurilor etnice, sociale, culturale, interacțiunile lor mereu fluctuante, formele emergente și agonizante ale artelor, niciuna neimpunându-se în fața celorlalte, ca și imensa cantitate de informație pusă, virtual, la dispoziția fiecărui individ, fac ca o viziune unitară asupra existenței, la orice nivel, din orice punct de vedere, să fie atât indezirabilă, cât și, de fapt, utopică. (Cărtărescu, 1999: 35)

Creatorii din țările balcanice au început să se considere reprezentanții unor culturi ce fac parte din marea familie europeană, prin originalitatea artei lor, prin vechimea civilizațiilor cărora le aparțin și nu prin imitarea unor modele occidentale. Conștientizând diferențele față de cultura occidentală, percepându-le ca un avantaj cultural, literaturile balcanice se pot exprima liber și pot obține o voce distinctă. Balcanismul a devenit pentru mulți scriitori din Sud-Estul Europei o formă de afirmare a individualității. În ciuda unor prejudecăți și a circulației stereotipurilor, un dialog al culturilor există întotdeauna; pentru literatura balcanică, postmodernitatea a reprezentat o șansă nesperată de reevaluare și reinterpretare. Cultivarea postmodernă a paradoxului, ambiguității, hazardului, carnavalescului permite să conviețuiască în mod creativ tendința de valorificare a moștenirii balcanice și tendința de integrare europeană.

Modele alternative de sinteză istorico-politică – levantinismul, balcanismul sunt diseminate în substanța textuală

postmodernistă fără a provoca dileme și crize identitare, atestate în procesul globalizării culturale și a europenizării declarate. Scriitorul român, Mircea Cărtărescu, resuscită în epopeea postmodernistă, *Levantul*, exemplul istoric al unei societăți multiculturale cu o anumită perenitate. Pluralitatea lumilor și a identităților este întreținută pe plan textual de complexitatea construcției epopeii postmoderniste care presupune niveluri de realitate multiple: gradul de realitate al personajelor, stabilit prin convenție, situat la nivelul istoriei, realitatea metanarativă a autorului, la nivelul discursului, realitate de gradul al doilea, definită de actul creației ca situare paradoxală între două universuri: factual și ficțional, realitate de gradul al treilea, caracterizată prin ficționalizarea autorului în lumea ficțională creată.

Heterotopia levantină, la nivel imagologic, e reactivată ca una compozită – “floare-a lumilor” (Cărtărescu, 1990: 7), iar tipologiile multietnice alcătuiesc mozaicul acestui spațiu recuperat ficțional. Se conturează liminar destinul istoric comun al țărilor balcanice – experiența “turcocrăției”, fanariotismului, românii, ca și sârbii, bulgarii sunt prinși printr-o dramă a istoriei în rețeaua stilului turco-fanariot, acesta întrerupând sau încetinind câteva secole relațiile active cu marile civilizații europene. Tragismul damnării istorice, inoculat din abundență în rostirea personajelor, percepute ca operatori intertextuali, va fi denaturat permanent, atât prin distorsionarea transtilizării parodice, cât și prin caracterul interactiv al textului postmodern care împinge până la consecințe extreme polifonismul, *Levantul* reflectând preferința pentru codificare multiplă: transpunere, remodelare, referință jucăușă, anacronismul intertextual, amestec de moduri istorice sau stilistice.

Portretizarea altor etnii cu care românii luptă pentru independență (muntenegrul, croatul, bulgarul, sârbul) este construită deliberat pe preluarea heterostereotipurilor etnice

existente la nivelul global al imaginarului, nuanțându-se, într-un mod special parodic, alteritatea:

Muntenegrii cu țepoai ce se azvârl în foc ca demonii/ Croații vei cu zer în plete preste luncă sunt hegemoni/ Și-așa seceră asabii din genunchi și din gâtlej/ Tropăind în tropot mare vin bulgarii groși la vână/ Și cu șerpi de mușchi pe spete, că lucrează în grădină/ Tot plecați pe roșii grele și pe-ardei grași buluc:/ Cu aracii tari de piersic miruiesc pre bașbuzuc. (Ibidem: 16)

Scriitorul actualizează ludic prejudecățile românilor despre etniile vecine, obișnuința de a aplica etichete, desconsiderând prin spectacolul retoricii ironice tendința de idealizare a autoimaginii, creată prin diferențiere față de ceilalți:

Se aude glas de bucium și bătaie de zăvod/Și din codru miriade ies valahii, ies șoimanii/ Călărind nu cai, ci pardoși pre subt flăcările stranii/ Ale înstelării grele de pe ceriu-ncovoiat:/ Ei dărâmă corturi mândre de gevrea și fir brodat,/ Ei sfâșie marțelinuri și pun pe foc./ Pre când vine, vine oastea rumânească, ca o muche/ De hanger arzând în soare, ca și colții de leu turbat:/ Până-n zori plecă Balcanul capu-n fața lui Carpați. (Ibidem)

Înverșunata individualizare identitară este diluată de excesul de patos patriotic și de imagistica insurgentă care desolemnizează liricul: "Nu e un lighian oceanul, nici Carpatul moșunoi/ Nu-s englez, rumân îmi spune și să mor rumân eu voi." (Ibidem: 14)

Manoil e personajul emblematic pentru imaginea identității românești, reprezentând autoimaginea produsă de spiritul românesc, imagine care apare când ideală, când criticată: păstrându-și declarată ipostază de ironizator al personajului, autorul îl surprinde și în ipostaze ridicule, nu renunță să revele uneori și *soarta de papir* a eroului. În afară de imaginea individuală,

esențializată a identității, etnia română apare în ipostază colectivă, ca popor cu o identitate bine conturată, în contextul comparării cu alte etnii. Și aici se remarcă intenția de a dovedi superioritatea în “concursul” între etnii în lupta cu “ranchiunoasa stirpe turcă”:

Geaba caută Bulgarul adăpost, căci mursecat e,/ Sârbul cu grăsime-n plete îl apucă pe la spate,/ Arbănașul fuge-n luntre, Grecul fuge-n fustanelă,/ Doar Rumânca, o înfruntă feara, sveltă, soavă, belă/ Dar cu ochiul care scapăr și cumplit răcnind dâן pept. (Ibidem: 57)

Imagine a unei alterități speciale (străinul din interiorul grupului), etnia romă e pusă în epopee sub semnul desconsiderării trunchiate; țiganul este văzut ca fiind un locuitor al periferiei societății. Se înregistrează cu acuratețe diferența de statut și sentimentul de superioritate pe care românul îl are față de țigan, căci țiganul are deja o imagine exclusiv negativă, fiind învederat în rele, iar scopul acestui transfer identitar este moralizator, vizând demascarea defectelor propriei etnii: “Sunt țigani! Cu îngrijare mâni la punge duce unii,/ Dară cel mai mult rânjește, că gândește la țigance.” (Ibidem: 115)

Înhăiatu-te-ai cu ăștia cari toată ziua lela-s,/ Egiptienii, faraonii, balaoacheșii-n dezmăț. Heterostereotipul se lasă traversat de referințele intertextualizării livrești și culturale, denunțând ludic mecanizarea imaginii unui cronotop țigănesc: Șatra n-o descriu, să știe dâן citit ori amintire:/ Dancii goi, țiganci cu sânuri tuciiurii pân covăltire/ etc. Avu-ntr-o vreme și la noi țiganii vogă/ În regia lui Loteanu (muzica, Evgheni Doga). (Ibidem: 115, 117)

Globalizarea a antrenat un proces de hibridizare culturală care a destructurat așezarea valorilor și practicilor culturale tradiționale, facilitând întâlnirea cu alteritatea. În ceea ce privește imaginile alterității, Mircea Cărtărescu parodiază insistent filtrul deformativ al românului prin care celălalt este măsurat și

șabloanele care vor fi aplicate fiecărui individ din grupul străinului. Pornind de la experiențe de ordin istoric și social, românii au găsit etniilor cu care au venit în contact un loc în lumea reprezentărilor lor. O altă categorie de heterostereotipuri, în care identitatea românească este raportată la o alteritate din afara granițelor, ține de etnii cu care nu au avut niciodată un contact direct, preluând din imaginarul colectiv, existent la nivel global. Preluarea acestor heterostereotipuri în epopeea postmodernistă are aceeași miză justificată textual atât de strategia reconfirmării propriilor calități ale românilor, deci de a întări identitatea cu trăsăturile sale pozitive, cât și de nevoia pură de divertisment. În acest scop, autorul recurge la procedeul de “spațializare a temporalității”, în conformitate cu tehnica juxtapunerii, utilizată de regulă în montajul ce trimite în chip sistematic la o poetică a pluralității și a fragmentului. Sunt supuse simultaneizării spații și personaje arbitrare având la bază mari salturi etnoculturale și doar o singură conexiuneprivirea concomitentă a “lunii tombatere”:

*Manoil sfârși, iar ochii-și, translucizi precum e sară/ Când pe Anatolii
luna își descarcă lin povara/ Cum un marchitan își lasă bocceluța cu
cașmire/ P-un covor cu arabescuri și mai gros ca o psaltire/ Dinaintea
unei chere ce-n serai ca într-o seră/ Lung privește prin cleștaruri către
luna-tombateră/ Preste Bosfor, care plin e de saraiuri și geamii,/ Făr'
să știe că-n Zipangu, în grădina de lămâi/ Chiar atunci privește luna
gheișa dulce, poetesă,/ Înfășată-n kimonoul cu păuni; ci nu-i metresă,/
Ci artistă, și-are-n păru-i piepteni palizi de бага./ Ea la rându-i n-are
știre că în Kurdistan o curdă/ I se pare că e luna roată galbenă de urdă/
E din țâțele de iapă a fâșnit și s-a-nchegat. (Ibidem: 38)*

Textului de bază îi va fi angrenat un alt text care e un hipertext ironic și care parodiază genotextual poezia tradițională japoneză, reificându-i stilemele culturale:

*Ea, uitându-se la lună prin ochi oblici, ciripea:/ Am rămas singură în
pavilionul de vest/ Din grădina de nisip Kiu-sho./ Lumina lunii nu mă*

face mai tânără./ La toamnă părul meu va avea multe fire albe/ Și multe coarde vor plezni la samisen. (Ibidem: 39)

Sucesiunea de reprezentări eterogene etnice a fost probată și anterior la reliefarea portretelor diverse feminine: ale grecoacei, musulmaneii, frâncei, chirghizei, machedoanei, egiptencii, sârbei, descoperind plăcerea jocului de a înregistra nedelicat diferențele și de a ilustra un raport de inegalitate în ce privește grațiile seducerii.

Bibliografie

- Călinescu, Alexandru (1995), *Interstiții*, Editura Polirom, Iași.
- Cărtărescu, Mircea (1999), *Postmodernismul românesc*, Editura Humanitas, București.
- Cărtărescu, Mircea (1990), *Levantul*, Editura Humanitas, București.
- Coltescu, Gabriela (2005), *Vocabular pentru societăți plurale*, Editura Polirom, București.
- Connor, Steve (1999), *Cultura postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*, Editura Meridiane, București.
- Foucault, Michel (1994), "Des espaces autres. Hétérotopies", în Foucault, Michel, *Dits et écrits*, vol. IV, Éditions Gallimard, Paris.
- McHale, Brian (2009), *Ficțiunea postmodernistă*, Editura Polirom, Iași.
- Schrag, Calvin O. (1999), *Resursele raționalității*, Editura Științifică, București.
- Szunder, Gabriel (1999), "Problema relativismului între pragmatismul lui Rorty și gândirea slabă", *Krisis, review of philosophy*, anul V, p. 200.
- Vattimo, Gianni (1992), *The Transparent Society*, Polity Press, Cambridge.

EXAMINATION OF WITNESSES IN INTERNATIONAL ARBITRATION

Sorin DOLEA,
Moldova State University, Chişinău

L'interrogatoire des témoins dans l'arbitrage international

Résumé *Le processus de l'interrogatoire des témoins dans l'arbitrage international et son importance ont fait l'objet d'un certain débat au cours des dernières années. Depuis le tribunal a le pouvoir discrétionnaire de décider de la procédure à adopter, il y a eu de variables prises de position concernant la nécessité de ce processus. Cet article vise à examiner si le contre-interrogatoire des témoins et des experts clés est une garantie procédurale nécessaire dans l'arbitrage international. Il examine le rôle de contre-interrogatoire du témoin dans la procédure arbitrale, en termes des Règles de l'IBA sur l'obtention des preuves et analyse les tendances visibles de cette pratique dans le droit commun ainsi que les juridictions de droit civil.*

Mots clés *les témoins, les tribunaux d'arbitrage, l'arbitrage international, les témoignages de témoins, la recevabilité des éléments de preuve, les techniques d'entrevue, les Règles IBA, les Règles CNUDCI*

Rezumat *Procesul de examinare a martorilor în arbitrajul internațional și importanța sa au fost supuse multor dezbateri în ultimii ani. Datorită faptului că tribunalul are libertatea de a decide realizarea acestuia, au fost luate diferite decizii cu privire la necesitatea acestui proces. Această lucrare urmărește să verifice dacă examinarea încrucișată a martorilor-cheie și a experților*

este o garanție procedurală necesară în Arbitrajul Internațional. Se discută despre rolul examinării martorilor în procedură arbitrală, prin prisma Regulamentului IBA privind obținerea de probe și analizează tendințele vizibile ale acestei practici în dreptul comun, precum și în jurisdicțiile de drept civil.

Cuvinte cheie audierea martorilor, curtea de arbitraj, arbitrajul internațional, mărturiile martorilor, admisibilitatea probelor, tehnici de audiere, Regulile IBA, regulile UNCITRAL

The process of examination of witnesses in International arbitration and its importance has been subject to quite some debate in the last few years. Since, the tribunal has the discretion to decide the process it adopt, there have been varying stands taken with respect to the necessity of this process. This paper seeks to examine whether cross examination of key witnesses and experts is a necessary procedural safeguard in International Arbitration. It discusses the role of cross examination of witness in arbitral procedure, through the lens of the IBA Rules on Taking of Evidence and analyses the discernible trends of this practice in common law as well as civil law jurisdictions. Our work not only makes a case for cross examination of witnesses to facilitate due process in the conduct of arbitration but also entails scenarios wherein such procedure need not be strictly mandated. It also permeates on the question of vitiation of the arbitral process and the award so passed in such cases, where such examination is not conducted.

The principle of party autonomy governs the conduct of arbitral proceedings, subject to restrictions such as mandatory rules and public policy requirements of the seat as well as the norms contained in international conventions on arbitration. (Redfem & Hunter, 2012: 264) While the institutional rules of the UNCITRAL Model Law recognize procedural autonomy of the

EXAMINATION OF WITNESSES...

parties, the parties' agreement to arbitrate implies an important procedural authority being granted to the Arbitral Tribunal. (Born, 2009: 1757-1758) However, the growth in use of oral evidence and witness testimony in international arbitral disputes nowadays can be attributed to the primacy given to due process principles followed by tribunals over party autonomy.

There are two broad categories of oral evidence, namely general witness testimony and expert testimony, with varying applications in common and civil law traditions respectively. In the former, experts are party appointed witnesses, whereas in latter tradition, they are appointed by the arbitral tribunal and are not witnesses in the normal sense. (Waincymer, 2012: 885-976) Several policy and procedural questions such as who may be entitled to give testimony, use of written statements and expert reports arise in lieu of gathering oral evidence.

Although oral evidence through witness testimony helps facilitate queries pertaining to diverse themes in the arbitration process, at the request of opposing counsel or the adjudicator, the disadvantages seem plentiful as well. Major drawbacks in using oral evidence in arbitral proceedings include the expense, given that all parties sit and listen to examination and cross-examination; individuals who are better educated and more eloquent might have their testimony preferred even though they are not more truthful; different people have different ability to withstand the tricks of cross examination techniques; and the evidence may be less probative given that it is presented after the dispute is known and at times by those with a vested interest in the proceeding's outcome. Despite these concerns, in many instances, oral evidence is crucial and widely used to resolve contentious factual questions, explain the background of the parties, nature of the dispute and even interpretation of key documents. The central argument of this paper wishes to *elaborate upon the process of cross examination of key witnesses and experts while the conduct of arbitral proceedings*. While

elaborating upon this argument, the author also seeks to answer questions pertaining to *enforceability of the arbitral award and the effect on the conduct of arbitral proceedings, if such examination is not conducted.*

It pursues this question by first analyzing the discretionary powers of the tribunal with regard to the conduct of arbitral proceedings. It then seeks to make a case for the International Bar Association Rules on the Taking of Evidence, 2010, as an appropriate roadmap which the tribunal can adopt if necessary. Further, it provides a detailed explanation as to the importance of cross examination of witnesses and how the lack of it diminishes the credibility of the uncorroborated witness statement. The issue of enforceability of award due to the failure to follow this procedural requirement is also discussed by the author. On the flipside, the piece also intends to cover circumstances which could be considered justifiable in cases where cross examination could not be conducted and suggest suitable alternatives. The author also seeks to make the counter argument against cross examination in arbitral process by looking at certain civil law jurisdictions which attach more weight to documentary evidence over witness testimony. Lastly, in conclusion, the author would state his opinion regarding this contemporary debate in International Arbitration.

Discretion of the Arbitral Tribunal on Procedural Issues

The Arbitral Tribunal has the power to decide the scope of its authority (Art. 16(2) UNCITRAL Model Law) and the manner in which the proceedings will be conducted, subject to any agreements made by the parties. (Art. 19(1) - (2) UNCITRAL Model Law) The parties are free to decide the procedural law that shall apply to the arbitration proceedings. This broad discretion of the tribunal to determine the procedure to be followed includes determinations of the relevance, materiality and admissibility of evidence generally, as well as the permissibility of examination or

cross examination of witnesses by the parties at evidentiary hearings in particular. (Lew, 2003: 575)

One certain procedural benefit of international arbitration is precisely its ability to allow procedures to be tailored to the needs of each specific case. The Tribunal's discretion in deciding such procedural questions, which are not agreed upon by the parties, extends to any gaps in the law chosen by parties. However, it is well established that the IBA Rules do not have direct application unless expressly incorporated into the agreement by the parties or adopted by the tribunal in exercise of its discretion. The IBA Rules also clearly provide that these rules can be adopted by an arbitral tribunal *suomoto*, in exercise of their discretion. (Article 1(1), IBA Rules) It must be further noted that the language used in both these provisions is indicative of its mandatory nature, emphasizing the requirement of examination of witnesses and implying that derogation therefore would constitute a serious violation of the IBA Rules. (Black, 1990: 432)

Therefore, the Arbitral Tribunal has unfettered power to decide questions of admissibility and to exclude evidence that it deems unreliable. One example can be found in *Glamis Gold* where the arbitral tribunal used the authority granted by Article 15(1) UNCITRAL Arbitration Rules (presently Art. 17(1)) to apply the IBA Rules to questions of evidence-taking¹¹.

The Relevance of the IBA Rules on Taking of Evidence

Although most Institutional Arbitration Rules leave it to the tribunal to give directions on whether a written submission constitutes a sufficient witness statement, it is silent in regard to important procedural questions such as the consequences for a

¹¹ *Glamis Gold Ltd. v. United States ICSID Decision on Objections to Document Production*, 20 July 2005.

written statement that according to the tribunal's decision shall not suffice and the issue of cross-examination of witnesses. (Moses, 2008: 44) Therefore, the Arbitral Tribunal is empowered to look elsewhere for guidance on these procedural issues and the IBA Rules could serve as a proper supplementary framework in such matters. The IBA Rules are indeed intended to supplement the institutional rules adopted by the parties, and specifically to fill any gaps related to the taking of evidence¹².

The IBA Rules have evolved to become one of the most popular and commonly used instruments which govern the appreciation of evidence in international arbitrations. (Greenberg, Kee & Weeramantry, 2010: 312) They are accepted as a codification of the norms on the taking of evidence in most arbitration disputes. (Webster, 2010: 6) Further, the rules also maintain a suitable balance between flexibility and predictability, which are considered as recognized aims in any arbitral proceeding. These rules also provide "an efficient, economical and fair process for the taking of evidence in international arbitrations, particularly those between parties from different legal traditions" and are "designed to supplement the legal provisions and the institutional, ad hoc or other rules" applicable to the arbitration. An overwhelming majority of case law highlight the practice of arbitral tribunals applying the IBA Rules¹³ even where they are not directly applicable to the proceedings¹⁴.

There are substantial differences between common law and civil law approaches to issues concerning evidence, the

¹² *** IBA Rules On The Taking Of Evidence In International Arbitration, 2010, p. 4.

¹³ *** Final CME Czech Republic BV v Czech Republic, Final Award: 14 March 2003.

¹⁴ *** Noble Ventures v. Romania ICSID Case No. Arb/C1/11:12 October 2008.

substantial one being that civil law lawyers favors proof through documents over witness testimony. Most authors concur that the IBA Rules have gained acceptance, particularly on the issue of witness testimony, across the world as a set of rules on the taking of evidence that not only incorporate aspects of civil and common law systems into the context of international commercial arbitration but also qualify as the most pragmatic and effective methods of conducting arbitral proceedings.

Bibliography

- *** (2012), *UNCITRAL Model Law*, Law International, Netherlands.
- Black, H. C., Black Henry (1990), *Black's Law Dictionary*, West Group, Saint Paul, Minnesota, U.S.A.
- *** *Dr. Horst Reineccius v. Bank for International Settlement Permanent Court of Arbitration, The Hague Case No. 2000-03 Partial Award, 22 November 2002*: http://books.google.ro/books?id=j2_FiQY8KEwC&pg=PA169&lpg=PA169&dq=Dr.+Horst+Reineccius+v.+Bank+for+International+Settlement&source=bl&ots=dTPLhBdDnH&sig=43L5LQf1F7wMAvnVZE_5bcmY0U8&hl=en&sa=X&ei=_r13VISrKMOgyAP30YDIAw&redir_esc=y#v=onepage&q=Dr.%20Horst%20Reineccius%20v.%20Bank%20for%20International%20Settlement&f=false (accessed on 09. 05. 2013).
- *** *Final CME Czech Republic BV v Czech Republic, Final Award, 14 March 2003*: http://italaw.com/documents/CME-2003-Final_001.pdf (accessed on 10. 05. 2013).
- *** *Glamis Gold Ltd. v. United States ICSID Decision on Objections to Document Production, 20 July 2005*.
- Greenberg, Simon, Kee Christopher & Weeramantry, Romesh J. (2010), *International Commercial Arbitration: An Asia Pacific Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

- *** *Helnan International Hotels v. Arab Republic of Egypt ICSID, Case No. Arb/05/09* 7 June 2008: <http://www.italaw.com/cases/documents/533> (accessed on 07. 04. 2013).
- *** IBA Rules On The Taking Of Evidence In International Arbitration (2010): http://www.ibanet.org/ENews_Archive/IBA_30June_2010_Enews_Taking_of_Evidence_new_rules.aspx (accessed on 2. 03. 2013).
- Lew, Julian D. M., Mistelis, Loukas A. & Kröll Michael Stefan (2003), *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, Netherlands.
- Margaret L. Moses (2008), *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- *** *Noble Ventures v. Romania ICSID Case No. Arb/C1/11* 12 October 2008: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:iic/179-2005.case.1/law-iic-179-2005?rskey=Abys8u&result=1&prd=OPIL> (accessed on 08. 04. 2013).
- Redfern, Alan & Hunter, Martin (2012), *International Commercial Arbitration*, Thomson Professional Pub Cn, Canada.
- Redfern, Hunter, Thomas H. Webster (2010), *Handbook of UNCITRAL Arbitration*, Sweet & Maxwell, London.
- Waincymer, Jeff (2012), *Procedure and Evidence in International Arbitration*, Kluwer Law International, Netherlands.

THE METHODOLOGY OF THE PRIMARY ACCOUNT SALES OF AGRICULTURAL PRODUCTS¹⁵

Ulugbek ESHMURADOV,
Samarkand Agricultural University, Uzbekistan

*Методология первичного учёта реализации
сельскохозяйственных продукции*

Résumé

Cet article examine le développement de la méthodologie du compte primaire des ventes de produits agricoles. La base de la comptabilisation des transactions commerciales est représentée par les documents comptables primaires qui enregistrent la conduite des transactions et des ordres de paiement. Les documents primaires sont reconnus comme des revenus finaux de paiement lorsque le paiement à l'aide des cartes d'entreprises de biens (travaux, services) achetés par les agences économiques du domaine du commerce et des services. Les documents comptables primaires sont établis pendant les transactions ou après les achats. Les transactions commerciales relatives à la période de déclaration pour laquelle les documents confirment le fait de leur usage ne sont pas reçues, mais enregistrées dans les livres comptables correspondant à l'enregistrement du document original.

Mots clés

droit comptable, documents comptables primaires, ventes

¹⁵ This project is funded by the international project Erasmus Mundus SILKROUTE program. Fund of the European Union.

Абстракт В статье исследуются разработки методологии первичного учета продаж сельскохозяйственной продукции. Основанием для бухгалтерского учета хозяйственных операций являются первичные учетные документы, фиксирует факт операциям и заказов на их поведение. Первичный учет признаются поступлений платежных терминалов при оплате с использованием корпоративных карт товаров (работ, услуг), приобретаемых хозяйствующими субъектами в сфере торговли и услуг. Первичная бухгалтерские документы составляются в момент операции или после выборов. Хозяйственные операции, связанные с отчетного периода, за который документы, подтверждающие факт их совершения, не получили, отражаются в бухгалтерском учете с регистрацией соответствующего исходного документа.

Ключевые слова метод, первичные учетные документы, учет продаж, Закон о бухгалтерском учете

Introduction

From the very day of Independence, Uzbekistan selected own course of development, own, Uzbek Model of transition to socially oriented market economy based on five key principles: the priority of economics over politics; the state is the main reformer; the rule of law in all areas of life of the society; strong social policy; step-by-step transition to market relations.

Some reforms had to make toward development of accounting. A full-fledged accounting reform could not be implemented without a new modern Accounting Law that would be fully compliant with internationally recognized principles and methods. The adoption of the Accounting Law on 30 August 1996 ensures the implementation of uniform procedures for the state regulation of accounting activities in all companies, institutions and organizations of different ownership types. The Accounting

Law ensures the establishment of new accounting standards that are compliant with IAS, provides for the underlying accounting framework and main principles in Uzbekistan and also indicates rights, obligations and liability of entities in the area of accounting as well as requirements to the preparation and presentation of financial statements.

Presently, there are mainly two types of producers in agriculture, farms and household in Uzbekistan. In addition, there are two types of strategic crops such as cotton and wheat. All cotton is produced by farmers, whereas households are engaged in producing different crops excluding cotton. There is a state order for cotton and all of it is sold to the cotton plants in strict prices indicated by the government. In turn farms which grow wheat have to sell sufficient amount of it to the state and only exceeding wheat can be sold in open market. On the other hand farms engaged in livestock production are rather free in selling dairy and meat products. However, the government is supporting vegetable and fruit production by diversifying agriculture production.

In this article, we examine the selling process of all agricultural entities; in particular, we will investigate approach of developing the methodology of the primary account sales of agricultural products.

Selecting a record-keeping system is an important decision for agricultural producers. The system should help with decision making in a risky environment and calculate taxable income. Most producers keep their records with the cash receipts and disbursements method or with an accrual method.

Results

As a result of economic reforms in our country created a system of relations, which provides legal guarantees of agricultural enterprises, as well as efficient use of material, financial and human resources. At the same time, each agricultural enterprise

along with producing competitive products meeting the requirements of the market, and should implement it. To do this in the agricultural enterprises all production units have to be perfect to conduct their activities correlated with each other.

Important in agriculture and in a timely manner without loss debit manufactured products, as well as maintain quality and prevent loss of production in its implementation. For timely delivery of products to the consumer is very important that the conditions of the contract. In accounting, sales of finished products treat the process of implementation. The process of implementation is considered the final process of all business processes and market conditions is decisive in comparison with others. Since ultimately produced finished products converted into cash timely conversion of finished goods into cash strengthens, the economy of enterprises. At the same time during the implementation of defined financial result (profit).

For proper implementation of process control and execution of contract for the sale of products contributes to well-organized primary, synthetic and analytical account of the process of implementation.

Organization and management of primary and consolidated accounting in agricultural enterprises of the Republic of Uzbekistan is regulated by the law "On Accounting", adopted August 30, 1996, as well as the "Regulations on the documents and their turnover in accounting", approved by the Ministry of Finance dated December 23, 2003, nr. 131.

Proper organization and management of primary accounting implementation provides the following:

- Reduced without any loss in quality and quantity of products sold;
- Timely settlements with buyers and customers, preventing unwarranted appearance Payables and debit;

THE METHODOLOGY...

- Reliable and timely maintenance of synthetic and analytical account of implementation;
- Economically justified the performance of each type of product sold;
- The timely preparation and submission of a report on the implementation of segmental.

Agricultural enterprises costs associated with product sales, according to the “Regulations on the composition of expenditures on production and sales of products (works and services), as well as the order of the financial results” are not included in the cost of production. Selling expenses in accounting are accounted for as “expensed” and these costs are deducted from revenues received from the core business.

Agricultural enterprises produce raw cotton under the state order, and all the produced cotton harvest fully implements the state. To implement the cotton farms YTD constitute a contract with ginneries.

When sending (selling) is made of cotton “waybill sending cotton - acceptance (form number 1- c\X (cotton))”. This initial document is issued in four copies and one copy remains in the economy that sent raw cotton as a document confirming that the raw cotton has been shipped. The remaining three copies after the requisite details are broken down as follows: one copy for the transport driver, one remains with the organization processing and final copy shall be in the accounting sector, together with a receipt confirming the reception of raw cotton (Form CS-17).

Studying the process of design and analysis of the details of the document, indicate the need to improve the implementation of the reflection of raw cotton in the primary documentation. The document sets out some details, not reflecting the necessary information for the implementation of raw cotton, and the resulting information is not always efficient. In addition, this

document contains no data for some more information, and it would be better if they do not draw in four and three copies, and add details for the qualitative indicators, which is essential in the process of implementing.

Bibliography

- *** *Закон о Бухгалтерском учете*, Собрание законодательства Республики Узбекистан, Узбекистан: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=90764 (accessed on 09. 05. 2013).
- *** *The Regulations on the documents and their turnover in accounting*, approved by the Ministry of Finance, Uzbekistan: https://www.mf.uz/en/component/blog_calendar/2013/05/17.html (accessed on 07. 05. 2013).
- Пошерстник, Н. В. (2011), *Самоучитель по бухгалтерскому учету*, Издательство СПб, Петербург.
- Alikulov, A. I., Eshmuradov, U. T. (2014), "Improvement of sales agricultural products on farms", Material of international conference, Tashkent, pp. 100-103.
- Alikulov, A. I., Eshmuradov, U. T. (2014), "Improvement of sales accounting of fixed assets in the agricultural enterprises", Material of scientific and practical conference, Samarkand, pp. 34-36.
- Alikulov, A. I., Eshmuradov, U. T. (2013), "Improvement of sales accounting cotton production", Material of international conference held in Kursk, Moscow, pp. 226-230.
- Eshmuradov, U. T. (2012), "Development of sales accounting in farms", *Journal Economics and Finance*, Tashkent, pp. 79-83.

THE IMPORTANCE OF MANAGING A MOTIVATIONAL METHOD FOR THE CUSTOMERS OF THE ENTERPRISE¹⁶

Jamshid JALILOV GANIJONOVICH,
Bukhara Engineering-Technological Institute, Uzbekistan

*L'importance de la gestion d'une méthode de motivation
pour les clients de l'entreprise*

Résumé *L'objectif principal de l'article est d'analyser les méthodes de motivation dans les entreprises de l'industrie et des consommateurs de la production des entreprises industrielles. Dans cet article, on utilisera des méthodes de motivation dans l'industrie dans les conditions de la modernisation de l'économie. Les méthodes de motivation analyseront l'impact sur les consommateurs internes et externes de la production des entreprises industrielles*

Mots clés *motivation, méthodes de motivation, méthodes des matériels de motivation, méthode administrative de motivation*

Абстракт *Основная цель работы, чтобы обсудить методы мотивации на предприятиях отрасли и потребителей продукции промышленных предприятий. Здесь будет использовать мотивационных методов в промышленности в условиях модернизации экономики. Методы мотивации будет анализировать влияние наложения внутренних и*

¹⁶ This project is funded by the international project Erasmus Mundus SILKROUTE program. Fund of the European Union.

внешних потребителей продукции промышленных предприятий

Ключевые слова *мотивация, мотивационные методы, методы материальной мотивации, административный метод мотивации*

Personal motives are manifested in his behavior, so the study of motivation resort to methods allowing to assess the consequences of certain actions, expressed in the results of operations, to understand the nature of the relationship of personality to the different processes taking place in its environment, as well as to determine the strength and direction of his behavior resulting from the action of both internal and external motivators.

Modern systems and methods of motivation are organized using incentives such aspects as the production of goods required by the user to meet the needs of society, the study of the social and environmental impacts associated with the consumer needs by monitoring the target market, the production of goods based on the study of consumer behavior patterns, competitors and business partners, the creation of products for integration with customers. Thus, one must conclude that the motivation that meets modern requirements should primarily stimulate the production of goods and services, taking into account the interests of consumers. Given the above, we believe Motivation – a system of incentives that contribute to achieving the organization’s objectives, taking into account the interests of not only the workers, but also consumers.

Administrative impact on people in economic practice - a method of control. Motivation – a complex of factors, means of levers and incentives to encourage the promotion of an individual or group of individuals to a particular goal-directed behavior. In

accordance with the objectives of the motivation of employees in management actions directed at achieving high performance, quality, creativity, intensity of labor and other purposes. Motivation in marketing directed at encouraging the buyer to the largest and longest shopping, preserve his loyalty.

In our opinion, motivation methods used to introduce the necessary changes in the actions of people with motivational impact, the adaptation of these action goals of the organization, it is necessary to split large groups:

Motivation – a complex of factors, means of levers and incentives to encourage customers to buy more goods with loyalty and business. One of the most significant characteristics of the organization is its relationship with the environment. No organization can be “island in itself”. Organizations are completely dependent on the outside world – from the environment – both in terms of its resources, and in terms of consumers, users of their results they seek to achieve.

Methods of motivation (factors means, levers and incentives applied to consumer products businesses)

Psychological and behavioral method – Image producer and its products; impact of sponsorship activity; concern that the products always remains in memory; brand loyalty; fashion; Regional convenience of placing of trading venues; Lighting Place of sale; ventilation at points of sale; Culture treatment sellers; Appearance sellers; speed of customer service vendors; Seller skills in the field of trade; features provide recommendations sellers; possibility of testing; after-sales service (provision of services); warranty products; convenient location of goods on display.

Method of care – Cleanliness places of sale; comfort and ease of selling seats; originalnost purchased goods (originality), istynnost purchased goods (not poddelnost); attractiveness of purchased goods; Safety and cleanliness of purchased goods; pleasantness of purchased goods; Operating Instructions

convenience of purchased goods; ecological purity of purchased goods; aesthetic appearance of the item you purchased; harmlessness of purchased goods; effectiveness of purchased goods; high quality of purchased goods.

Method of participation in management decision-making – condition of the system reception of orders; speed of the orders; compliance with the terms of delivery of orders; system for receiving complaints about the quality of the product; system for receiving complaints on the organization of trade; system for receiving complaints about the delivery of the goods; system for receipt of proposals by species and product mix; adoption of proposals on the modalities of payment; adoption of proposals to reduce the execution time of the order; adoption of proposals to make the sale; recommendations on the application; Study of the application; encouraging action on the recommendation of other consumers purchase; preservation of permanent links with enterprises; how to find information about the supply and demand for point of sale

Material method – Prices with subsidies; interesting actions; Screening between buyers; measures to promote sales; method coupons; additional services in the sales process; method of providing samples to accelerate the sale; ability to change the form of payment; the use of lotteries to interest in buying; continuous program for the buyer; additional quantities for the consumer; gifts by mail to the consumer; method of monetary rewards for larger purchases of the consumer; price of complementary products; price of substitute goods.

A method of personal development and communication ability – to obtain information on this product; improving user experience during the period of use of the goods; support data (knowledge); promotional activities in the media; advertising campaigns on television; advertising campaigns on the radio; external advertising company; advertising campaign on the

Internet; information about the characteristics of the product on the label and the label of the counter; obtain information from the sales staff; providing information about the characteristics of the goods; rules for the use of the goods; summary of the advantages and disadvantages of the goods; comparing the performance of two or more products; reduction of the seller on the assortment of goods.

Administrative method – Limited sales volumes; limited sales prices; the presence of health certificate of the goods; shelf life of purchased goods; toxicological-hygienic examination of the goods; the fight against counterfeiting of their own products; certification of the goods; State supervision of producers; safety requirement of purchased goods (services); immaculate conditions of production; warranty period of the product; returned goods exchange to another; refund for returned goods; retirement of unserviceable goods.

Bibliography

- *** *Decision of Cabinet Ministers of Republic of Uzbekistan. On Approval of development order, the expertise and approval of documentation of investment projects, June 7, 2007, nr. 110: http://www.gov.uz/en/authorities/state_committees/1325 (accessed on 08. 04. 2013).*
- Cole, G. A. (1996), *Management: Theory and Practice*, Letts Educational Publishers, London.
- Jalilov, J. (2009), "Importance of tax policy in management of industrial enterprises by economical methods", Materials of Republican scientific-practical conference *To prevent the negative influence of the world financial – economical crises on Uzbekistan economy and the role of tax policy in stable growth of*

economy and encouraging the activity of entrepreneurship", Tashkent, pp. 24 - 25.

Jalilov, J. (2011), "Components of motivation of human: methods of motivation", *Economy and education. Scientific journal*, Tashkent, nr. 6, pp. 8-10.

Jalilov, J. (2011), "Methods of motivation of industrial enterprises", *The society and management journal. Scientific – political, sociable – economic, spiritual – historical journal*, Tashkent, nr. 3, pp. 124-126.

Jalilov, J. (2013), "The opportunities of using motivation methods in the economical development of industrial enterprises", Collection of thesis's of International scientific-practical conference *Development of tourism infrastructure and increase of a role of ecotourism in the conditions modernization of economy*, Tashkent, pp. 110 – 112.

Sharifxo'jaev, M., Abdullayev, Y. O. (2001), *Management, O'qituvchi*, Tashkent.

Yuldoshev, N., Kozokov O. (2004), *Management, O'qituvchi*, Tashkent.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

Marufjan USMANOV, Zarina RAZIKOVA,
Lutfullo IBRAGIMOV,
Samarkand State University, Uzbekistan,
Mashrab USMONOV,
DJizzah State Pedagogical Institute, Uzbekistan

The use of technology in Geography lessons

Abstract *The article investigates the methods of teaching geography in school. The basic components and organization of the teaching of geography in the methods of explaining the concept, Venn diagram, the insert. Non-traditional educational technologies enhance learning motivation and interest of the student to the school, brought up in children's self-esteem and respect, give them a sense of creative freedom.*

Keywords *educational process, educational technology, innovative teaching methods, educational technology, methods of Venn diagram, the insert, the development of thinking student*

Zusammenfassung *Der Artikel untersucht die Methoden der Geografie unterrichten in der Schule. Die Grundbestandteile und die Organisation der Lehre der Geographie in den Methoden der Erläuterung des Konzepts, Venn-Diagramm, Der Einsatz. Nicht traditionelle Bildungs Technologien verbessern die Lernmotivation und das Interesse der Schüler an der Schule, in*

der Kinder Selbstwertgefühl und Respekt gebracht, ihnen ein Gefühl der kreativen Freiheit.

Schlüsselworte *Bildungsprozess, Bildungstechnologie, innovative Lehrmethoden, Bildungstechnologie, Methoden der Venn-Diagramm, Einsatz, Entwicklung der Schüler zu denken*

Для повышения качества учебного процесса, привлечения внимания учащихся при изложении нового материала необходимо применить на уроках новые педагогические технологии. Необходимо построить учебный процесс с учётом потребностей и способностей каждого ученика с применением новых образовательных технологии. Новые технологии обучения, позволяют ученику принимать активное участие в учебном процессе, осуществлять прочное и осознанное усвоение урока, а также развивает у ученика логическое мышление, творческую активность, речевые способности, умение самостоятельно добывать знания.

Современная география – это динамично развивающаяся наука. Знания, полученные учащимися ранее, регулярно дополняются новыми, иногда и полностью вытесняются, заменяются новыми.

Для развития мышления учащихся на своих уроках мы используем различные методы и приемы: “анализ понятий”; “диаграмма ВЕНН”; “кластер”; “инсерт”; “тонкие и толстые вопросы”; “ролевая игра”; “мозговой штурм”; “прогнозирование”; “ЗХУ”; “карусель” и др.

Предлагаем вам образцы применения некоторых методов на уроках географии.

Использование метода “Пояснение понятий” позволяет активизировать интеллектуальную деятельность учащихся. Этот метод направлен на закрепление пройденных тем и разделов, самостоятельно проанализировать понятия,

даёт возможность оценить свои знания, а также позволяет учителю за короткое время оценить многих учеников.

Метод “пояснение понятия” применяется во всех видах учебного занятия (в начале, в конце урока или в заключении раздела), в начале урока для проверки знания учащихся перед началом новой темы, при оценке степени усвояемости, повторении, закреплении или при проведении итоговых, текущих контрольных работ. Метод также эффективный для выполнения домашних заданий.

Метод можно использовать на уроках путём деления учащихся на группы. Приведём пример организации и структуру проведения такого занятия:

- Преподаватель разбивает учащихся на группы;
- Учащиеся знакомятся с правилами учебного занятия;
- Учащимся групп раздают раздаточные темы материалов;
- Учащиеся самостоятельно индивидуально рассматривают “понятия” из темы раздаточного материала;
- Учащийся на основе своих знаний должны написать пояснение к понятиям (пишут так, как поняли) темы раздаточного материала;
- Преподаватель читает (каждой группы отдельно) пояснение понятию каждой группы, вместе с группой обсуждает и даёт правильное определение термину или поясняет каждое понятие, применяя наглядные слайды характеризующие понятие на экране (по возможности);
- Каждый учащийся на основе полученных знаний проверяет свой ответ с правильным ответом,

находит разницу, делает самопроверку, самооценку, а также закрепляет полученные знания.

Перед учащимися в данной ситуации стоит сложная задача – оказаться готовым к восприятию новой информации и её осмыслению, научиться самому пояснять “понятия”.

Данный метод можно широко применять на уроках географии. Использование метода “пояснения понятию” способствует развитию мышления учащихся, оценивать содержание темы и высказывать своё личное мнение.

Предлагаем вам ещё один образец применения данного метода на тему: “Географическая карта, атлас, глобус и их применение”.

Можно применить следующий разработанный раздаточный материал для учащихся:

Понятия	Пояснение
Географическая карта	
Контурная карта	
Масштаб	
Географический атлас	
Топографическая карта	
Горизонтали	
Глобус	
Аэросъемка	
Координата сетка	

Диаграмма Эйлера-Венна

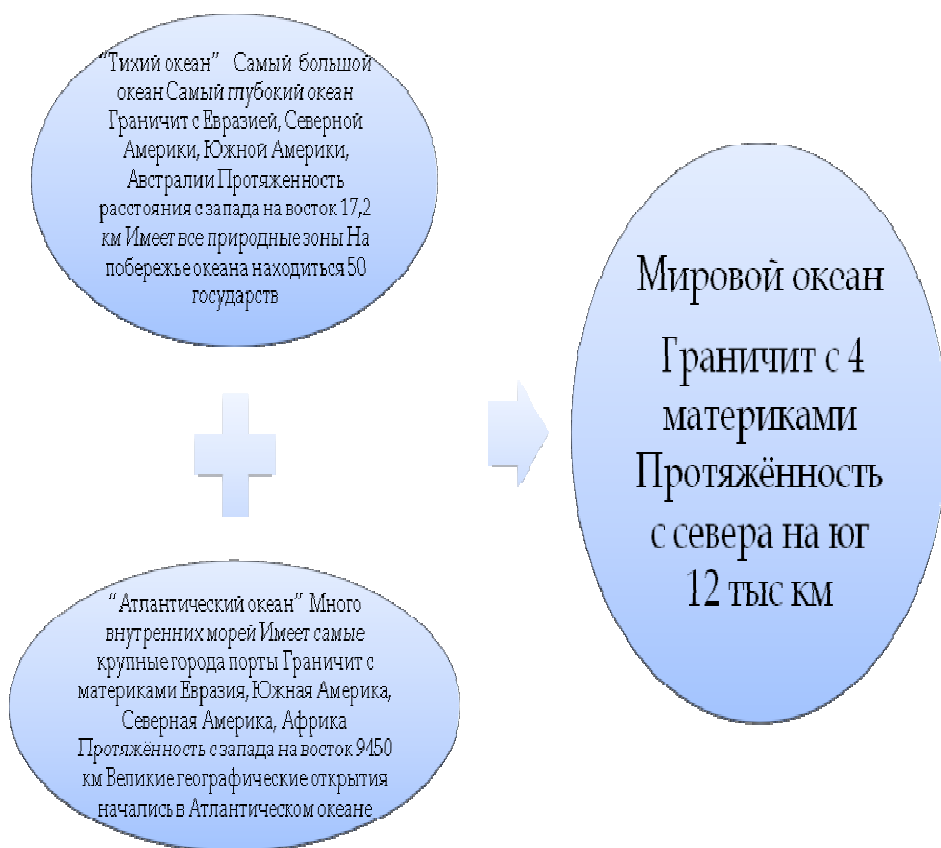
Применение диаграммы ВЕННа на уроке географии. Диаграммы Эйлера-Венна используются, прежде всего в всесторонних сравнении сходства и различии по нескольким особенностям. Это метод развивает у учащихся структурное

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ...

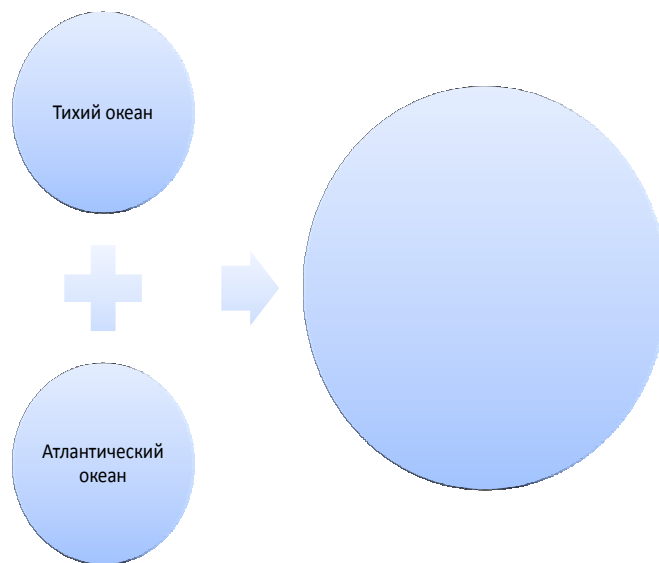
мышление, сравнение, различать и анализировать полученные навыки. Метод Диаграммы Эйлера-Венна очень продуктивен при анализе, сравнении, различии и закреплении похожих тем во всех классах.

Приведем пример применение данного метода на уроках географии:

Используем круги Эйлера-Венна для выделения общих и отличительных особенностей Тихого и Атлантического океанов.

Приводим образец разработанного раздаточного материала для учащихся:

В ходе работы по технологии данного метода наблюдается развитие у учащихся умение обрабатывать информацию, сравнивать, отличать и выделять общие характеристики.

Предлагаем вам другой образец применения Диаграмма Венн с целью обобщения и закрепления темы государств Германия, Великобритания, Франция на уроках в 9 классе.

Образец раздаточного материала можно выделить следующим образом.

Три круга

Великобритания

Государство расположено на острове

Столица – Лондон

В этом государстве появилось первая промышленность

Германия

Столица Берлин

Степень урбанизации 75%

Приезжих более 7 млн человек

Имеет крупные месторождения угля

Франция

Столица – Париж

Имеет много АЭС

2/3 части экспорта составляют продукция промышленности

- *Берега омываются северные моря*
- *много судолв пересекают пролив Ла-Мани*
- *Самые развитые страны*
- *преимущественно химическая, автомобильная, продовольственная промышленность*

Применение метода “Инсерт” на уроках географии.

Метод Инсерт (insert)

I – interactive: самоактивизирующая “У” – уже знал;

N – noting: системная разметка “+” – новое;

S – system: для эффективного “-” – думал иначе;

E – effective: чтение и размышление “?” – думал иначе.

R – reading

T – thinking

Инсерт, относится к группе приемов, развивающих критическое мышление учащихся. Прием очень эффективен при работе над формированием навыков изучающего чтения, на стадии вызова.

Этот метод процесс составления вопросов в тексте на основе обобщенных знаний. Предлагаем образец применение данного метода:

При чтении текста Тадж-Махал учащиеся на полях расставляют пометки (желательно карандашом, если же его нет, можно использовать полоску бумаги, которую помещают на полях вдоль текста).

Пометки должны быть следующие:

v если то, что вы читаете, соответствует тому, что вы знаете;

- если то, что вы читаете, противоречит тому, что вы уже знали, или думали, что знали;

+ если то, что вы читаете, является для вас новым;

? если то, что вы читаете, непонятно, или же вы хотели бы получить более подробные сведения по данному вопросу.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ...

После чтения текста Тадж-Махал с маркировкой учащиеся заполняют маркировочную таблицу Инсерт, состоящую из 4-х колонок, где значки станут заголовками граф таблицы. Причём, заполняется сначала 1-я колонка по всему тексту, затем 2-я и т.д. В таблицу кратко заносятся сведения из текста. Прочитав один раз, вернитесь к своим первоначальным предположениям, вспомните, что вы знали или предполагали по данной теме раньше, возможно, количество значков увеличится.

<i>v</i>	+	-	?
Тадж-Махал находится в Индии, на берегу реки Джамна в городе Агра	Вокруг здания созданы прекрасные сады и бассейн. Тадж-Махал построен в 1630-1652 любимым правнуком писателя и государственного деятеля З. М. Бобура, Шох Джахон, в память любимой жене. В последствии сам Шох-Джахон тоже был похоронен там. С правой и левой стороны расположены одинаковые две красные мечети. Между двумя красными	Тадж-Махал состоит из 5 здании - куполов, высотой 74 метра, на 6 углах которого есть минареты.	Все стены здания очень гладкие, мраморными отложениями, а также они украшены малахитами, изумрудом и другими драгоценными камнями. Во время строительства использовали мрамор, который обладает особенностями, что днём переливается белым, утром-серым, ночью серебряным цветом.

	мечетями центральная мечеть выглядит ещё прекраснее.		
--	---	--	--

Технологический приём Инсерт и таблица Инсерт

Использование этого метода способствует развитию умения критически оценивать содержание и высказать свою точку зрения. Этот прием работает и на стадии осмысления. Технологический прием “Инсерт” и таблица “Инсерт” сделают зримыми процесс накопления информации, путь от “старого” знания к “новому”. Важным этапом работы станет обсуждение записей текста, внесенных в таблицу.

Использование образовательных технологий делает преподавание географии более эффективным и профессионально интересным. Данный подход помогает правильному развитию мышления ученика, в понимании всех процессов происходящих вокруг, принимать продуманные решения, решение сложных проблем, критически оценивать содержание, высказывать вою точку зрения и его социальной адаптации.

Нетрадиционные образовательные технологии повышают мотивацию обучения и интерес ученика к школе, воспитывают в детях чувство собственного достоинства и уважение, дают им ощущение творческой свободы, формируют обстановку творческого сотрудничества и конкуренции. Интерактивные методы способствуют усвоению не только понятий и закономерностей, но позволяют учащимся уточнить и выявить их причины. Применение нетрадиционных методов преподавания на уроках помогают учащимся аргументировано доказывать свою точку зрения, что может пригодиться в дальнейшей жизни.

Библиография

- Каримов, И. А. (1998), *Без исторического наследия- нет будущего*, Издательство Фан, Ташкент.
- Голиш, Л. В. & Файзуллаева, Д. М. (2006), *Проектирование и планирование образовательных технологии*, Издательство Фан, Ташкент.
- Гулямов, П. & М. Вахобов & Х. Баратов & П. Маматкулов, (2010), *Физическая география Средней Азии*, Учебник для 7го класса, Издательство Учитель, Ташкент.
- Ишмухамедов, Р. Ж. (2005), *Пути рационального развития образования с помощью инновационных технологии*, Издательство Учитель, Ташкент.
- Мусаев, П. & Мусаев, Ж. (2010), *Экономическая и социальная география Узбекистана*, Учебник для 8го класса, Издательство Учитель, Ташкент.
- Соатов, А. & А. Абдулкасимов (2013), *Физическая география материков и океанов*, Учебник для 6го класса, Издательство Учитель, Ташкент.
- Хамраева, Ф. (2014), *Применение образовательных технологии на уроках географии*, Издательство Фан, Самарканд.
- Хаитов, А. & Н. Боймуродов (2006), *Нетрадиционные уроки и интерактивные методы преподавания*, Издательство Фан, Ташкент.
- Юлдашев, Ж. Г. & С. А. Усманов (2005), *Основы образовательных технологии*, Издательство Фан, Ташкент.

2.

Arte & reprezentări

Arts et représentations

Arts & Representations

Interior

ROMANIAN ART AND META-REFERENCE

Odette ARHIP,
Ecological University, Bucharest

L'art roumain et méta-référence

Résumé

Ayant comme point de départ la tentative intelligente de plusieurs musées de présenter l'art roumain par l'intermédiaire des outils médias, notre contribution consiste dans une interprétation sémiotique visuelle de certaines des peintures les plus importantes de Nicolae Grigorescu. Outre l'importance, un autre critère significatif a été la capacité de communiquer à travers la peinture des données caractéristiques concernant l'identité roumaine. Nous commentons leur valeur symbolique, mais nous insistons aussi sur la relation entre l'identité nationale (à l'intérieur et à l'extérieur de la culture roumaine) et l'altérité (communauté européenne multiculturelle). Du point de vue du transport interculturel, nous avons trouvé une source utile, à savoir la proposition de Catherine Kerbrat Orecchioni de représenter l'activité de communication. En tenant compte de son concept de « compétence idéologique et culturelle », nous mettons en évidence l'articulation entre notre propre identité et les représentations de l'altérité en passant en revue et en observant la contiguïté avec d'autres œuvres (les peintures du peintre roumain/les peintures des peintres européens), l'intermédialité (les connotations et les associations bibliques, littéraires, historiques, mythologiques musicales), les interactions conscientes ou inconscientes avec d'autres cultures, courants, données idéologiques, etc. La signification chromatique est aussi bien analysée pour identifier les

principaux éléments qui contribuent à transférer l'œuvre d'art du domaine national vers celui mondial par l'intermédiaire de l'internet. Ce type d'approche permet aux personnes qui sont membres d'autres cultures de bénéficier des valeurs de notre culture grâce à une compréhension plus approfondie.

Mots clés *identité culturelle, sémiotique visuelle, peinture, message, articulation*

Rezumat *Având ca punct de plecare încercarea inspirată amai multor muzee de a prezenta arta românească prin intermediul tehnologiei media, contribuția noastră constă într-o interpretare semiotică vizuală a unora dintre cele mai importante picturi ale lui Nicolae Grigorescu. Pe lângă importanță, un alt criteriu semnificativ a fost capacitatea de a comunica prin pictură date caracteristice privitoare la identitatea românească. Comentăm valoarea lor simbolică, dar punem accent, mai ales, pe relația dintre identitatea națională (în interiorul și în afara culturii românești) și Alteritate (comunitatea europeană multiculturală). Din perspectiva comunicării interculturale, am găsit o sursă foarte utilă, și anume inițiativa Catherinei Kerbrat Orecchioni de a reprezenta activitatea de comunicare. Luând în considerare conceptul ei de « competență ideologică și culturală », am evidențiat raportul dintre propria noastră identitate și reprezentările alterității, trecând în revistă și observând contiguitatea cu alte lucrări (lucrările pictorului român/lucrările pictorilor europeni), intermediaritatea (asocieri și conotații mitologice, biblice, istorice, literare, muzicale), interacțiuni conștiente sau inconștiente cu alte culturi, curente, baze ideologice etc. Semnificația cromatică este la fel de bine scanată pentru a identifica cele mai importante elemente care ajută pentru a transfera o operă de artă din domeniul național la nivel mondial, și aceasta prin intermediul internetului. Acest tip de abordare permite persoanelor care sunt membre ale altor culturi să beneficieze de valorile culturii noastre, tocmai datorită unei înțelegeri mai profunde.*

Cuvinte cheie identitate culturală, semiotică vizuală, pictură, mesaj, articulare

The metalanguage makes mention to “metareference”, a particular topical theme, which might be familiar, albeit this happened under the name of “metafiction”. It has been mostly explored within literary studies (postmodernist novels)¹. The common meta-dimension of Cervantes’ novel *Don Quixote*, Shakespeare’s comedy *A Midsummer Night’s Dream*, Laurence Sterne’s *Tristram Shandy*, Mozart’s sextet *Ein musikalischer Spaß* or Woody Allen’s film *The Purple Rose of Cairo* is quite familiar and it has proved to be fruitful for any meta-phenomena. In our contribution, we approach the subject of self-reflexivity in the field of painting with obvious connotations about national specificity as a trans-generic attempt to present a less known nation to Europe and the whole world. Meta-reference encompasses complex relationships that entitle a special discursive meaning “at a higher-level meta-comment on elements situated at a lower object-level”².

Nicolae Grigorescu is one of the most important Romanian painters and he is largely acknowledged as the first impressionist in our national culture. After the official birth of this current in Paris, in 1874, and its admitted label due to Monet’s inspiration, it was brought in our country too by N. Grigorescu. Other respected colleagues have to be reminded: Th. Aman, I. Andreescu, N. Darascu, J. Al. Steriadi. Although this current cannot be understand out of The Hill Circle and the people animating the Parisian boulevards, it applies to a completely lyric apprehension sublimating the reality. Achieving symbolic value, this painting manner gets very close, almost next to poetry.

¹ Werner Wolf (edited by), “Theory and Case Study”, in *Metareference Across Media*, Rodopi, Amsterdam-New York, 2009.

² *Ibidem*, p. 17.

The two Romanian countries, Moldova and Țara Românească, carry on the noble mission of artistically synchronize Romania with Europe. From this point of view, Gh. Asachi's contribution is more efficient as he succeeded to impose art as a discipline at Academia Mihăileana, which had been founded in 1835. As a concrete result, many artists from Țara Românească moved to Moldavia and Iasi became a capital of aesthetic refinement. For example, a fervent admirer of the European spiritual directions and a campaigner for our national goals (independence, unity), Ion Negulici, tried to transpose the ideals of the nation into artistic works, although they are below average. Under Gh. Asachi's impulse, a kind of Maecenas, many Romanian young men studied compelling abroad. A true national artistic background came in sight. Besides Gh. Asachi, Carol Popp de Szathmary and Anton Chladek stood over Romanian cultural life and they also discovered Nicolae Grigorescu, helping him to be in the public eye. Chladek embraced both young brothers, Gh. and N. Grigorescu, in his painting studio and their first art product was the adornment of Zamfira Abbey. The whole activity of Nicolae Grigorescu was closely overlooked by Anton Chladek.

As a representative painter of Romanian culture, N. Grigorescu is well-known abroad due to some studies committed to him (Al. Vlahuta³, Barbu Stefanescu Delavrancea, Virgil Cioflec), but especially through his powerful capacity of imaging the national specificity. He was successful in presenting distinctive Romanian traits for the European people who were so confuse and convinced that our national space is only a blend of foreign influences (Greek, Turkish, Slav or Hungarian). Regarding this aspect, Petru Comarnescu, one of our important art and literary critic had mentioned, commented upon Brancusi's work: "any

³ Al. Vlahuta's contribution was translated into French and it was presented at the Official Salon in Paris, in 1911.

great artist gives back more than what he has received." Exploring Grigorescu's masterpieces, we may assume that all his Parisian episodes had the value of real spiritual impulses, but not mere influences. Because of his talent and deeply rooted commitment to his country, we prefer to suggest the term of "cultural confluence" instead of "synthesis"; the confluence leaves perfectly round and integer the composing elements, but the synthesis unifies them. Looking carefully to his paintings, one may notice the confluence of folkloric ideas or themes and modern shapes. This kind of artistic dialogue is well represented in Catherine Kerbrat Orecchioni's model for communication act. She brings into attention the qualitative aspect of the message instead of the quantitative one. The both parts of communication act have different linguistic, ideological, mental and cultural certainties and the universe of discourse takes action compelling upon the code or decode message. We consider this model close to what we need in presenting our national specificity, but we are aware as well of the fact that speaking about the "peasant Grigorescu" is more a metaphor than a reality. All the outstanding modern artists, starting, for example, with Paul Gauguin, have searched for the record of Arcadian, primary features of creation, and, secondly or as an after-effect, they reveal national inscapes. This is the proper place to recall Jung's thesis of collective subconscious or as Paul Klee has stated: "Nobody has the right to assume that a tree produces its leafage exactly according to its roots. Between the lower and the upper parts there is no perfect symmetric reflection." Still, the energy of these roots beats powerfully in any branch and the genetic code of the whole plant lies in the seed.

His artistic skills developed and took up the impressionist trend in Paris, a place where he was sent with a fellowship, in 1861, by Mihail Kogalniceanu in order to improve and to accomplish his potential. Kogalniceanu was impressed by his talent proved through the mural paintings from Agapia Abbey.

Most of Grigorescu's time was spent in Sebastian Cornu's studio and he presented his first paintings, created in French environment, at the Official Salon, in 1868. According to Sidney Geist's statement referring to Constantin Brâncuși, it might be considered that "Paris and its exotic arts" were not only a "maker influence", but mostly "catalytic influence"⁴. Having in mind the same observation, Andrei Pleșu added: Grigorescu became a "Romanian countryman" agreeably to Goethe's conception, namely he became himself⁵. His personal structure of meditative countryman was in perfect harmony with Barbizon School (especially, Millet, Corot, Courbet, Théodore Rousseau). He absorbed easily the impressionist technique and, by bringing it to Romania, he has become a "crossroad classic" like Vasile Alecsandri. Both of them changed the public aesthetic taste, declining to reconfirm old ways to obtain success. Both of them succeeded to present the national identity into an ideal, pure manner.

Although the impressionist current is deeply concerned with landscapes, Grigorescu was focused on presenting people perfectly matched to the nature. The nature becomes a landscape due to a spiritual masterpiece or quoting Hölderlin: a free man is only the one living in the centre of the landscape as a participant, not as a spectator. So, a man may discover his own liberty due to nature. Apart of all these aspects, nature in Grigorescu's paintings burst with optimism which is a product of his patriotism and of his desire to present Romanian context as an idyllic one. It is almost a truism the fact the universal character of a culture lived in the very middle of its native nature singles it out and it has an impact upon aesthetic options, giving birth to art works revealing national

⁴ Cf. Geist, S., *Brâncuși – The Kiss*, Editura Meridiane, București, 1982.

⁵ Cf. Pleșu, A., *Ochiul și lucrurile*, Editura Meridiane, București, 1985, pp. 67-68.

specificity and the artist's values. Grigorescu stands for Romanian representative intellectual at the end of the 19th century. If Europe is already familiar with this phenomenon, Romania experienced the political, social, moral, aesthetic liberty only starting with that moment.

Our contribution concentrates upon several specific paintings asserting Romanian characteristics. They can be admired at the Culture Palace in Iasi which ranks high as it holds 26 of Grigorescu's masterpieces. The first one is a portrait of a woman. Its title is "Rudăreasa". The onlooker has in front of him an outstanding, young, beautiful feminine figure with a very appealing sight. Each nation has such brushwork, full of mystery, but yet defining the essential features of the collectivity. We may call to record Vermeer's portraits or those related to Pissaro, Monet, Whistler, *etc.* But this is a very general assumption.

Let's get closer. The woman's face is represented ahead of us, straight, well balanced, but in a puzzling harmony. Her position emphasizes heroine's indefinable beauty. Even the meaning of the word "rudăreasa" is a sealed one for many people regardless if they are native born or from abroad. According to Lazar Saineanu's dictionary⁶, the word designates a person who operates with gold in order to manufacture different kinds of objects. The woman is very aware of her magnetism and her eyes, absorbed in sadness and thought, do look forward to the onlooker. They convey a fulgent, beamy energy which challenges the onlooker to discover her identity. It may be considered the Romanian equivalent of "Mona Lisa". The black eyes are in contrast with that special white color experienced by Grigorescu in his last period of life. But the observation of the painting is clearly dominated by the woman's lips. They bring to light a subtle, riddling smile, asking again to explore her identity and all the rest

⁶ Saineanu, L., *Dicționar universal al limbii române*, vol. IV, 1896, p. 413.

she stands for. From a symbolic point of view, the mouth is always a mark for people's way to Hell or to Heaven. But figuring it out from the same point of view, the direct approach of a person has the benefit of an obvious religious connotation – the desire to contemplate divine essence. The onlooker may accompany this appealing woman in her loneliness, although full of hope and willing to experience a dreamy happiness.

It is the same magic message sent by the whole nation – a mild, calm, enduring and forgiving one, but worth to be known with its manifold values and virtues. This feminine character may be also mythological associated with Penelope, an imposing symbol of constancy and faith. The whole painting excels in harmony, confidence into a future compensating the hardness of the past. It is an exquisite metonymy of Romanian people, but not in a naïve, nationalistic manner as the one encountered in Constantin Rosenthal's representation – "The Revolutionary Romania". Same artistic feminine ideals of Grigorescu may be found in other paintings too: *Portrait of a Countrywoman*, *Thought-Side Young Woman*, *Portrait of a Young Woman with a White Wimple*, *Woman In Front of the Fireplace*, etc. In this particular painting, he wanted to mirror the soul of his nation with that black, empty background, nevertheless an expression of a long unknown history which renders uncomplaining patience. The many descending lines of her neck or of her shoulders connote sadness and resignation. The impossibility to observe her arms gives way to even a more free interpretation.

Other details of the painting are relevant too. The color of her clothes, lack of adornment despite her job, the light brightness and the grace of her face point out the same characteristics: purity, eagerness to be known and cherished, puzzling wish to reveal her. The beauty is inserted in her look and into the artist's mastership of impressionist foggy shapes. The chromatic expression is well controlled, without impure excitements and symbols of

sophistication. All these hold good for the nation as well. Regarding this aspect, Grigorescu's confession when coming back at home from Barbizon is relevant: "My country has a feast-light. Its air is fresh, its sky and its scenery makes me startle as in front of a divine command⁷." The painter wishes to express the national identity through his canvas in the same way as Eduard Manet does ("A Bar at Folies-Bergère"), or Claude Monet ("The Cathedral from Rouen", "Le Boulevard des Capucines") or William Turner (all his paintings reflecting London or British atmosphere).

Grigorescu's feminine representation epitomizes the Apollonian period of Romanian culture: harmony, order, work, discipline, asceticism, rationality. From this point of view, the painter has also promoted modernity. Nowadays, post modernity prefers disorder to order, ambiguity to certainty, shallow to profound, differences to similarities, individuality to universality, past to present⁸.

On the whole, the painting is so mellow and bright, so that it would resemble glaze or precious stones. The artist is more concerned by the soul of his character than its physic appearance. The latter has very few to say especially in a period in which the female portraits (nudes prevailing) are too many. The painter chose reasonably a discreet form of expression, a sober cast of colors, because he is willing to impose a noble artistic ideal to the society. This is mainly referring to a rebirth of good taste. He rejected the enforced classical portrait, full of realist details, almost naïve. He disliked also fashionable art, meant for reception rooms, conventional meeting, and so he declined the flatness and the runaway success. He devoted himself to the national specificity, to

⁷ Vlahuta, Al., *Pictorul N. I. Grigorescu*, Editura Tineretului, București, 1969, pp. 97-98.

⁸ Brown, St., "Postmodern Marketing?", *European Journal of Marketing*, vol. 27, nr. 4, pp. 50-65.

nature and love, but revealing the pure essence of what is true-born, uncoined. He fought to understand the various forms of existence and he marked them out in a suggestive way.

Everybody knows that another painting is put forward as an eloquent example for revealing the national characteristics – “Car cu boi”/“Cart with Oxen”. This theme may be met at Stefan Luchian, Ion Andreescu, Corneliu Baba, Ștefan Dimitrescu too. However, Nicolae Grigorescu seems to be the most sensible, responsive to Romanian environment and he is truly willing to present his own vision for this country, its people and its nature.

“Car cu boi” may generally connote universal mythological themes like those of Moses or Noe’s ark, but even these ones bring forward the human right to set out the identity. Romanian folklore marks out pregnant the topic of setting up a nation or, as in the case of the 19th century, the national pursuit to establish a united, independent country. The frame of the painting reveals an emblematic ethnic convergent point. Grigorescu has correctly assumed that national prosperity is not possible in the artificial context of European culture, although it needs modern form of expression. The painting itself and the other several versions (“Car cu boi trecand un vad”/“Cart with Oxen Crossing a Ford of a River”, “Boul Ghiocel”, “Car cu boi pe inserat”/“Cart with Oxen at the Dusk”, “Care cu boi la Oratii”/“Carts with Oxen at Oratii”, etc.) present a peculiar Romanian geographic form – called “plai”- which is a kind of spell of both plain and hills, the very place where Romanian culture is created. The same subject is carried forth in the painting “Ciobanas pe plai”/“Shepherd on the Plain” – the word “plai” has no English equivalent. On this proper Romanian landscape, the climax of spiritual achievement is attained. So, the paintings “Car cu boi” and “Ciobănaș pe plai” may be assimilated to a magic intake or a symbolic fetish of our pastoral civilization. Always akin to nature and salient animals, Romanian people lives a serene, calm and reliable way, deeply

confident of rough scenery which is underlined on the canvas: modest, friendly dwells close to weald, men enjoying the sacred, spiritual elevation symbolized by a bluish sky gently bound to transcendence, fuzzy, glowing chromatic scale coherent to the responsive, emotional component of our conscience.

Almost the same aspects are present in another painting – “Peisaj cu case la Agapia”/“Landscape with Houses at Agapia Abbey”. The essential items of human nature and of germination are overlapped in a typical Romanian display. The painting depicts nature at the temporal crossroad of summer and autumn, a particular moment recalling genesis, cyclic cosmic evolution from death to rebirth or contrariwise. The landscape is the native, free extension of the inner life of Romanian people, completely disjoined of an avant-garde promotion matter. Grigorescu is the roving spiritual ambassador of Romanian civilization and plain manner of life. The expressive quality of the painting is as well consistent for a native onlooker. Similar aspect, but for different nations, was used by Paul Cézanne (“Orchard at Pontoise”), Claude Monet (“Landscape with Snow at Argenteuil”) and Paul Gauguin (“Houses at Vaugirard”).

Other of Grigorescu’s paintings “talk” in same way about the painter’s origin, about his country. All the endophoric elements⁹ serve not only to connect colors and world (“reality”), but also to “connect” colors and an autopoetic or self-generating use. This is a case of “performative reference.”¹⁰ Performative

⁹ The endophoric elements designate elements from within the work of art.

¹⁰ Werner, W. (2001), “Formen literarischer Selbstreferenz in der Erzählkunst – Versucht einer Typologie und ein Exkurs zu « *mise en cadre* » und « *mise en reflet/série* »”, *Erzählen und Erzähltheorie im 20. Jahrhundert: Festschrift für Wilhelm Fäger*, Edition Jörg Helbig, Heidelberg, pp. 49-84.

reference creates the very thing it is talking about and it draws attention to its referential status – conclusively, what Grigorescu’s paintings create is an instance of meta-reference¹¹ and not a mimetic one. In a broad semiotic understanding, meta-reference stands for a non-accidental quality of signs and sign configuration that points out aspects of themselves or to other signs “within one and the same semiotic system of which they are a part”¹² rather than to reality outside the sign system.

Bibliography

- Geist, S. (1982), *Brâncuși – The Kiss*, Editura Meridiane, București.
- Iser, W. (1993), *The Fictive and the Imaginary: Charting Literary Anthropology*, Johns Hopkins UP, Baltimore.
- Pleșu, A. (1985), *Ochiul și lucrurile*, Editura Meridiane, București.
- Saineanu, L. (1996), *Dicționar universal al limbii române*, Editura Mydo Center, Iași.
- Vlahuta, Al. (1969), *Pictorul N. I. Grigorescu*, Editura Tineretului, București.
- Werner, W. (2001), “Formen literarischer Selbstreferenz in der Erzählkunst – Versucht einer Typologie und ein Exkurs zu « *mise en cadre* » und « *mise en reflet/série* », *Erzählen und Erzähltheorie im 20. Jahrhundert: Festschrift für Wilhelm Füger*, Édition Jörg Helbig, Heidelberg, pp. 49-84.

¹¹ Cf. Iser, W., *The Fictive and the Imaginary: Charting Literary Anthropology*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1993.

¹² Werner, W. (2001), “Formen literarischer Selbstreferenz in der Erzählkunst – Versucht einer Typologie und ein Exkurs zu « *mise en cadre* » und « *mise en reflet/série* »”, *Erzählen und Erzähltheorie im 20. Jahrhundert: Festschrift für Wilhelm Füger*, Edition Jörg Helbig, Heidelberg, p. 19.

THE AMARNIAN BAS-RELIEF IN THE CONTEXT OF ANCIENT EGYPTIAN ART

Ioana-Iulia OLARU,
University of Arts George Enescu, Iași

Le base-relief amarnien dans le context de l'art égyptien antique

Résumé *Considérée la première période monothéiste de l'histoire des religions, l'époque amarnienne est tout à fait particulière dans l'évolution de la société égyptienne, dans laquelle ont eu lieu des échanges importants dans tous les domaines: religieux, politique, social et artistique. Dans l'art, le pharaon Akhenaton (Amenhotep le IVème) a introduit un nouveau type d'esthétique, qui mettait l'accent sur le manque d'idéalisation, ses difformités physiques constituant le nouveau idéal de la beauté humaine. En ce qui concerne le bas-relief et la peinture, ces deux domaines artistiques ont représenté un seul type d'art dans l'Égypte. Dans le Nouveau Royaume (époque qui finit une fois avec l'ère amarnienne), la peinture avait déjà commencé d'être un type d'art indépendant. Par conséquent, le bas-relief amarnien est devenu un art individuel ou un art en soi-même. Le relief en creux est, par exemple, une technique innovatrice dans le Nouveau Royaume. Par rapport à la vision artistique, en comparaison avec l'aspect des représentations jusqu'à ce moment là, dans l'époque amarnienne la scène entière est rendue comme une composition complexe, celle-ci représentant une vision très moderne. La perspective hiérarchique continue, compte tenu du fait que jamais jusqu'alors le culte de la personnalité n'a pas connu un niveau si haut. Le disque solaire*

abstrait et géométrique a remplacé les représentations zoomorphes; de plus, le lyrisme, le sentiment de l'espace et le naturel des gestes font leur apparition. Dans l'ensemble, on parle d'un type d'art très modern, aussi comme l'est d'ailleurs toute l'époque amarnienne, qui, en fait, dépasse son époque.

Mots clés *eneada, ankh, uraeus, sistrum, stelas*

Rezumat *Fiind considerată prima perioadă monoteistă din istoria religiilor, perioada amarniană este un moment special în evoluția societății egiptene – în care au avut loc schimbări importante în toate domeniile: religios, politic, social și artistic. În artă, faraonul Akhenaton (Amenhotep IV) a introdus un nou tip de estetică, cerând lipsa idealizării, deformările sale fizice constituind noul ideal de frumusețe umană. În ceea ce privește basorelieful și pictura, aceste două domenii artistice au constituit un singur tip de artă în Egipt. În Regatul Nou (perioadă care se încheie cu era amarniană), pictura începuse a fi deja un tip independent de artă. Prin urmare, basorelieful amarnian poate fi acum discutat ca un tip individual de artă, ca o artă în sine. O tehnică inovatoare în Regatul Nou este relieful en creux. În ceea ce privește viziunea artistică, în comparație cu aspectul reprezentărilor de până la acel moment, în perioada amarniană întreaga scenă este redată ca o întreagă compoziție, aceasta fiind o viziune foarte modernă. Continuă perspectiva ierarhică, ținând cont de faptul că niciodată până atunci cultul personalității nu a atins un nivel atât de înalt. Discul solar abstract și geometric a înlocuit reprezentările zoomorfe; în plus, apar lirismul, sentimentul de spațiu și naturalețea gesturilor. În ansamblu, vorbim despre un tip foarte modern de artă, la fel cum foarte modernă este întreaga epoca amarniană care, fără doar și poate, depășește timpul ei.*

Cuvinte cheie *eneada, ankh, uraeus, sistrum, stelas*

The beginning of atomism

The deformed pharaoh appears

As far as the royal family of Amenhotep IV is concerned, nothing is sure. There is nothing confirmed about the immediate succession of Amenhotep IV or about family relations: the last three daughters - among the six - were not his own, while the only male heirs - Smenkhkare and Tuthankamon, legitimized the ascension to the throne by their marriage with the first daughters - it is not known exactly what degree of relationship they had with the pharaoh, they were probably cousins or nephews. (Grimal, 1988: 308) The IX-th pharaoh of the XVIII-th dynasty, Amenhotep III, had many descendants, but he died, after a reign of 38 years. Probably Amenhotep III ascended to the throne at a very early age, because his father died when he was 28. In the IInd year of reign, Amenhotep III was already married to Tiye - the daughter of Yuya and Tuya. (Turner, 1996: 781) The throne of Egypt was occupied by Amenhotep IV (Neferkheperurewaenre). In the past, researchers agreed on a co-regency period of the two, but there is nothing to prove this assumption, consequently nowadays many Egyptologists believe that Amenhotep III and his son have never reigned together. (Vandenberg, 1988: 148-149) This name (Neferkheperurewaenre) taken by the pharaoh when he ascended to the throne means "Re's transformations are perfect" (Neferkheperure), and also "The Only One of Re". (Waenre) (Grimal, 1988: 291) He was a strange young man, considered cursed, obviously deformed: his skull was elongated, visible prognathism, a long neck, narrow face and shoulders, long and thin fingers, a large basin, protruding abdomen, round thighs, delicate feet and arms and short body.

In archeology and history, genetics and biology play an important role; many genetic diseases can be identified at important individuals, thus explaining their moral and physiologic attributes. The body of Amenhotep IV was not found, consequently all theories referring to the possible reasons for such an unnatural body are speculations, until his body will be discovered. These hypotheses are based on the analysis of the mummy of Tutankhamen and on the representations from that time.

Continuing tradition

In the first months of reign, Amenhotep IV had a traditional building program: he continued work at the Gate of the IInd Pillar of Karnak, which remained unfinished at his father's death; he completed the decoration of the Temple of Amenhotep III of Soleb. But the building from Karnak made for Aton proves the desire for renewal, together with a certain haste reflected in the use of certain smaller sandstone blocks, easier to work for people who were not accustomed to hard work. They were called "talatat" by the Egyptologist H. Chevrier (respecting local tradition), their decoration style is realist and frust, their small size made them to be used later by Horemheb in his own buildings (especially for the IXth Pillar). (Grimal, 1988: 292)

The beginning of change

Once the second year of reign ended and the third year started, there is a change in the iconography of the new god, introduced in order to coincide with the celebration of the jubilee. The former head of the falcon disappears, being replaced only by the ubiquitous solar disk Aton who had his rays over the pharaoh and his family. The name and the title of the new god are very long and enclosed in two vertical cartridges (both are similar to those used to represent the name of the pharaoh), placed in pairs on both

sides of the disk. Writing the name of the god in two cartridges – similar to those of the pharaoh – suggests the idea that the power of Aton is imperial, in the absence of old gods. This fact is important in foreign territories, dominated by Egypt. (Aldred, 1968: 66) This is named “The Great Jubilant Alive Disk, master of the sky and earth, that rules in (the name of the temple)”. (Redford, 1987: 173)

At the jubilee celebration, Amenhotep IV appears together with Nefertiti and their first daughter, Meritaten; before the IV-th year, their two daughters are born, Meketaten (who will die probably giving birth to the child of Amenhotep IV) and Ankhesenpaaten (who will later marry Tuthankamon; according to some researchers, she had also had a son, Ankhesenpaaton-Tashery, with the pharaoh). In the new capital, the following three daughters are born: Neferneferuaton, Neferneferure and Setepenre; the last two daughters are said to be the daughters of Nefertiti and one of his lovers. (Rachett, 1997: 208)

Amenhotep IV's reform (Akhenaten)

Religious novelties

During the Amarnian period, the novelty of Akhenaten's religious philosophy was that of ignoring the traditional cult of death, which was connected to the increased concern for this life, in the detriment of that beyond. (Croix, Tansey, 1996: 95) After the XVIIIth dynasty, Egypt will never return to the worship of old gods, a new worship will appear, that of Osiris – popular religion which will prepare the adoption of Christianity. Because the new pharaoh wanted to give the country a new divinity, he chose Aton among all gods – because he did not have a zoomorphic or anthropomorphic image, but was represented only by a disk – and he transfer him all the divine attributes patronized by Amon-Re. (Kernbach, 1995: 28) Aton is a common noun usually translated by

“disk”, but in the XVIIIth dynasty, its representation is convex, globular, actually representing the sphere, the orb of the Sun. (Turner, 1996: 782) The first inscription of Amenhotep IV about Re – “Long live Re-Harakhty who is happy in his horizon in his name Shu that is Aton” (*Ibidem*) – clearly shows that it was not glorified the materiality of the disk in the sky, but the energy of the Sun, the force which warms earth and brings it back to life. In the eneads from Heliopolis, Shu is a god with the face of a man, an ancient cosmic divinity, god of the air that sometimes carries the sky and the Sun. He is the son of Atum and husband of the goddess Tefnut, whom he is sometimes identified with. (Daniel, 1985: 277) We have to underline that the pharaoh did not know the laws of biology, everything was based on observation [...] Love for nature is one of the great ideas of the Amarnian religion, because nature has a piece of the creator in all its creatures. Just appears a new hierarchy for the requirements of ritual practices, led by a “High Priest”, who had the title of “Great Prophet”, “Ur-mau”, the greatest of the seers. (Rachett, 1997: 56) Among his duties, there was the management of the solar cult, but in all representations, he appears subordinated to the pharaoh. He wore a censer and a vessel for libation; he only had the duty to cense before the pharaoh and to give him everything that was required for the cult. (Redford, 1987: 180) The cult was just a simplification of traditional practices, many of those having legendary or magical origins had been abandoned. In a world in which religion was funeral, based on Doomsday, Atonism excluded all myth, magic, witchcraft. Akhenaten rejected the existence of a hell, with demons, ghosts, spirits, monsters, one should be protected from these by magic spells. (Freud, 1991: 186) Mythological symbolism is removed, the only act which is infinitely repeated in representations is that of bringing offerings to the god (the most known term for this was “sm3’ ’3bt” – “to make the big sacrifice”): “oxen, cattle, wine, incense, all pure and fine things and all vegetables”. (Redford,

1987: 180) They also offered flowers to the god, more poetically than in other religions. Prayers and hymns accompanied these ceremonies. (Rachett, 1997: 56) The main altar of the temple was for the royal family, while the numerous secondary altars were used by one man or one group of people to bring offerings to the god and to the royal family. The temple itself had neither roof nor representations of the god, except for the Sun that spread its rays only above the royal family. The rays end with small hands - the only concession to anthropomorphism (Redford, 1987: 173), some of these even reach the mouth only of the king and queen, the "ankh" is located at the end, being the Egyptian symbol of life. Represented by an ansata cross, ideogram which was originally a sandal strap, "ankh" was the symbol of life. Previous to the Amarnian period, it is held in the left hand by Amon. Even during the Middle Kingdom, Sesostri I (the XIIth dynasty) is represented receiving the "ankh" from a god, carrying it to his mouth (it was placed at the end of a *djed* - an amulet, a symbol of Osiris having the shape of a pillar). The similarity with the scenes of Akhenaten is obvious. (Posener, Sauneron, Yoyotte, 1974: 98) In his roles as solar creator and chief of rituals, Akhenaten is represented on top of the stelas as the only person who encouraged submissiveness in people. Due to the same reason, he did not forget the dead. Funeral tradition tends to fade (Grimal, 1988: 293): Osiris and the other funeral gods (for example Sokaris), disappear in time, they are no longer mentioned, while the texts in the tombs are drastically changed. (Marseille, Laneyrie-Dagen, 1992: 31) Because the king claimed that he was guiding his people towards the worship of Aton, many courtiers had stelas at the tomb entrance engraved with: "learning the doctrine from the king himself" or "daily listening to the doctrine from the king himself". This doctrine which is impressive by its modernism actually was the description of a universe bathed in the powerful sun rays. What we know about these learnings comes from the original texts preserved on

the tomb walls of the Amarnian noblemen who did not engrave the traditional stereotype of forbidden Amonism, but the hymns composed by Akhenaten for Aton. They contained, in optimistic terms, a synthesis of his elementary theology – the joy of living – unlike the traditional Egyptian hymns (to the kings, crowns and cities, having the same structure: the title was worshipping the divinity, then it was the invocation).

An art under the sign of modernism

As far as art is concerned, the influence is reciprocal: reform will put its fingerprint on art which will, at his turn, influence reform. One thing is sure: the few pieces of information that we have about life in this period also come from works of art, which are not so many (compared to the rich Egyptian artistic heritage), without which all we understood from the diplomatic letters and hymns would be just a pale reflection of an unequaled reality in the history of the world.

Bas-Relief – an art which reached its peak during the Amarnian period. The place of the Amarnian bas-relief in the art of the New Kingdom

Bas-relief and painting are, practically, a single type of art in Egypt, with techniques that intersect with the same motifs: ritual scenes (in the reliefs on the temples), scenes from family life (in grave reliefs and paintings, where humour and freshness are higher than in the Oriental style – Moscati, 1982: 180-181). During the New Kingdom, in Egypt (and met only here) it was widespread the so-called relief *en creux*, with sunken contours, where the characters placed in a groove are highly patterned, without exceeding the surface of the wall. At the beginning of the XVIIIth dynasty, the traditional archaism and rigidity are still visible, for example on the stela of Ahmosis from Abydos. But at Deir el-Bahari, the liberty of the characters' movement and the

safety of the pattern announce the new style of the official relief. It is representative a victory scene of Tuthmosis III putting down his enemies on a pillar from Karnak: the sunken relief makes light vibrate, movement is underlined, but the symmetry of the composition supports the idea that the scene is symbolic, being a ritual act, not the narration of a real moment. Here, at Deir el-Bahari, but also in the reliefs from Memphis, the ethnic difference between the Egyptians and the foreigners is very well underlined; gestures and physiognomy types are excellently surprised. From the point of view of composition, artists succeed in balancing these scenes, alternating groups of characters with large open spaces; the figures are arranged on several levels. Movement, but also passion – actually movement which expresses powerful feelings – are two characteristics met in the relief “The Mourners”, where the continuous rhythm of arms continuously winding can offer an idea about the old funeral dance, a ceremony of the Old Kingdom. But now, in the New Kingdom, death is no longer viewed with the same tranquility, but it awakes despair and compassion which are so expressively represented here. During Amenhotep III, relief art reaches its peak as far as the harmony of bodies is concerned, the purity of the figures, of easy model, in contrast to the details of clothes and wigs. The ethnic character of the foreigners is well captured, but the imposing figure of the pharaoh always emerges. (Châtelet, Groslier, 1990: 57)

Specific features of the Amarnian bas-relief

As far as the Amarnian style is concerned, the contrast between old and new is very pronounced especially in the new meaning of form, which is less geometric, more agile, more lively, sometimes even caricatured, compared to traditional immobility. If we compare the head of the tomb of Ramose (the end of the reign of Amenhotep III) with the head of Akhenaten, the difference will be striking. Practically, realism existed before, there was no lack of

movement, but it was less free. (Janson, 1986; Drioton, Bourguet, 1972: 87)

In the first years of Akhenaten's reign, the relief was still based on tradition, but the radical later style was not yet felt. In the private tombs at Thebes, for example in the tomb of Ramose, it is very clear that one wall is decorated in the old style, another one in the early Amarnian style, with characters that resemble the king. At Karnak, there are some scenes (left unfinished) showing Akhenaten as a powerful pharaoh, preparing to strike his enemy (the resemblance with the relief where Tuthmosis III is in the same position is striking) or together with Re-Harakhty, the falcon-headed god, also a legacy of the previous period. (Many of these reliefs are known from small talatat blocks – about 52x24x26cm, in order to be carried by one person – from Aton's temple built by Akhenaten in Thebes or in some private tombs from Thebes). These scenes from the beginning period have varied themes: celebrating the god, highly concentrating on the role of the king as god's representative and Nefertiti who appeared even without her king. The representations of rewards and preparing for religious feasts are exquisite; they are opportunities to study and play the crowds (come to greet the king), the prostate servants, the procession of animals (they are all in the background, in opposition with the royal scenes in the foreground). Typological variety reflects the expansion of the empire under the mighty sun. The topic of animals getting up at sunrise is new, being the artistic representation of the "Great Hymn". Moreover, for the first time, daily life scenes are represented in temples, previously they could be seen only in private tombs. From the point of view of the technique, these characters are placed on different registers; multiplication is done by "stratification", including drawing many lines around one thing, thus suggesting more characters in a similar position. (Turner, 1996: 884; Freed, Markowitz, Auria, 1999: 110-115) Subsequently, in the Amarnian style, reliefs will show in

many cases, the royal family worshipping “the royal disk of the Sun”.

In one of the most well-known reliefs of this type, the royal family brings offerings to the Disk, on the lower edge, it can be seen the *uraeus* from which rays start, being a symbol of protected life and action on destiny. These rays reach only the members of the royal family: by receiving eternal life, the royal couple should turn it to radiate over people who would have access to divinity in this way. If we compare this relief with one from Amenhotep III's period of reign – *The Stela of Wesi* having the same topic (the worship of a god) – we will clearly see that some elements are the same, while others are totally changed. The Amarnian relief is different from the traditional because of the direct expression of the ritual act, of the sacred gesture, without complex esoteric formulas. (Vlad, 2003: 188) In the stela of Wesi, the god is Osiris, the legendary leader who died and was resurrected, being represented as a crowned, mummified king. Aton is depicted by an abstract sign of the solar disk, having rays which end with small hands. Certainly, the symbolism of the hands ending the rays of the Sun is not the result of Akhenaten's ideas, but the development of a symbolic language from the time of Tuthmosis IV or Amenhotep II. Even the serpent *uraeus* on the lower edge of the disk appeared in older representations, but now, even in two-dimensional art, it is seen from the front and located in the middle, a technique which was previously used only in three-dimensional. (Freed *et alii*, 1999: 110-115; Vandenberg, 1988: 190) In the stela of Wesi, the worshipers are he and his wife, Ipyu who bring their offerings to Osiris that will prepare them for the afterlife. In the Amarnian relief, Akhenaten, Nefertiti and one of their daughters bring offerings to Aten – nobody in the Amarnian reliefs had the right to be portrayed as an intermediary between God and the other people. Wesi offers bunches of lotuses in blossom, while his wife shakes a “sistrum”, a ceremonial instrument used by women,

and holds a “menat”, a ritual instrument. Akhenaten and Nefertiti bring dishes with sacred substances; their daughter also has a “sistrum”, used previously. The table in front of Osiris is full of traditional offerings: food and flowers. Offerings for Aton often include food and flowers, and here tripods have bunches of blossomed lotuses. Flowers are frequent offerings in el-Amarna. Traditional conventions in the Amarnian relief are found in the profile of the characters, in attributes, in costumes, in the hierarchical view. The caricature drawing shapes forms and underlines the prominent hips, thus symbolizing the incarnation of the pharaoh – like the Sun-father and mother of people – and it also symbolizes the fertility of nature through the features of Hapi, the god of the Nile. (Flon, 1993: 97) The stela of Wesi had a funeral purpose: it had been ordered by the pharaoh in order to prepare his afterlife and it was probably put in his tomb or in a temple. The Amarnian relief ornamented a road for procession in the Great Palace. Many such images were engraved on the Amarnian buildings, so this image is a daily ritual, an effective ceremony. As far as the inscriptions are concerned: on the stela, there are the name and the title of Wesi and a prayer invoking gifts for the spirits, the name of Athon being destroyed in the subsequent campaign of Akhenaten.

The fragment in which Akhenaten is the one standing in front of an altar full of offerings is from a worship scene; even if the layout is traditional, there is nothing conventional here. A hand holds an olive branch (rarely represented in Egypt, having a symbolic meaning that we do not know) full with fruit. The Amarnian artists were very interested in representing the human hand in as many variants, combining styling with naturalism. Here, it is even suggested depth, the third dimension and, of course, movement. (Cooney, 1965: 5)

The scenes of tenderness in Akhenaten’s family are more frequent in bas-reliefs than in statues. The scenes where the two

husbands affectionately embrace each other transmit powerful feelings, announcing lyricism for the first time. In a domestic altar, the royal couple is depicted in privacy, protected by Aton, holding his daughters in his arms. The gestures are very natural; the great liberty of the line is obviously in contrast with the rigidity of the traditional Egyptian scenes. Movement is represented in the ribbons of the protection cloth for the head, which seem to be wavy. The well-known elegance of the figures is reflected by Akhenaten's presentation with a cervical convex posterior profile, while Nefertiti's has a concave neck bent inwards. (Châtelet, Groslier, 1990: 54) The intimacy of the royal family is also depicted in the scene where a small royal princess eats; she is resting on a pillow in front of a table with three legs. Here, the proper perspective precludes anatomic exaggerations. The relief is only sketched, but with a greater certainty, on a plate of limestone, probably it will be transposed on a stela. Painters reached dexterity if they painted figures on flat stones or on broken pots to reach perfection. (Brion, 1977: 55)

Stylistically, these compositions, which are complex as far as the number of elements in the paper is concerned, amaze us by the way they highlight the centre of interest – the solar disk and the royal family. In all scenes, this area is etched more deeply, so that it is sharpened in powerful contours, if the bas-relief is strongly lightened. Otherwise, the main characters would be lost in the vastness of the whole wall, sometimes, uniformly coloured. (Freed *et alii*, 1999: 116)

There are in the Amarnian relief pieces worked by artists formed in the style of Amenhotep III, having less distortion, especially depictions of ordinary people, but also of the pharaoh and of the queen (especially Nefertiti was represented in this way). (*Ibidem*)

As far as the technique of the relief is concerned, the quality of the materials used in the temples of Karnak (especially

sandstone) varies, and the worker's haste while working gave birth to some works which are not technically accomplished. At el-Amarna, the limestone used for building temples was a material considered more appropriate for bas-reliefs. (Turner, 1996: 884)

Despite the return to religious orthodoxy, the artists of Akhenaten still continued to work for a while in the Amarnian style. Even at the beginning of the time of Ramses (epoch which englobes the XIXth and the XXth dynasties), there are geographical differences, especially among sculpture styles. The artists from Lower Egypt have a greater creative freedom and a tendency towards naturalism, having an Amarnian basis; the workshops from Upper Egypt are faithful to the traditional canon, particularly in Thebes, where it was an intensive program of building. But the influence of the Amarnian art continued for many years, reaching Sethi I and even Ramses II, especially in the triumphal reliefs of the first, without influencing but little three-dimensional art. (Maspero, 1912: 188) The classic style, the balanced reliefs of Sethi I (the temples from Thebes and Abydos) leaves way to powerful chiaroscuro and schematization from the later Rameside reliefs. The large number of temples asked that sculptors worked quickly, consequently they chose deep relief (because high relief was time consuming), offering a better representation of space, depth and can suggest perspective. During the reign of Sethi I, great battle scenes and victories of the pharaoh will be very much used, becoming a leitmotiv of the Rameside temples. Sketching is compensated by movement and dramatism. (Turner, 1996: 886)

The return to the orthodox religion

Once the last artists of Akhenaten disappear, the mark of Amarnian art also disappears. The death of the greatest protector of arts, Ramses II, the pharaoh having the biggest number of monuments is the beginning of a decline of a thousand years an Egypt will not be stopped: invasions and foreign influences will

gradually weaken its power. Anyway, with Horemheb, the last king of the XVIIIth dynasty, the period usually considered “The Golden Age of Egyptian Art” is completed (Piper, 1991: 26), and the death of Akhenaten is seen by most historians as the end of the creative Egyptian genius.

Bibliography

- Aldred, C. (1968), *Akhenaten, Pharaoh of Egypt*, Thames and Hudson, London.
- Brion, M. (1977), *Homo faber*, Editura Meridiane, București.
- Châtelet, A. B. & Groslier, Ph. (sous la direction de) (1990), *Histoire de l'Art*, Éditions Larousse, Paris.
- Cooney, J. D. (1965), *Amarna Reliefs from Hermopolis in American Collections*, Édition Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Croix, H. de la, & Tansey, R. G. (1996), *Art through the Ages*, Harcourt Brace Jovanovich (Editor), Orlando, Florida.
- Daniel, Constantin (1985), *Cultura spirituală a Egiptului antic*, Editura Cartea Românească, București.
- Drioton, É. & Bourguet, P. du (1972), *Arta faraonilor*, vol. II, Editura Meridiane, București.
- Flon, C. (editeur) (1993), *Le grand atlas de L'art*, vol. I, Éditions Encyclopedia Universalis, Paris.
- Freed, R. E. (1999), “Art in the Service of Religion and the State”, in Freed, R. E., Markowitz Y. J., & Auria, S.H. D' (editors) *Pharaohs of the Sun*, Thames and Hudson, London, pp. 110-130.
- Freud, S. (1991), *Opere*, vol. I, Editura Științifică, București.
- Grimal, N. (1988), *Histoire de l'Egypt ancienne*, Éditions Fayard, Paris.
- Janson, A. F. (1986), *History of Art*, Harry Abrams, New York.

- Kernbach, V. (1995), *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București.
- Manniche, L. (1996), "Egypt, ancient, IX. Sculpture, 3. Chronological survey, (viii), New Kingdom: Amarna period, b. Relief", in J. Turner (editeur), *The Dictionary of Art*, vol. IX, Grove'Dictionaries, New York, p. 884.
- Marseille, J., & Laneyrie-Dagen, N. (sous la direction), (1992), *Les grands eveniments de l'Histoire du Monde*, Éditions Larousse, Paris.
- Maspero, G. (1912), *Histoire general de l'art. Egypte*, Éditions Hachette, Paris.
- Moscatti, S. (1982), *Vechi Imperii ale Orientului*, Editura Meridiane, București.
- Mysliwiec, K. (1996), "Egypt, ancient, IX. Sculpture, (IX), New Kingdom: post-Amarna period, b) Relief", in J. Turner, (editeur), *The Dictionary of Art*, vol. IX, Grove'Dictionaries, New York, pp. 885-886.
- Piper, D. (1991), *The Illustrated History of Art*, Crescent Books, London.
- Rachett, G. (ed.) (1997), *Dicționar de civilizație egipteană*, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Redford, D. B. (1987), *Akhenaten the Heretic King*, Princeton University Press, New Jersey.
- Posener, J. et alii (1974), *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, Editura Meridiane, București.
- Vandenberg, Ph. (1988), *Nefertiti*, Editura Meridiane, București.
- Vandersleyen, C. (1996), "Egypt, ancient. 1. Introduction. 2. History", in J. Turner (editeur), *The Dictionary of Art*, vol. IX, Grove'Dictionaries, New York, pp. 775-785.
- Vlad, T. (2003), *Forma nemuririi*, Editura Artes, Iași.

**DE LA PICASSO LA YVES KLEIN:
O NOUĂ ABORDARE A CORPULUI FEMININ
ÎN EXPRESIA PLASTICĂ**

**Elena PROCA-DAVID,
GIIAEE (Grupul Interuniversitar de Investigări
în Armonizarea Europeană a Educației),
Centrul de Informare Europeană,
Universitatea Perspectiva, Chișinău**

*De Picasso à Yves Klein:
une nouvelle approche du corps féminin dans l'expression plastique*

Résumé *L'article a comme objet d'étude le corps humain (particulièrement le corps féminin) et les expériences artistiques actuelles. Les artistes d'avant-garde de la France, qui mettent au centre des expériences plastiques le nu féminin, ont influencé la pensée artistique du XXème siècle. Dans ce contexte, notre but est de voir – tout en prenant comme exemple les ouvrages signés Pablo Picasso et Yves Klein – de quelle manière l'image du corps humain est devenue l'un des points centraux de l'art contemporain et d'essayer de découvrir quels sont les concepts artistiques promus par Pablo Picasso et Yves Klein qui ont influencé la pensée plastique des futures générations de créateurs.*

Mots clés *nu, corps féminin, cubisme, Pablo Picasso, Yves Klein*

Abstract *The article approaches the subject of the human body, and particularly the female nude, focusing on current artistic experiences. We were interested in whether the French avant-*

garde artists that put at the center plastic body experiments (particularly the female body) have influenced the twentieth century artistic thinking. In this context we briefly follow the evolution and metamorphosis of nude image in the work of Pablo Picasso and Yves Klein, trying to determine which artistic concepts promoted by these artists left for future generations of creators questions still to be answered today.

Keywords *nude, female body, cubism, Pablo Picasso, Yves Klein*

Avant propos

Articolul abordează un subiect “delicat” – corpul umanși, în special, nudul feminin –insistând asupra experiențelor artistice actuale, despre care se vorbește mult prea rar în cursurile de istorie și teorie a artelor plastice, iar sursele bibliografice existente în Moldova, care tratează tematica reprezentării corpului uman, se limitează de regulă la epocile trecute. Noi ne-am interesat în ce măsură artiștii avangardiști din Franța, care pun în centrul experimentărilor plastice corpul uman (în special corpul feminin), au influențat gândirea artistică a secolului XX; în acest context, vom urmări în mod succint evoluția și metamorfozele suportate de imaginea nudului feminin în operele lui Pablo Picasso și Yves Klein, încercând să determinăm care dintre conceptele artistice promovate de acești artiști au lăsat pentru generațiile următoare de creatori semne de întrebare la care se caută răspuns și până azi.

Corpul uman în arta de ieri și de azi

Corpul uman, după cum știm, a fost dintotdeauna un subiect care l-a preocupat pe *homo sapiens* încă de la începuturile existenței sale, atingând în anumite epoci reprezentarea “omului ideal” prin perfecțiunea formelor, a proporțiilor, dar și prin virtuozitatea de redare a corpului uman cu o precizie uimitoare de care dau dovadă artiștii de-a lungul isoriei artelor plastice.

O scurtă incursiune în cele mai importante epoci istorice ne-ar permite să concluzionăm următoarele:

- corpul uman în arta clasică se rezumă la reprezentarea în special a nudului feminin;
- femeia este interpretată esențialmente ca un simbol al maternității și/sau al sexualității, dar la modul general operele cu aceste subiecte suscitând admirație;
- imaginile din aceste perioade istorice reflectă de regulă perfecțiunea corpului uman, sau, în tot cazul, ceea ce se consideră perfect în contextul dat;
- operele cele mai reprezentative din aceste epoci ale trecutului, la care ne-am referit, se caracterizată prin respectarea canoanelor, a echilibrului, a proporțiilor, a formelor precise, deci a omului “ideal”.

Cum s-a ajuns însă de la canonul antic de frumusețe feminină la defigurări și mutilări *in vivo*, date drept fenomene artistice contemporane?

Aceste mutații intervenite în reprezentarea plastică, dar și în atitudinea schimbată a societății în raport cu corpul uman (și în deosebi în raport cu nuditatea), dau materie de reflecție cercetărilor psihanalitice și reprezentanților filosofici ai postmodernismului. Efectiv, în secolul XX, opoziția “spirit-corp” pierde parțial din claritate, în mare parte ca urmare a ceea ce se numea “filosofia vieții” și fenomenologie, și care privesc corpul ca un izvor de înțeleșuri, ca un început, comparat cu adevăratul sens al spiritului.

În contextul acestor evoluții intelectuale, arta are capacitatea de a capta acele intenții în dezvoltarea culturii, care sunt încă pe cale de a deveni aparente; artistul contemporan caută

să experimenteze corpul uman nu numai ca model, ci chiar ca suport, materie sau ustensile pentru expresia artistică.

În secolul XX, pătrund în artă tot mai mult știința și tehnologia și apar o multitudine de stiluri și mijloace de expresie. Odată cu arta modernă, lumea artistică participă la un spectacol inedit al formelor culturale: se asistă la dezvăluirea unui nou set de reguli și de legi culturale ce rezidă în schimbarea vechilor canoane și în instaurarea plenară a modernismului.

Pe lângă descătușarea spiritului, își mai fac apariția și noi tehnologii – cele computerizate – care oferă noi posibilități de creare a lucrărilor plastice. Astfel, artistul folosește și experimentează la infinit tehnicile și materialele artistice, trecând de la un limbaj plastic clasic la unul modern, reprezentarea corpului uman fiind deasemenea expusă diverselor mutații formale și conceptuale, căpătând noi ipostaze.

“Femeile” lui Picasso. Corpul desacralizat

Dacă e să comparăm cum s-a schimbat pe parcursul istoriei tratarea plastică în abordarea nudului, din perioada clasică până la Picasso, observăm foarte bine această ruptură în gândirea artistică.

Spațiul se aplatizează, dispare perspectiva, volumul se exclude, formele devin plate, aproape decorative; liniile se simplifică și se generalizează, devin deseori simbolice; culorile se aplică plat, în tușe vizibile sau pete cromatice (vezi Picasso, *Două nuduri pe plajă*, 1956).

În acest context de mari transformări ale gândirii artistice, între anii 1908 și 1914, Picasso trasează (împreună cu Georges Braque) drumul unui mod revoluționar de tratare a formelor, care va căpăta denumirea de Cubism, de la articolul criticului Louis

Vauxcelles: “ei disprețuiesc formele, reduc totul – locuri, figuri, case – la formele geometrice elementare, la cuburi”¹.

Picasso încearcă să reprezinte obiectele tridimensionale pe suprafața bidimensională a tabloului, fără a folosi mijloace iluzioniste, să reunească forma și suprafața recurgând la mijloacele unei picturi, fără deosebiri între prim plan și fondul în perspectivă.

Prin aceasta, cubismul a fost momentul de inflexiune radicală în istoria artei, moment care a inspirat restul mișcărilor artistice să abandoneze iluzionismul pictural, respingând descrierea naturalistă în beneficiul compozițiilor de forme abstracte, care nu se supun percepției convenționale, jucându-se cu tridimensionalitatea și cu structura suprafețelor. Se știe că acest principiu a avut mulți adepți, cum sunt Juan Gris, Francis Picabia, Brancusi, Delaunay și Albert Gleizes² etc.

În contextul experimentărilor sale foarte îndrăznețe, pe care Pablo Picasso le-a practicat fără oboseală în întreaga sa creație, el a fost considerat în egală măsură cel mai mare inovator și în același timp cel mai mare distrugător al artei secolului XX. Cât privește subiectul care ne interesează în această lucrare – corpul uman – trebuie menționat că acesta a fost acela care l-a distorsionat și l-a metamorfozat până când acesta a încetat să mai fie “nud”, și a devenit mai degrabă un simbol aproape abstract al intensității trăirilor psihice (vezi Picasso, *Desene pe plaja*, 1931). La acest moment se părea că, ajuns în pragul artei nonfigurative, nudul a dispărut ca subiect artistic. Spre exemplu, într-un tablou de-al lui Picasso – *Domnișoarele din Avignon* – nudul este reprezentat cu linii

¹ A se vedea *Viata și opera lui Picasso* de Fr. Galluzzi, Editura Adevărul Holding, București, 2009.

² Cf. Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă și contemporană*, Editura Univers, București, 2002.

dure, colțuroase, iar personajele ca având chipuri ce se deformează în măști africane.

Pe parcursul secolului XX, noi curente au readus în să corpul uman, în special nudul, în actualitate. Suprarealismul, care se preocupă de bogăția trăirilor onirice și de misterele subconștientului, a reluat tema nudului ca pe un subiect esențial. Artiști ca Salvador Dali, René Magritte sau Paul Delvaux au acordat un rol major nudului în creațiile lor, făcând ca Hiperrealismul, curent de origine americană, să avanseze până la redarea cât mai scrupuloasă a nudului, dorind să realizeze tablouri care, prin motivul pictat, să rivalizeze cu fotografia.

În ceea ce privește epoca contemporană, artiștii abordează subiecte și tehnici artistice foarte variate; aici nu avem scopul de a trece în revistă numeroasele aspecte ale tratării corpului uman în arta secolelor XX-XXI, ci dorim doar să accentuăm că acest tip de metamorfoze formale și conceptuale ale imaginii corpului uman în expresia plastică anunță, de fapt, ruptura definitivă în gândirea artistică: corpul nu mai este tratat ca un etalon, redat conform unor canoane și reguli plastice care l-ar prezenta în imagini elegante și de bun "gust", ci este expus unor explorări plastice prin care este desacralizat, adesea deformat și destructurat, pentru a fi transformat fie în simbol, fie în teren de diverse experimente. Despre aceasta ne vorbesc atât creațiile plastice reprezentând corpul, cât și experimentele artiștilor, în care corpul devine suport, materie sau ustensile pentru creația plastică. O parte integrantă a acestor acțiuni artistice reprezintă o introducere în componența lucrării plastice – în calitate de sursă materială – corpul uman. Acesta poate fi însăși corpul artistului sau a modelului său; în acest caz este vorba despre un tip diferit de acționism, ca *body art* sau *arta corporală*.

Opera Yves Klein sau "femeia-penel"

Un exemplu în acest sens este opera lui Yves Klein cu figurile sale antropomorfe care ne prezintă urmele create de corpurile modelelor sale, vopsite inițial cu vopsea albastră (Yves Klein, *Antropometrii din epoca albastră*, 1960). Efectul produs de această tehnică se creează prin transferul de imagine, asemeni unei reflectări a curbelor fizicului feminin. Rezultatele acestei tehnici devin deosebit de interesante, în funcție de mișcările corpurilor și ale culorilor folosite. În contextul căutărilor de noi soluții plastice pe baza tehnologiilor "noi", nespecifice artei de până acum, Yves Klein introduce o nouă forță - focul - ca parte conceptuală a lucrării; acesta folosește bucăți mari de hârtie, carton, pânză sau tablă ignifugate, amprentate în prealabil prin atingerea suprafețelor lor cu trupuri ale unor femei unse cu grăsime, pentru a crea desenul, apoi, acesta este transpus cu ajutorul aparatului de sudură. Deși utilizează conturul formelor feminine, doza de aleatoriu rămâne mare, pentru că focul are propria lui rațiune, ca și în cazul desenelor naturii pe pânză. Astfel, hazardul și întâmplarea sunt principalele mijloace la care apelează Yves Klein în transpunerea operei lui ca obiect/producție. Din câte putem constata, în diverse formule conceptuale, spectatorul poate să participe în calitate de co-autor, el poate, de exemplu, juca rolul pânzei, așa cum se întâmplă în creațiile lui Klein, participândca element al lucrării.

Astfel, corpul este scenă a dezbaterilor publice, loc impregnat de ideologia perfectibilității excesive, interogării strategiilor de manipulare, provocând punerea într-o ramă fizică a evenimentelor la zi. Pe corp se depune istoria recentă, istoria prezentă și post-istoria.

We can observe a shift from modernity to postmodernity if we are referring to ancient mythology and the representation of the human

body in postmodern advertising. The latter is typified by heathen action, disorder, hedonism, extreme delight, sensuality, all of these being associated to Dionysian type". (Arhip, 2014, in print)

Corpul devine o sumă de chestionări care articulează trecutul-în-prezent și îl deschid spre virtualizări iminente spre video-performări.

În același timp, *performance*-urile create de femei repun în discuție concepția despre corpul feminin și semnificațiile culturale pe care le poate avea. Producerea corpului a însemnat automat re-imaginarea lui culturală: artistele din anii '70 au reinvestit imaginarul sexualității cu semnificații brute și au coborât trupul în sfera luptei corp la corp cu realitatea, cu materia primară. Prin corp s-au pus întrebări substanțiale despre percepția individuală și colectivă a unuia dintre cele mai modelabile și vulnerabile spații sociale.

Concluzie

Prin creația artiștilor de avangardă din secolul XX și, în special, prin operele lui Pablo Picasso și Yves Klein se poate urmări în ce mod imaginea corpului uman a devenit unul din punctele centrale ale artei contemporane și cum s-a dovedit artistul tot mai preocupat de diversificarea experiențelor legate de corpul uman. Explorarea și cercetarea acestor subiecte, în care corpul fizic se fuzionează cu zbuciumări spirituale, intelectuale, emoționale, face ca acesta să devină o unealtă-materie-suport, adică element deosebit de important în procesul de creație. Aceste noi accente puse de creator pe corporalitate deschid noi orizonturi ale imaginației și pot schimba gândirea și valorile estetice, generând startul unui melanj de mijloace de exprimare artistică.

Bibliografie

- Arhip, Odette (2014), "The Cultural Nature of Gender. From Apollonian to Dionysian Times", *Annales Universitatis Apulensis*, Series Philologica, vol. 14, Alba Iulia, pp. 22-31.
- Bejenaru, Matei (2006), *Corpul uman reprezentat în artele media*, Editura Artes, Iași.
- Bussagli, Marco (2006), *Corpul-anatomie și simbol*, Editura Hazan, Paris.
- Dopp, Hans-Jurgen, Thomas, Joe A. & Charles, Victoria (2008), *1000 de capodopere ale artei Erotice*, traducere în limba română de S. Chișvasi, Editura Aquila'93, Oradea.
- Galluzzi, Francesco (2009), *Viața și opera lui Picasso*, Editura Adevarul Holding, București.
- Grünberg, Laura (2010), (coordonator) *Corp - Artă - Societate: reflecții întrupate*, Editura Unarte, București.
- Morel, Maia (2009), "Academism versus avangardism", *Artă și educație artistică*, vol. 1-2, nr. 10-11, Editura Universității de Stat "Alec Russo", Bălți, pp. 84-90.
- Prut, Constantin (1982), *Dicționar de artă modernă*, Editura Albatros, București.
- Tofan, Adina (2010), "Corpul expus și arta contemporană", *Istoria artei, reverberații contemporane*. Centrul de cercetare Estetică și creație artistică, Universitatea de Arte George Enescu, Editura Artes, Iași, pp. 43-55.

ARTA CONTEMPORANĂ: MATERIE ȘI CONCEPT ÎN MUTAȚIE FENOMENUL DUCHAMP

Olga COPĂCEANU,
GIIAEE (Grupul Interuniversitar de Investigări
în Armonizarea Europeană a Educației),
Centrul de Informare Europeană,
Universitatea *Perspectiva*, Chișinău

*L'art contemporain: question et concept en mutation
Le phénomène Duchamps*

Résumé *L'art contemporain n'est pas du tout quelque chose que nous voyons souvent dans des galeries, expositions et musées, mais un art du présent et des expériences. Au présent, l'art actuel n'est pas fixé en fonction des critères et des principes structurés: l'art d'"aujourd'hui" est trop proche de nous, pour lui déterminer, avec certitude, les règles fixes. Pour cette raison, nous pouvons prendre connaissance de l'art contemporain, à condition de regarder attentivement son évolution comme en témoigne le travail des artistes du siècle dernier. Dans cet article, nous analysons certaines caractéristiques de l'art contemporain, avec l'intention de mettre en valeur notamment la création de Marcel Duchamp, le précurseur de l'art conceptuel, qui est – par son travail artistique – le symbole des changements conceptuels et de diverses expériences, laissant dans l'histoire des arts un patrimoine théorique et artistique.*

Mots clés *art contemporain, activité artistique, objet, concept, Marcel Duchamp*

Abstract *Until contemporaneousness art was structured upon certain criteria and principles which are not to be found in the classification of arts nowadays. "Today's" art is too close to us to allow establishing some rules; it must pass the test of time, which puts the fairest criterion of rating. For this reason, we can take notice of contemporary art only by carefully examining its evolution as reflected in the work of artists of the last century. In this study, we want to analyze some characteristics of art in terms of contemporary artistic approaches. We intend to promote in particular the creation of Marcel Duchamp, the precursor to conceptual art, which left an important legacy in both art history and theory.*

Keywords *contemporary art, artistic approach, material, concept, Marcel Duchamp*

Introducere

Se știe că Franța, considerată "patria artelor", are o influență deosebită în dezvoltarea majorității curentelor artistice de avangardă din secolul XX. Și dacă arta de până la contemporaneitate este structurată după anumite criterii și principii, în perioada actuală nu mai putem găsi așa ceva: arta "de azi" este prea aproape de noi pentru a-i stabiliunile reguli; ea trebuie să treacă testul timpului, care pune cel mai corect criteriu de clasificare. Din acest considerent, putem lua cunoștință de arta contemporană, doar urmărind atent evoluția sa reflectată în opera artiștilor din ultimul secol. În acest studiu, dorim să analizăm unele caracteristici ale artei din punct de vedere al demersurilor artistice contemporaneși intenționăm să punem în valoare în mod special creația lui Marcel Duchamp, precursorul artei conceptuale, care a lăsat în istoria artelor o importantă moștenire artisticăși teoretică.

Arta contemporană – Arta prezentului

Ritmul schimbărilor este atât de rapid, încât omul contemporan nu poate ține pasul cu savanții și cu artiștii epocii sale: mode, capricii, fantezii se succed cu o viteză uluitoare; “senzația” anului curent este “vechitura celui următor” *etc.* Inovațiile artistice au ajuns să se dezvolte în așa măsură încât orice standard a fost spulberat: frumos-urât, estetic-antiestetic, etic-antietic, toți acești termeni devin lipsiți de substanță, cu cât formele de exprimare se află într-o permanentă goană după originalitate. Artele tradiționale – pictura, sculptura, grafica, arhitectura – nu mai sunt încadrate în granițele lor firești, ci interferează mereu cu mijloace de exprimare diferite, creând o îmbinare care demonstrează o evoluție ascendentă a artei.

Dacă clasificările istorice de până la modern erau clare și se cunoștea că o perioadă stilistică este urmată succesiv de o altă perioadă, ca spre exemplu după perioada renesantistă urmează cea barocă, după care urmează succesiv rococo, neoclasicism și romantism, modernismul nu mai vine să urmeze romantismul, din contra, parcă ar accentua că reprezentarea mimetică a devenit mai puțin importantă decât reflexia asupra mijloacelor și metodelor reprezentării.

Arta din prima jumătate a secolului XX se caracterizează atât prin rupturi adânci, cât și prin mari inovații ce afectează o întreagă generație de artiști. În ceea ce privește modernismul, spre exemplu, acesta nu se referă doar la o perioadă anume din istoria artei și nici la vreunul din stilurile internaționale, ci mai degrabă la un tip de atitudine artistică. Această epocă nu se mai poate caracteriza printr-un singur stil uniform, arta fiind fragmentată în numeroase “-isme”: expresionism, cubism, futurism,

simultanienism, constructivism, dadaism, vernism, suprarealism și neorealism¹.

Cu toate acestea, termenul de “modern” delimitează o etapă ce este deja încheiată, deci cuvântul modern este o structură istorică, un stil înfloritor între anii 1880-1960. Modernismul avea un reper constant și acesta era dat de mișcarea continuă de înnoire. La un moment dat, acest drum a luat sfârșit, însă nu istoria s-a sfârșit, ci doar calea urmată de Modernism. Artă modernă reprezintă perioada de tranziție între arta tradițională și cea contemporană.

Când artiștii practicau arta modernă, făceau ceva cu totul diferit în raport cu arta trecutului, și asta până când a fost clar că a avut loc o schimbare majoră. La fel este și situația cu trecerea de la arta “modernă” la cea “contemporană”: pentru încă multă vreme, termenul contemporan va fi confundat cu acela de modern. Oamenilor le vine mai ușor să zică “modern”, pentru că, în mintea lor, tot ceea ce-i inovator, proaspăt, actual este automat și modern, însă, în sens istoric, modernitatea și-a consumat momentul.

De cealaltă parte a acestei “frontiere”, arta contemporană înglobează un tip de căutare, de continuă experimentare; arta care nu a trecut încă proba timpului ar fi deci arta produsă de contemporanii noștri. Și, dacă arta modernă a trecut proba timpului, arta contemporană are o semnificație pentru noi, și anume că ea este “arta noastră”, ceea ce-i lipsește artei moderne.

¹ A se vedea cartea *ISME – Să înțelegem arta*, de Stephen Little, Editura Enciclopedia RAO, București, 2005, care prezintă o amplă serie de curente și tendințe în artă. De la ... “isme” Renașterii (clasicism, umanism etc.) la “isme” mai moderne, cum ar fi minimalismul și futurismul, această carte este introducerea ideală în toate mișcările care au modelat istoria artei.

Totuși, arta contemporană nu desemnează doar perioada, ci și ceea ce se întâmplă atunci când nu mai există periodizare, *dar există atât un stil de utilizare a stilurilor, cât și stiluri noi nemaivăzute până acum.*

Din cele ce urmărim în textele critice referitoare la aceste epoci – modernă și contemporană – etapa care se deschide după sfârșitul modernismului se definește prin lipsa unității stilistice sau, cel puțin, prin lipsa tipului de unitate stilistică care ar putea fi ridicată la rang de criteriu și utilizată ca bază pentru dezvoltarea unei capacități de identificare². Contemporanitatea este perioada unei dezordini la nivelul informației, însă ea marchează perioada unei libertăți aproape perfecte. Astăzi nu mai există nicio margine, totul fiind permis.

Există destule preconcepții, cum că tot ceea ce se produce în materie de artă în zilele noastre nu este decât o manifestare confuză, prin urmare, de neînțeles și de o calitate îndoielnică. Putem apela și la ideea conform căreia arta contemporană este rezultatul aceleiași societăți care o produce. Însă nu trebuie să polemizăm în privința acestor aspecte, întrucât timpul va valida (sau nu) arta contemporană, și abia atunci vom putea spune dacă ceea ce s-a pretins a fi artă a fost cu adevărat artă.

În ceea ce privește consumatorul de artă contemporană, care se arată impresionat de unicitatea și “frumusețea” artei contemporane, există păreri conform cărora el o face nu neapărat pentru că i-ar plăcea sau că ar și înțelege-o, ci doar pentru a fi “în rândul civilizației”, arta contemporană devenind pe alocuri un fel de “modă”. Aceasta este o teorie care, din nefericire pentru conceptul de artă, generalizează și suprapune toate formele de manifestare ale artei. Cu toate aceste incertitudini și neclarități, vom încerca în cele ce urmează să aducem o oarecare lumină în

² Cf. Gabriel Baldovin, *Contradictiile, iluziile și virtuțile postmodernismului*, Editura Rhabon, Târgu Jiu, 2004.

cea ce privește unele concepte din arta contemporană, analizând creația lui Marcel Duchamp – renumit artist francez – care impulsionează, în mare parte, metamorfozele produse în arta secolului trecut.

Marcel Duchamp – precursor al artei conceptuale

Dacă arta de până la conceptualism punea accentul mai degrabă pe forma, culoarea și textura unei opere de artă, decât pe ideea pe care aceasta o reprezintă, conceptualismul vine să pună accentul pe tot ceea ce de-a lungul timpului a fost neglijat, adică pe idee, pe concept în sine, pe procesul care a dus la desăvârșirea operei de artă.

Precursorul acestui curent artistic – Marcel Duchamp – înaintează ideea conform căreia caracteristicile unei opere de artă nu se regăsesc în forma operei în sine, ci în conceptul care a stat la baza creării sale. Revolta împotriva convențiilor, aversiunea față de folosirea aceluiași mijloace de expresie moștenite de la predecesori, precum și dorința de a duce un altfel de viață vor contribui la transformarea lui Marcel Duchamp: artistul a stârnit o indignare generală, prin personalitatea sa artistică incomodă, constituită pe un temperament care nu este altceva decât un amestec de ironie și gravitate. Conform *Revistei Magazin*, Duchamp era un “rebel notoriu”, venit dintr-un “paradis cultural”, care “a bulversat suprarealismul, dadaismul și care, culmea, refuză să se asocieze cu vreun curent avangardist. Un excentric (eufemistic spus) care i-a uimit – printre mulți alții – pe André Breton, Man Ray, Constantin Brâncuși, Salvador Dalí [...]”. (Ioan, 2007: 6)

Așadar, creația lui Duchamp a dus la zdruncinarea sistemului de valori artistice tradiționale; el a pus bazele unei noi forme de artă, întrucât experimentele lui depășesc multe dintre curentele artistice ale secolului XX. Artă conceptuală, avându-l pe Marcel Duchamp ca unul dintre promotorii săi, a modificat încă de la apariția sa relația dintre artist-opera de artă-privitor. Această

formă de manifestare artistică reprezintă un adevărat exercițiu pentru creatorul său, având în vedere că acesta poate decide singur care este opera de artă în sine. Spre deosebire de cea tradițională și de alte curente artistice precedente, ea expune subiecte filozofice foarte complexe, cum ar fi natura operei de artă, rolul artistului, valoarea estetică a operei de artă și experiența artistică. Așadar, arta conceptuală promovează într-un fel sau altul gândirea dincolo de limite și încurajează creatorul să găsească idei interesante în orice domeniu. În foarte multe dintre cazuri, arta conceptuală a luat naștere accidental, artiștii conceptualiști încercând să își exprime ideile într-un mod inedit. Artă conceptuală reprezintă o mișcare artistică destul de greu de definit, deoarece însăși teoria care stă la baza sa nu permite o definire clară a acestui curent. Însă un lucru trebuie să fie clar: ea nu trebuie confundată cu arta abstractă care a caracterizat, de asemenea, a doua jumătate a secolului XX.

Dacă la început Duchamp era influențat de cubismul analitic și de futurism, acesta a renunțat ulterior la pictură și a adoptat stilul "de-a gata", după cum l-a definit el însuși. Un *ready-made* nu necesită tehnici deosebite, nici măcar o îndemânare extraordinară, obiectele de larg consum fiind utilizate ca obiecte "de artă" și prezentate în expoziții de artă. Astfel a fost permisă mutarea ideilor de la dezbaterile estetice la alegeri raționale, și nu la nivelul abilităților tehnice, considerate de acum înainte un fel de "artizanat". Cea mai mare contribuție a lui Duchamp asupra secolului nostru a fost aceea de a evidenția că opera de artă este produsul interacțiunii dintre obiectul de artă și sensibilitatea umană. Opera de artă este, deci, realizată de cel ce o privește, și, conform opiniei lui Duchamp, fără percepția umană, arta nu ar exista.

"Roata de bicicletă" (1913) este primul *readymade* cinetic din istoria artei, în care roata de bicicletă poziționată pe un scaun de bucătărie reprezintă o invitație deschisă pentru a fi învârtită.

Instalația nu are nicio funcțiune și devine un mijloc prin care artistul își poate exprima o alegere și poate face astfel artă, dacă alegerea lui constă în a desemna că acela este un obiect de artă gata-făcut. Luată de la bicicletă (unul dintre mijloacele cele mai răspândite de transport personal), roata se învârtă în gol, este o "mașină" inutilă, însă eleganța formei ei este fermecătoare. Important la acest nou tip de sculptură este că, în primul stadiu, acela de nemișcare, lucrarea este incompletă; calitățile ei formale pot fi observate, numai odată ce a fost pusă în acțiune. În mișcare, începe fluctuația formei în timp și spațiu, privitorul fiind influențat nu doar de vizibil, ci și de efectul desfășurării secvențiale.

Într-o altă lucrare a sa, intitulată *Rotary Demisphere* (1925), Duchamp construiește un instrument de iluzie optică: folosind un motor electric, face ca o semisferă pictată în alb, cu cercuri negre descentrice, să se învârtă. Prin rotație, iluzia ne face să credem că semisfera se dematerializează și se scufundă în ea însăși ca într-un vârtej. De fapt, Duchamp nu considerase că acesta ar fi un obiect artistic, așa că îl expune, alături de *Rotating Glass Plates* și de *Rotoreliefs*, la o expoziție anuală a inventatorilor la *Concours Lépine*. Era un gest, până la urmă, semnificativ într-o epocă în care proiectele de lucrări cinetice sunt sabotate de înșiși autorii lor: nu sunt duse la capăt sau nu sunt considerate a fi artă, ori sunt curând abandonate. Prin urmare, ceea ce îl atrage pe Duchamp la experimentele cinetice este speculația filosofică, ci nu arta mașinilor – pentru moment, el nu le consideră ca având un potențial creator suficient de puternic încât să devină artistic.

Lucrarea lui Marcel Duchamp – cu cea mai mare influență artistică din istoria artei moderne și contemporane – este considerată "Fântâna". Gestul lui de a expune un urinoar, în 1917, continuă să fie considerat momentul de referință în care receptarea unei opere de artă a început să țină cont nu atât de însuși produsul actului creator, ci mai curând de concept, de ideea artistului. Prin *Urinoar*, Duchamp a impus ideea de *ready-made* a obiectului banal,

găsit în viața de zi cu zi care, prin recontextualizare, capătă valoare artistică.

În plus, prin această propunere artistică, se neagă unicitatea obiectului de artă, accentul căzând pe concept, ci nu pe material sau pe estetic. În mod normal, un urinoar nu poate fi considerat nicidecum o operă de artă, deoarece nu a fost conceput de către un artist cu intenția de a reprezenta o operă în adevăratul sens al cuvântului; nu este unic și nici nu poate fi realizat manual, însă Marcel Duchamp îi oferă o altă interpretare, și anume una conceptuală. Nu putem spune că am fi avut astăzi artă conceptuală, dacă Duchamp nu ar fi expus Urinoarul denumit frumos "Fântâna". Chiar și în titlul lucrării, sesizăm ideea de a provoca și de a inversa sensuri: un urinoar, care în mod normal este un recipient de urină, devine prin interpretarea lui Duchamp o fântână, care, la rândul ei, este în mod normal un izvor. Încă o dată ne convingem de teoria lui Duchamp: caracteristicile unei opere de artă nu se regăsesc în forma operei în sine, ci în ideea care a stat la baza concepției sale.

Așadar, pornind de la provocările lansate în arta contemporană de Marcel Duchamp, sculptura contemporană sfidează limitele obișnuite, proiectele artistice fiind din materii din ce în ce mai îndepărtate de cele așa zise "clasice". Diversitatea materialelor generează diversificarea limbajelor plastic-vizuale ale arealului sculpturii contemporane; multitudinea materialelor determină complexitatea spațială, cromatică și structurală. Prin folosirea pe larg a materialelor neconvenționale, artiștii contemporani au adus noi aspecte noțiuni de sculptură, însă nu se opresc aici: demersul artistic suportă mutații considerabile. Intenția artiștilor contemporani este să uimească publicul privitor, prin îndrăzneala temelor abordate sau a soluțiilor plastice, păstrând întotdeauna doza de necunoscut, de mister și de intrigă.

În concluzie, arta contemporană nu este defel ceva cu ce ne-am obișnuit să vedem în galerii, expoziții și muzee, fie ele și

moderne. Este o artă a prezentului și a experimentelor, și de aceasta ne dăm bine seama aruncând o privire asupra operelor artiștilor contemporani, unde important nu mai este doar produsul final “pus în ramă”, ci absolut totul, începând cu materia, ideea, realizarea și, mai cu seamă, conceptul care stau la baza tuturor elementelor operei. Marcel Duchamp, fiind unul dintre promotorii acestui nou fel de gândire artistică, este prin opera sa simbolul mutațiilor conceptuale și al variatelor experimentări, devenite elemente distinctive ale demersurilor artistice de azi.

Bibliografie

- Baldovin, Gabriel (2004), *Contradicțiile, iluziile și virtuțile postmodernismului*, Editura Rhabon, Tîrgu Jiu.
- Berndl, Klaus (2009), *Arta: Istoria vizuală a artelor plastice*, Editura Litera Internațional, București-Chișinău-Cluj.
- Cassou, Jean (1971), *Panorama artelor plastice contemporane*, vol. I, II, Editura Meridiane, București.
- Courthion, Pierre (1973), *Curențe și Tendințe în arta secolului XX*, Editura Meridiane, București.
- Fride-Carrassat, Patricia, Marcadé, Isabelle (2008), *Mișcări artistice în pictură*, Editura Enciclopedia RAO, București.
- Ioan, Paul (2007), “Zâmbetul care taie tabla”, *Revista Magazin*, 21 martie, pp. 6-12.
- Little, Stephen (2005), *...ISME. Să înțelegem arta*, Editura Enciclopedia RAO, București.
- Prette, María Carla & Giorgis, Alfonso De (1999), *Leggere l'arte*, Giunti Gruppo Editoriale, Florența.
- Prut, Constantin (1982), *Dicționar de artă modernă*, Editura Albatros, București.

3.

Studii culturale

Études culturelles

Cultural Studies

Zâna apelor

ТРАДИЦИИ ЛИТУРГИЧЕСКОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ В СТАРООБРЯДЧЕСКОЙ ПЕВЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Ирина ПОЛОЗОВА,
Саратовская Государственная
Консерватория имени *Собинова*

Traditions of Liturgical Pronunciation in Old-believers' Singing Practice

Abstract The article deals with one of the major aspects of the old-believers' polemics – the traditions of liturgical pronunciation. The study analyses some old-believers' treatises on the issue and reveals the key reasons for the topicality of the polemics, as well as the arguments and counter-evidence presented by the defenders of “khomovoye” and “istinnorechnoye” singing.

Keywords liturgical pronunciation, old-believers, singing practice

Абстракт Статья посвящена рассмотрению важнейшего аспекта старообрядческой полемики: традиций литургического произношения. В работе анализируются старообрядческие трактаты, посвященные данной проблематике, вскрываются основные мотивы актуальности полемики, аргументы и контраргументы защитников “хомового” и “истинноречного” пения.

Ключевые слова литургическое произношение, старообрядчество, певческая практика

Старообрядчество на протяжении 350-летней истории бытования проявило себя как хранитель традиций средневековой культуры. Аввакумовский принцип “держу до смерти якоже приях” приобрел у старообрядцев качество неизменного лозунга, поэтому до настоящего времени ими последовательно сохраняются чинопоследование службы, знаменное пение, рукописная книжность и другие элементы дореформенного богослужебного обряда.

За время своего существования старообрядцами были организованы множественные духовные центры в разных регионах России и за ее пределами, которые регламентировали жизнь большей части населения страны. Одним из таких важных региональных центров на протяжении второй половины XVIII–XX^{го} вв. была Саратовская губерния. На ее территории функционировали знаменитые Иргизские и Черемшанские монастыри, а также крупные общины разных толков и согласий. Саратовское старообрядчество традиционно являлось наиболее активной и грамотной частью крестьянского и мещанского населения региона. В его среде зарождались крупные экономические проекты, организовывались важные административные и культурные акции, проводилась просветительская работа. Силами старообрядцев возводились новые и обновлялись древние часовни и храмы, укреплялась их материальная база, создавались благоприятные условия для дальнейшего развития конфессии. Такой же целеустремленной выглядит деятельность, направленная на формирование собственной системы образования, осмысление и изъяснение основ

вероучения и богослужебной практики разных согласий. В этой связи для самих старообрядцев актуальными оказываются вопросы бытования их традиции и певческой культуры. Поэтому не случайно в Саратове, Вольске и Хвалынске появляются издания, на страницах которых обсуждаются разные вопросы, волновавшие старообрядцев, в том числе и по проблемам богослужебного пения. Эти материалы отражают важные для саратовских староверов положения (о правильном литургическом произношении, возможности использования новых напевов, допустимости женских и детских голосов в пении за богослужением, методах обучения церковно-певческому искусству и т. п.) и свидетельствуют о творческом подходе к своему культурному наследию, осознании необходимости саморазвития.

Одним из наиболее актуальных и принципиальных вопросов для старообрядцев беспоповского толка была дискуссия относительно литургического произношения (“на речь” или “на он”)³³. В разных беспоповских общинах России вокруг него разгорались жаркие споры. Однако саратовские старообрядцы этому вопросу уделяли особенное внимание, его обсуждение носило явно выраженный полемический характер, особенно на рубеже XIX–XX^{го} вв. Вероятно, одной из причин пристального внимания к типу литургического произношения послужило наличие в регионе крупных центров беспоповского толка, имевших видных идеологов, начетчиков и опытных певчих. Здесь сохранялись обе практики литургического произношения, а потому вопрос

³³ Наонное пение (хомония, раздельноречие) – тип литургического произношения в знаменном пении, в котором полугласные *ь* и *ъ* распеваются как гласные *е* и *о*. В наречном пении (истинноречие) соблюдается соответствие реальному произношению этих звуков.

постоянно актуализировался. В результате на страницах саратовской печати появляется ряд публикаций, посвященных этой теме. Защитниками хомового пения выступают П. Любопытный, С. И. Поликарпов, Л. С. Финаев, на стороне истинноречного пения – Л. Ф. Пичугин, Т. А. Худошин, С. К. Андреев, Ф. И. Белотелов, П. С. Егоров и др.

Вопросу литургического произношения были посвящены Соборы поморцев в Саратове в 1882, 1908, 1924 и 1925 гг., а также многочисленные общие собрания старообрядцев согласия. В 1908 г. Л. Ф. Пичугин выступает с предложением использовать то или иное произношение “по усмотрению прихода”. Его объяснение убедило многих старообрядцев:

Древняя Русь о пении не спорила. Имеется много рукописей от древнейших времен с тем и другим распевом, и на он и на речь. Если древняя церковь принимала то и другое пение, то и нам не следует из-за этого разделяться [...]. (Пичугин, 1914: 133)

Саратовские поморцы нашли компромиссный выход: в Спасо-Преображенском храме “мирно и спокойно” было установлено наречное пение, а в Свято-Троицком – наонное. (Щит веры, 1912: 563) Однако и после этого решения полемика продолжалась, а в постановлениях областных Соборов 1924, 1925 гг. опять появляется формулировка: “пение « на он » и « на речь »” представляется усмотрению прихода.

Ни то, ни другое не хулить и из-за этого не крамолиться и не разделяться [...] Принятое на общем собрании считать окончательным и прекратить споры о пении, нарушающие мирное течение церковной жизни [...] Христианам Саратова, как поющим на « он », так и « на речь ». Собор дает отеческий совет установить между собой братские отношения и друг друга не порицать, не гнушаться, по желанию взаимно посещать оба

ТРАДИЦИИ ЛИТУРГИЧЕСКОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ...

*молитвенных храма и не давать повода иноверцам и неверующим клеветать на достояние Христово*³⁴.

Дискуссии саратовских старообрядцев были подкреплены множественными аргументами в защиту того или иного произношения. Во-первых, последователи хомонии утверждали, что “их пение самое древнее, идущее от лет равноапостольного князя Владимира, при котором оно было принесено из Греции благочестивыми мужами” (Попов, 1882: 24–25) и в последующие времена обосновано на Стоглавом соборе видными деятелями церкви

как то дивный во Архiereех Макарий, иже собра 12 миней четий. Феодосий Архиепископ Новгородский постриженник Иосифа Волоколамскаго, Акакий епископ Тверский, Гурий, Варсонофий, Казанстии чудотворцы, все сие пение возносили тайновидцу богу оное без всякаго сомнения; так же и по них все наши пять Московския патриархи Иов, Гермоген, Филарет, Иосаф, и Иосиф; все сие пение возносили по Книгам писанным на « он »! (Поликарпов: 5)

Наречное же произношение, по их мнению «начало свое имеет от лет новгородскаго Митрополита а в последствии Московскаго патриарха НИКОНА, который первоначально, еще при жизни патриарха Иосифа, в своей Митрополии т.е. Новгороде, пение завел “Речное”, к тому же возбудил Царя Алексея Михайловича, и князя Ртищева, чтобы всякое пение было истинноречное”. (*Ibidem*: 8) Аргумент древности хомовой традиции в глазах саратовских старообрядцев является одним из самых важных, так как отражает сакральное отношение к знаку и букве в певческой книге. Следование дореформенной

³⁴ Саратовский Нижне-Волжский областной собор христиан старообрядцев поморского согласия, приемлющих брак, 1925, стр. 8–9.

традиции литургического произношения было составной частью их принципиальной позиции: соблюдения в неизменности традиций “древлего благочестия” и сохранения древних напевов, зафиксированных в рукописях.

Во-вторых, хомовое пение саратовскими старообрядцами считается более мелодичным, оно способствует “особой певучести и глади церковного пения”, “звучит красивее и душевнее истинноречного”, а потому имеет много сторонников. “Наше пение хорошее, заунывное, каждому входит и в сердце, и в утробу; а ваше пение есть нововводное, никонианское, не благочестивое” – писали защитники хомонии. (*Ibidem*) Кроме того, такое произношение наряду с аненайками считалось “подобием ангельским языкам, потому сохранилось не только традиционно, но и в новосоздаваемых песнопениях³⁵.” Употребление хомового произношения в некотором смысле сакрализует произносимый текст и, с одной стороны, приближается к архетипу небесного ангельского пения, а с другой – создает дистанцию между церковным языком и языком быта³⁶.

³⁵ Пособие по изучению церковного пения и чтения, 2001, стр. 8.

³⁶ Полемика между сторонниками и противниками хомового пения была весьма ожесточенной. Первые обвиняли вторых в отступлении от истинного вероучения и называли их еретиками и развратниками. Так, Гимн П. Любопытного, обращенного к противникам хомонии, посвящается “новому начальнику разврата, дерзкому хулителю Ангелоподобного безнаречного пения, подражателю злочестивому сонму Никониан, гнусному учителю Богослужбной скачки, послушнику бесов, и собрату врагам Христовой Церкви, непотребному сосуду Андрияну (Скачкову – И. П.)”. Написанный от лица “вероотступников”, автор в ироничной форме “приветствует” “новины” истинноречников: “Ругай все

Последователи наречного пения защищали свою позицию, опираясь на иные аргументы. Во-первых, их произношение было почитаемо до раскола и имело распространение при патриархе Иосифе, признаваемом старообрядцами. Более того, защитником истинноречного произношения был идеолог старообрядчества Аввакум, который в своем “Послании Борису и прочим рабам Бога Вышняго” писал: “а церковное пение сам же чту и пою – единогласно и на речь пою, против печати слово в слово: крюки – те в переводах – тех мне не дороги и ненайки – те песняные не надобез”³⁷. Поэтому саратовские наречники считали, что их пение обладает такой же, если не большей обоснованностью и дореформенным происхождением, а потому – верное и древнее.

Во-вторых, только истинноречное пение “есть правильное, разумное и вполне понятное для слушающих”, так как “идет по книгам, как писано в них и как должно читать и говорить”. Следовательно, хомовое пение “неправильное, бессмысленное и по местам проявляет в книгах еретическое учение [...]”. (Попов, 1901: 24-25, 233) Основным аргументом наречников против хомового произношения было искажение литургического текста при певческом исполнении, “отчего еще более затемняется смысл речи, и часто, если человеку приходится первый раз его слышать, то он долго не может понять содержание поемого”.

старо пение, вот приказ:/ И пой с нами все теперь наречно,/ Мы любим все тебя за то сердечно./ И что ты стал весь Никонов формат, / Еретикам, глупцам и нам стал брат./ Уже теперь оракул, вестник пляски, / Возми, возми, все наши злобны маски./ Пиши ругай везде всю древность, / Мы очень любим эту ревность...” (А. С., 1843: 100).

³⁷ Музыкальная эстетика России XI – XVIII^{то} веков, 1973, стр. 89.

(Поспелов, 1909: 6) На этом основании делаются серьезные идеологические выводы:

Хомония, кроме уклонения от правильного писания и просвещения [...] удалась весьма и ужасно далеко от образа, и силы и разума изъясненных здесь законов. Хомония отступила от правильных речей писания, наплодила тьмочисленные отмены. Водворила миллионы великих переменов [...] Хомония внесла разномысленностей и распространила и вкоренила противобожныя внушения, с обнесением святых вещей именами нелепыми; православию вредными, здравому разуму не совместными, слуху и виду гнусными, и к повреждению совести [...]. (А. С., 1843: 87–90)

По мнению Б. А. Успенского, переход к истинноречному произношению отражает важный процесс ориентации богослужебной практики “не только на Бога, но и на человека, стоящего в храме”, что приводит к осознанию необходимости использования более понятного и адекватного для восприятия слушателя типа литургического произношения. (Успенский, 1996: 504) Именно эту точку зрения отражают саратовские последователи истинноречия.

Итак, вооружившись аргументами и цитатами из учений ведущих церковных деятелей, опираясь на историческое предание, саратовские старообрядцы упорно и последовательно пытались доказать правоту истинноречного или хомового произношения. Почему же этот вопрос оказывается для них таким принципиальным, почему именно этой теме посвящаются специальные письма и трактаты, выпускаются учебные пособия? На наш взгляд, это можно объяснить, исходя из понимания мировоззренческой позиции старообрядцев: и те и другие приверженцы видели в определенном типе литургического произношения важный канонический аспект, обосновывавший истинность и древность их традиции, изменить которую было равносильно

измене своего вероучения. Убежденность в незыблемой правоте наследуемой традиции – показательная черта старообрядчества, которая распространяется и на выбор типа литургического произношения.

Библиография

А. С. (1843), *О хомовом пении*, Псков.

*** Музыкальная эстетика России XI-XVIII^{го} веков (1973), составитель текстов, переводы и общая вступительная статья А. И. Рогова, Москва.

Пичугин, Л. Ф. (1914), *Письма, с биографическим очерком В. З. Яксанова*, Том 1, Саратов.

Поликарпов С. И, *О пении*, ЗНБЗ8 2483, лист 5-5 и оборот.

Попов, К. (1882), “Миссионерские сведения о расколе”, Истина, Книга 83, Псков.

Попов, К. (1901), *Раскол и его путеводители*, Москва.

*** Пособие по изучению церковного пения и чтения (2001), Издание 2^е, дополненное и переработанное, составитель Е. Григорьев, Рига.

Поспелов Е. (1909), “Два напева”, *Церковное пение*, nr. 1, Киев, страницы 5-19.

*** Саратовский Нижне-Волжский областной собор христиан старообрядцев поморского согласия, приемлющих брак 25-30 мая 1925 года, Саратов.

Успенский, Б. А. (1996), “Раскол и культурный конфликт XVII^{го} века”, Успенский Б. А. *Избранные труды*. Т. 1.

³⁸ Отдел редких книг и рукописей Зональной научной библиотеки имени В. А. Артисевич Саратовского государственного университета имени Н. Г. Чернышевского.

Семиотика истории. Семиотика культуры, Москва, страницы 477-519.

*** Щит веры. Иллюстрированный старообрядцев-поморцев ежемесячный журнал для церкви, семьи и школы (1912), nr. 5-6, Саратов.

THE CULT OF WILDERNESS IN AMERICAN MYTH-MAKING

Oana-Maria PETROVICI,
Alexandru Ioan Cuza University, Iași

Le culte du sauvage dans la création du mythe américain

Résumé *Le transcendentalisme américain se superpose comme période sur le processus de cristallisation de la conscience nationale. On s'est manifesté l'intérêt pour la nature une fois avec la colonisation du Nouveau Monde, mais ses nuances ont varié entre l'année 1620 et la période de la Guerre d'Indépendance. On se propose par cet article de montrer que cet intérêt fait partie du processus qui a eu comme résultat la définition d'une identité américaine, puisque le paysage américain – vu initialement comme un endroit sauvage – représente l'un des éléments clé qui composent le mythe américain.*

Mots clés *transcendentalisme, mythe, nature, terre, religion*

Rezumat *Transcendentalismul american se suprapune ca perioadă peste procesul de cristalizare a conștiinței naționale. Interesul pentru natură s-a manifestat odată cu colonizarea Lumii Noi, însă nuanțele lui au variat între momentul 1620 și perioada Războiului de Independență. Lucrarea își propune să arate că acest interes face parte din procesul care a avut ca rezultat definirea unei identități americane, deoarece peisajul American – inițial perceput ca sălbăticie – reprezintă unul dintre elementele cheie care compun mitul American.*

Cuvinte cheie transcendentalism, mit, natură, pământ, religie

One important feature in defining Americanism refers to the spatial dimension of this system of cultures. The crossing of the Atlantic Ocean was, for the English mind at least, a transition from the insular isolation of the lofty monarchy to the continental expanse of a democratic society. Had it not been for the land, the history of the colonies would have taken another course.

The concept of democracy in America has its origins in a religious dissent. When settling in the new land, the Puritans founded the first democratic institution, the town meeting, starting from the premise that communities are formed by covenants. The founders of the Federation-to-be sought in this a haven while running away from the old corrupt Europe in which the monarchs ruled over intolerant populations divided too deeply into few rich heirs and many poor common people, the latter category too little represented in the public life as a consequence of their lack of landly possessions. Unfortunately, the continent was limited and already divided among those who, in most of the cases, believed in God in the same way the ruling monarch did. Hunger, social oppression and fear of persecution drove away many communities of various nationalities in search for a cherished promise. The new land would offer opportunity, business, property, and, with it, virtue and dignity. They did find a continent across the Ocean, not entirely empty as a matter of fact, but still spacious enough for small groups to settle for a while. In a span of three hundred years the Pilgrims and their descendants managed to implement a variety of relationships with their land from utter wilderness to landscape, garden, and reservation. These represent facets of the land which, though hardly changed from the geographical point of view, triggered different attitudes in succeeding generations.

THE CULT OF WILDERNESS...

Wilderness is the oldest stage which prevails in parallel with the later ones. It is what the colonists found as existing, what they shunned, used, admired and eventually learnt to preserve.

The concept of wilderness is perceived in different stages that do not exclude one another, but become superposed in time. The fact that the colonists came to admire nature does not mean that they had given up the practical use of their land. Moreover, the concept of wilderness has kept its primordial meaning even to this day: uninhabited stretches of land have the same impact on the human mind as they used to a few centuries ago. In fact, since faith accounts for a large part of the initial drive to “go west,” it makes sense to analyze the idea of land starting with the Bible and the Puritan view.

The Mayflower Compact that the first settlers drew on coming ashore at Cape Cod in 1620 is the starting point for a new model of law in that authority exists only if accepted by the governed individuals. (Basic readings, p. 11) It was the result of two traditions familiar to the Pilgrims through the Bible. One refers to the social contract, and the other to the covenant. Combined, these traditions reflect the belief in a conditioned agreement both between God and man and between man and man.

Nine years later, a prominent figure will remind his congregation on the *Arbella*, while still in the middle of the ocean, that the “city upon a hill” is only one side of the covenant, and that the contract between men is in fact a natural consequence of the higher one between God and men. John Winthrop’s sermon *A Model of Christian Charity* alludes to the terms of the covenant in the same prophetic (but not surprising) key as his statement prior to the voyage, “God will bring some heavy affliction upon the land, and that speedily.” God chose the colonists for the mission, it was His will to send them to a new land and He would keep them there to “love the Lord our God, and to love one another, to walk

in His ways and to keep His commandments and His ordinance and His laws, and the articles of our covenant with Him, that we may live and be multiplied, and that our Lord may bless us in the land whither we go to possess it". (Winthrop, 1992: 283)

Winthrop uses the metaphor of the Canaan explicitly in his sermon, viewing the colonists as the legendary people of Israel, but by that time the land had shown its other face, too. The first celebration of Thanksgiving in 1621 found the small colony of Plymouth quite harshly tried. In one year the settlers found the differences between the American and the European scenery, climate, flora, fauna, and natural phenomena. In order to survive, many of them had to work the way they hadn't worked back home, they were pioneers after all. Some had died of cold, hunger and diseases. They can be regarded as a more recent version of Adam in his relationship with the land.

In the first two books of the Bible we find almost all the interpretations of the concept of land undifferentiated into landscape and artificial park. (Cocagnac, 1973: 85-87) At the beginning of creation, as said in the Book of Genesis, land is order, in clear opposition with water, which is chaos. It is the image of Paradise and God's gift to man, it is therefore essentially good. (Spidlik, 1998: 238) Man's duty is to take care of it. As a created entity, man does not possess the attributes of God and is only given the land in order to keep, toil, and preserve it in its good essence. Yet, it is in his power to alter it by sin. Not being eternally holy after the fall from Heaven, man cannot consecrate his land or make it holy again after he has sinned and spoiled it. Only God can do that. Indeed, the Flood and the burning of Sodoma and Gomorrah are examples of God's intervention on earth to purify it again. As land is part of the creation, too, it cannot curse itself, but the Lord does it in the same way He gives the blessing. Man's reward has been reflected upon the state of the land since Adam and Eve, as shown in the few examples below:

THE CULT OF WILDERNESS...

And unto Adam he said, because thou hast hearkened unto the voice of thy wife, and hast eaten of the tree, of which I commanded thee saying. Thou shalt not eat of it: cursed is the ground for thy sake, in sorrow shalt thou eat of it all the days of thy life. (Genesis, 3, 17)

And Lamech lived an hundred eighty and two years, and begat a son. And he called his name Noah, saying, This same shalt comfort us concerning of work and toil of our hands, because of the ground which the Lord hath cursed. (Genesis, 5, 28-29)

And God said unto Noah, The end of all Flesh is come before me; for the earth is filled with violence through them; and, behold, I will destroy them with the earth. (Genesis, 6, 13)

This parallelism between the suffering of man and that of the land prevails in the other books of the Bible as well, and is suggested by great natural catastrophes. At the same time, the land itself is the instrument of punishment for man, strategically placed between him and God. On the one hand, God controls all creation but allows man to rule over the earth and take pleasure in it. On the other hand, man can create to a certain extent and be free as long as he maintains intact the element through which he is connected to God: the land is, after all, his own essence as, in the creationist perspective, he was made from dust. By extension of meaning, he himself is the land endowed with reason.

In the second book, Exodus, the land is the space of the law and education. God teaches slavery and freedom through it and uses it to give the Law to His chosen people, to show His grace and power. It is also the space of purification on two levels. It is used to cleanse the community, as in the case of the people of Israel forced to wander in the wilderness for forty years until all those of the old generation who had sinned or criticized God died. On the second level, purification through the land works for individuals, too. Wilderness often appears as a place of trial and testing which

generates temptations for the flesh and the spirit. Hermits retire here to fight these temptations in order to clean their spirit and thus become worthy and capable of contemplating God's glory. Jesus Christ Himself spent forty days in the wilderness to defeat temptation. Thus, the same wilderness leads to knowing God in its ambivalent nature: sterile and frightening without God, and glorious through Him.

As Winthrop shows in *A Model of Christian Charity*, one condition of the covenant is harmony, as that was a commandment given to men by God. Harmony should characterize the relationship between man and nature. In another biblical episode, Noah celebrates the new covenant with God only after he leaves the Ark to become again a worker of the land, as Adam had been at the beginning. But the first man was created and placed in the garden of Eden to work it and to keep it. He was invested with a power similar, though not identical, with that of his Creator, but he also must bear its responsibility through his actions and his individual quality, as he can bring both blessing and curse upon himself and his own. From this point of view, could the Pilgrims and their descendants have done anything wrong in their pretension to master nature as well as human nature, even other than their own (the Native Americans, for instance)?

They looked upon Europe as the chosen people had looked upon the Egypt of their oppression long before them. They hoped to become a new model of society envied even by other neighboring colonies, to their pious pride. Diligent workers and virtuous in their austerity, they took up agriculture as the biblical patriarchs did, putting the land to good use. Wilderness was hard to tame in America, and it took its toll while yielding its crops. Passion was suspicious and nature would often have a pragmatic face: it represented a source of commodities without being one of luxury or art. If they thanked God, it was for the quantity and quality of the harvest rather than the mere beauty of the place,

THE CULT OF WILDERNESS...

which is pardonable under the circumstances – they simply had to survive on anything they could find and knew how to use. Also, the history of their settling is in its largest part a sum of diaries, reports, letters, and sermons reporting on the economic situation of the colony and their moral evolution (John Smith, Thomas Morton, William Bradford, Roger Williams, Mary Rowlandson, Anne Bradstreet, Edward Taylor, and later, Samuel Sewall, Cotton Mather, Sarah Kemble Knight, Robert Beverley, William Byrd, Jonathan Edwards, *etc.*) If they worried about their spiritual progress in the “howling wilderness” as John Smith first describes it not long before the Mayflower event (while in the colony of Jamestown, New England), the hostile environment served them the purpose, for that new nature had to be converted to Christianity and kept holy for both its own salvation and that of the community.

But the time comes for Nature to occupy an increasingly important place in the American thinking, at first in a timid compassion with the European landscape, as if America still owed something to the Old World. But, the philosophy of nature assumed a more promising shape gradually in the new transcendentalist thinking. There is a precedent to it in Puritanism, even though it ended up rejecting the much too rigid doctrine: John Winthrop’s “city upon a hill” is a society living by the precepts of Christian charity, loving, aiding and forgiving friends and enemies alike. It verges on utopia in the idea that each person sacrifices his or her private concerns for the good of the community. But Puritanism does not have the same viewpoint on nature as Transcendentalism. According to the latter, the wild nature is a mother, teacher, shelter, source and residence of wisdom and of primordial mythologies of all nations as well. If the Puritans dreaded the perilous wilderness, transcendentalists revered it for being above Christianity. Again, while John Smith, in 1616, praises the discovery of “things unknown: erecting towns,

peopling countries, informing the ignorant, reforming things unjust, teaching virtue, and making a gain to our native mother country" (*A Description of New England*), transcendentalists like Ralph Waldo Emerson and Henry Thoreau are eager to resort to the spirit of wilderness away from artificial communities. The new environmental culture presents the American mind with a favorable vision of nature in time with the advancement of the settlers to the West. Wilderness can be a home in spite of its unknown life and force.

Ralph Waldo Emerson is interested in studying various aspects of the harmonious relationship between man and nature, endeavoring to find out why man often fails to reach and keep this harmony which is one of his primordial duties. He undertakes pragmatic, religious, aesthetic, and scientific points of view to draw a rather skeptical conclusion as to the human apprehension of nature. Two of his essays are entitled *Nature*, one published in the collection *English Traits*, and the other in *Essays – the Second Series*. Both of them sum up uses of, and attitudes towards nature categorized in "one of the following classes: Commodity; Beauty; Language; and Discipline." (*Essays*, 1969: 339) Commodity is the ensemble of the things man uses from nature to meet his needs. Beauty means to Emerson 1. the delight of the simple perception of natural forms, 2. "the mark God sets upon virtue", and 3. an object of the intellect. God's presence in the created world – also in human nature – constitutes a strong argument in favor of the superiority of this concept over wilderness as perceived by the early settlers.

For the first time in American mentality, the Transcendentalists unite nature and man in a parallelism of feeling. She is the empathic setting for man's action and thought provided that he be a special character: "Nature stretches out her arms to embrace man, only let his thoughts be of equal greatness. [...] A virtuous man is in unison with her works, and makes the

central figure of the visible sphere.” (Emerson, 1969: 341) She also inspires the intellect: “The beauty of nature re-forms itself in the mind... This love of Beauty is Taste... The creation of beauty is Art.” (*Ibidem*: 344), which accounts for the diversity of impressions on people. Man is in the habit of giving verdicts when comparing landscapes and establishes degrees of beauty which do not exist in an objective, impartial Over-Soul. On the other hand, the deity called nature is able to compare the degrees of grace and virtue in man and reflect its judgment since, as in the Bible, it mirrors man’s morality and suffers its consequences along with him.

Language and discipline refer to other domains of human thinking - linguistics and natural sciences - in the same philosophy of order and diversity in unity, change and identity.

The conclusion of both essays contrasts with what the Pilgrims had set as a moral task: nature cannot be entirely known or mastered as it is not even felt completely due to our limited reason and perception. Moreover, Emerson builds a paradox between the aesthetic and pragmatic values of nature in an attempt to draw it closer to the purposes of urban communities. Art and luxury fail to mean anything to the people who can afford them: paintings and sculpture, he says, do not give a rich man the noble image he wants as much as nature does, and so, he will have a park and natural flowers on the table.

The nobleness of natural beauty is also Henry David Thoreau’s concern. A number of essays like *Walden*, *Journal* and *Walking* contain references to nature and make Thoreau one of the promoters of the Conservation movement. *Walden* (a comprised history of his stay near the lake of Walden) is Thoreau’s most famous work, a collection of *pensées* on varying subjects as the wild life, social criticism, attitudes towards age and work, but it also represents a testament to the need of respect and preservation of nature. The latter becomes a thesis of conservationism in itself in the essay *Walking*: “In Wilderness is the preservation of the

World,” (Thoreau, 1964: 246) which comprises both wilderness in terms of uncultivated or uninhabited land, and wildness as a state of living, not subject to any kind of order. Thoreau thinks that civilization is an illusion and endorses Emerson’s statement that Nature can be seen as a “city of God”, due to its very lack of citizens. Again, while Thoreau attacks the illusion of civilization understood as a set of man-made codes that only function within education and have for a purpose the acceptance of the individual in a community, Emerson rises above the illusion of evil as being also man-made and therefore temporary, and making no real place for tragedy in our life.

The fallacy of civilization consists in accepting too small a number of variations in nature. In an attempt to put a new order in things – which is always blocked at the theoretical level – man sets laws about his life which restrain nature without actually mastering it. Thoreau calls them a circle of “don’t do” and “do because otherwise you’ll be shunned by them” that results in a behavior of self mortification. This idea crosses through his writings in a larger argument against anything that is an artificial law, rule, or even beauty: “Yes, you may think me perverse, if it were proposed to me to dwell in the neighborhood of the most beautiful garden that ever human art contrived, or else of a Dismal Swamp, I should certainly decide for the swamp. How vain, then, have been all your labors, citizens, for me!” (*Ibidem*: 613)

In *Journal*, appears the motif of mirroring under the form of the parable (much as in *Walking*, too, and in Emerson’s essays as well). Here Thoreau uses the image of trees as exponents of the natural world and reflection of men. The interpretation of Nature as mother gains a philosophical value. Proliferation in nature means, among other things, gaining space, expansion from the “mother place”. Trees send their roots farther and farther from themselves and thus the species travels in the space and history of its evolution. In the human world the process of growth and

THE CULT OF WILDERNESS...

maturation involves expansion of the mind and perspective on the world. At a higher level, this parable warns against the danger of a self-stifling centralized system, namely a state or a government, the theme for another famous essay – *Civil Disobedience*.

The Transcendentalists manage to restore what the Puritans had lost in their interpretation of the Adamic duty – to keep the nature in good state as received from the Creator, to stay in the nature instead of withdrawing from it, and, why not, to preserve the inner nature intact as well.

It was only natural that a new concern arose among friends of the wilderness in what regards its protection and preservation. The concept of landscape faced a concrete threat coming from the Great Movement towards the Pacific coast. A misuse of freedom and power, or simply practical sense? Maybe both. The rule was, broadly, that whatever one found belonged to him and one had every right to use his land as he saw fit. This policy risked abusive exploitation of the landscape. In terms of mentality, it served many people's purposes. It was considered common sense to make money from the land, water and forest. Otherwise, the landscape took up a new value: it became a continental garden (of Eden?) that pushed the limits of productivity higher and higher. (Smith, Nash, 1978: 124) If the Mississippi Valley saw its future in agriculture by the mid 1770's, this myth will change with the passing of time. In the same way, the Wild West will cease to exist once the migration comes to an end at the shore of the Pacific and as a result of the inevitable industrialization.

The earlier biblical references pointed to an Adam invested with power but not allowed to alter his eternal garden, only to eat from it (within limits) and look after it. After the optimistic view of man's relationship with nature as provided by Emerson and Thoreau, Nathaniel Hawthorne proposes an illusion of a reversed Adamic character in the negative counterpart of his Garden.

Rappaccini's Daughter is a very subtle and complex parable that uses the same motif of the mirror. The garden resembles the primordial one: there is a well in the middle, but in ruins, there is a shrub in the place of the tree of life, but it is poisonous. The flowers are beautiful and well attended, though unnatural. Everything in the garden, including Rappaccini's daughter herself, is a terrible experiment of life and death, of power over nature and artificial beauty at the same time. The authors of the experiment are depicted as monsters, mutants, sinners, and victims eventually against the background of their own pride and vanity. The garden boasts an "evil mockery of beauty". The only thing true to its nature is the sparkling spring in the middle of the ruined fountain as a sign of a perpetual divine presence that reminds us of the Transcendentalist idea of Over-Soul. Hawthorne is only one American author who concocts a world of artifice to transmit a sad message to the ambitious public. Literature (not only American, and not only in the 19th century) abounds in both implicit and explicit warnings to all men gloating over their exhausted utopian garden.

The more modern relationship between man and nature is concentrated in the reservation. What a marvelous coincidence is in the fact that the biblical word *paradise* originates in an ancient Iranian word meaning enclosed *park*! It is true, we live with the nostalgia of paradise, the rich try to compensate their fallacy as saints by investing in parks and Thoreau was right. There is even a mentality that artificial gardens and parks demonstrate skill, power, education, and benevolence on the part of the rulers. But the preservationists insist that nature is a balanced garden herself rather than aleatory wilderness.

The following definition of environment strikes by its complexity and non-pragmatic orientation. It is "the total complex of elements and forces which surrounds and impinges upon each unit of life throughout its span. Environment for each living unit

THE CULT OF WILDERNESS...

thus includes other living units (men, animals, plants), the inorganic world above and below, nature as a vast structure of self-propelled and self-adjusting processes, and society as a human creation subjected to human decisions". (Eckbo, 1969: 30) Since men appear to be part of the garden, it should be clear whether they and nature can be partners in the same perimeter or separately. The American mind struggles in the modern economic dilemma whether it is better to take care of the environment while living in it and using its resources, or simply to leave the land empty and unexploited. This new conflict of ideas made two people famous at the turn of the century: John Muir and Gifford Pinchot.

Gifford Pinchot was a German-trained forester. He was convinced that sustained yield of timber (annual cutting should never exceed growth) could enable trees to be cut and the forest preserved at one and the same time provided that waste materials are used, too, and that the forest is protected from disease and fire.

The Scottish-born Naturalist and writer, John Muir, endorsed Pinchot's efforts in persuading the government to protect the environment against abuse but in 1906-1913, the Hetch-Hetchy dispute resulted in a clear divergence of opinions. The dam at Hetch-Hetchy was necessary to ensure the water supply for the growing city of San Francisco. But the only place where the dam could be built was a valley parallel to the Yosemite National Park. The valley was facing an uncertain future: it could be preserved untouched or be wisely used to serve human needs. Pinchot was in favor of the dam and he won eventually.

The debate is important because it finally split the two concepts of preservation and conservation and, on the other hand, it resulted in the creation of a government agency for preservation – The National Park Service. It was a branch of the Department of the Interior, created in 1916 under President Woodrow Wilson. Efforts of preserving limited territories had been made before. In

1890 President Benjamin Harrison signed the Yosemite National Park Bill into a law. In 1903 President Theodore Roosevelt set aside a lot of federal land and created the first national wildlife refuge at Florida's Pelican Island. But it was not until 1964 that the Preservation System was actually passed into a law by Congress as the Wilderness Act which defined wilderness as "an area where the earth and its community of life are untrammelled by man, where man himself is a visitor who does not remain"³⁹. This definition suggests a final tone as to the out-fashioned contrast between the Puritan and the Transcendentalist representations of wilderness.

The newly-acquired "cult" of wilderness, in conclusion, is quite strict about the human presence in nature. *Conservationism* is only a compromise and remains within the boundaries of human civilization in one way or another. *Preservationism* remains, thus, the only trend that continues the tradition of the Adamic task the Transcendentalists understood to carry out.

Bibliography

- Cocagnac, Maurice (1973), *Simbolurile biblice*, Editura Humanitas, București.
- Eckbo, Garrett (1969), *The Landscape We See*, McGraw - Hill Inc., New York.
- Emerson, Ralph Waldo (1969), *Essays of Ralph Waldo Emerson*, A.S. Barnes & Company, New York.
- Hawthorne, Nathaniel (1959), *Complete Short Stories*, Hanover House, New York.

³⁹ *** *National Wilderness Preservation System*: <http://www.wilderness.net/nwps/legisact?print=yes> (accessed on 15. 04. 2013).

- Lutman Gordon, Elizabeth (1959), *Puritan, Patriot, and Pioneer*, Publiservice Antwerp, Belgium.
- National Wilderness Preservation System*, <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/16/1131> (accessed on 18.05.2014).
- Shenton, James P. (1963), *History of the United States to 1865*, Doubleday& Company, Inc., Garden City, New York.
- Smith, Henry Nash (1978), *Virgin Land*, Harvard University Press.
- Spidlik, Tomas (1998), *Spiritualitatea Răsăritului creștin*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați.
- Thoreau, Harry David (1964), *The Portable Thoreau*, The Viking Press, New York.
- Urofsky, Melvin I. (1994), *Basic Readings in U.S. Democracy*, the United States Information Agency publisher, Washington.
- Ziner, Feenie (1965), *The Pilgrims and Plymouth Colony*, American Heritage, Harper& Row Publishers, New York.
- Winthrop, John, *A Model of Christian Charity*, http://www.indiana.edu/~h105swrd/readings/H105_documentsweb/Week04/Winthronponcharity1630.html (accessed on 18.05.2014).

IL CAPRO ESPIATORIO IN ITALIA PERCHE L'IMMIGRATO E DIVENTATO IL NEMICO PUBBLICO NUMERO UNO

Alice DE BORTOLI,
Università degli studi di Bari Aldo Moro, Bari

The scapegoat in Italy *Why immigrant became the public enemy number one*

Abstract *The generation born between the 80's and the first 90's in Italy, has lived under the media and institutional bombing against immigrants. The only fault of this generation was the expectation for a better standard of living that their countries gave them. Therefore, they chose the cities of the West as destination, which found itself in a very difficult moment. For example, the first oil crisis, on 1973, incited the governments in rebuilding the economic system, transforming it in a neoliberal economic system, which decreased the prices to disadvantage the common workers. In this contest, migrant workers have covered an essential role in the western economy, because of the particular juridical position of themselves. The political and juridical position of the strangers, constituted by the lack of rights and privileges, allowed the exploitation of the immigrants by the factories, without consequences. This essay analyzes the continue decreasing of migrant's rights in history. For this purpose, analyzing the important legislative decrees that have been adopted in Italy in the last twenty years, is evident the attitude to criminalize the immigrants. The first aim of this essay is the demystification of the political process and of the media, in order to observe facts from a neutral and incisive*

perspective. The goal is to release from the mood of hate against immigrants, a mood sadly familiar for the 90's generation. All that is against democracy, the same democracy that western countries are proud of. These countries have forgotten all of this, remembering us some aspects of absolutism, and even totalitarianism.

Keywords *institutional and media war, immigration, institutional racism, democracy*

Rezumat *Generația născută la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 în Italia și-a trăit întreaga viață sub bombardamentul unui război instituțional și mediatic împotriva imigranților a căror unică vină este aceea de a fi avut de la viață așteptări mai mari decât cele pe care țările lor de proveniență – din diverse motive istorice, legate de obicei de atitudinea fără scrupule a țărilor occidentale – li se-ar fi putut oferi. Prin urmare, și-au ales ca destinație a proiectului migrator orașele din vest, dar într-o perioadă istorică destul de dificilă și pentru acestea. De exemplu, prima criză a petrolului din 1973 a împins guvernele să restructureze sistemul economic într-un mod neoliberal, prin urmare, acestea au ales să scadă prețurile în dezavantajul muncitorilor. În acest context, lucrătorii imigranți au devenit extrem de folositori pentru economia occidentală, pentru că statutul lor juridic de străini a permis crearea unor drepturi diferite sau, mai bine spus, a unei lipse de drepturi pentru acest grup de persoane, dând voie industriei să exploateze imigranți practic fără consecințe. Dacă motivele economice au jucat un rol cheie în determinarea înrăutățirii condiției juridice a imigranților, rasismul instituțional, remarcat într-un mod potrivit de mass media, are și scopul de a distrage atenția cetățenilor de la reformele târgului locurilor de muncă, care s-au desfășurat începând cu anii '80, și de a furniza un țap ispășitor pentru îngrijorările și nesiguranțele care îi chinuie. Acest scurt eseu analizează diminuarea drepturilor imigranților din ce în ce mai gravă cu trecerea timpului. În acest scop, examinează decretul cele mai importante care au fost adoptate în ultimii*

douăzeci de ani în Italia și scoate în evidență intenția de a criminaliza imigranți și de a înrăutăți condițiile lor de viață. Obiectivul principal al acestei lucrări este acela de a demistifica procesul politic și mediatic căruia îi suntem supuși zi de zi și de a observa lucrurile dintr-o perspectivă critică care, deși cere un efort îngrozitor, mai alesului a avut ghinionul de a se fi născut și de a fi crescut în climatul acesta contrar imigranților – ce a luat amploare în anii '90 – este posibilă și necesară din moment ce consecințele nu privesc doar persoanele care își aleg ca destinație a proiectului migrator orașele occidentale, ci implică și autohtonii. De fapt, principiile pe care democrația este întemeiată – acea democrație de care țările occidentale sunt mândre – sunt uitate când este vorba de concurența economică, favorizând astfel afirmarea statului penal, fapt care ne readuce în minte unele aspecte ale absolutismului sau chiar ale totalitarismului.

Cuvinte cheie război instituțional și mediatic, imigranți, rasism instituțional, democrație

L'escalation della colpevolizzazione

Se la storia fosse realmente maestra di vita, sapremmo che spesso nel momento in cui l'umanità, o parte di essa, si è trovata di fronte ad una crisi di sistema e di valori è stato anche designato un nemico pubblico, un capro espiatorio, per l'appunto, al quale attribuire la causa di tutti i mali. Lo stesso sta accadendo nel mondo occidentale da alcuni decenni, più precisamente, per quanto riguarda l'Italia, possiamo sostenere che l'individuazione di un capro espiatorio è iniziata attorno agli anni '80 e si è protratta fino ad oggi con successo crescente.

Prima di poter rispondere alla domanda che sorge spontanea su chi abbia giocato e giochi tuttora il ruolo di capro espiatorio nelle società occidentali, dobbiamo esaminare le ragioni per cui proprio negli anni '80 rinasca (o si acutizzi) la necessità di

individuare dei responsabili su cui far ricadere la colpa per le ansie e le inquietudini che affliggono la società. Le ragioni sono molteplici e investono numerosi ambiti, è però doveroso iniziare ricordando brevemente il recente passato europeo, risalendo almeno alla fine della Seconda Guerra Mondiale.

Gli anni che seguono gli orrori del conflitto sono anni positivi per l'intera Europa occidentale – con alcune differenze nei tempi di recupero e di crescita fra le varie regioni che la compongono. Con il Piano Marshall e l'imperativo della ricostruzione infatti il reddito pro capite fra il 1950 ed il 1973 cresce da un minimo di 2,44 punti percentuali per uno stato già sviluppato come la Gran Bretagna, fino ad un massimo di 6,21 punti percentuali per uno stato che all'inizio del conflitto era economicamente arretrato come la Grecia¹. Nel corso di questi vent'anni l'Europa si serve largamente di forza lavoro immigrata per far fronte alla carenza di uomini sul suolo nazionale, essendo molti di questi morti al fronte o irrimediabilmente mutilati nel fisico o nella psiche e quindi inadatti al lavoro². Nonostante non si possa certo affermare che le condizioni di vita degli immigrati stabilitesi in questo periodo in Europa siano idilliache, possiamo perlomeno asserire che gli attacchi istituzionali nei loro confronti sono piuttosto rari. La situazione cambia a partire dal 1973, quando l'OPEC decide di fissare l'offerta di greggio ad un livello decisamente inferiore rispetto alla domanda, in segno di protesta contro il presunto appoggio degli Stati Uniti – e dei paesi occidentali più in generale – alle autorità israeliane nella guerra del Kippur. La scarsità di tale fonte energetica spinge i prezzi al rialzo

¹Stime tratte dal capitolo di Carreras A., *Il XX secolo, tra rottura e prosperità*, all'interno dell'opera *Dall'espansione allo sviluppo. Una storia economica d'Europa*, Giappichelli Editore, Torino, 2005.

² Basso P., Perocco F., *Gli immigrati in Europa. Diseguaglianze, razzismo, lotte*, Franco Angeli Editore, Milano, 2003.

e mette in crisi l'intero settore industriale dei paesi occidentali, il cui funzionamento si basa quasi esclusivamente sull'energia prodotta dal petrolio. Nel nuovo clima di recessione, caratterizzato dalla crescita della disoccupazione, gli immigrati non sono più i benvenuti, di conseguenza molte delle maggiori potenze dichiarano lo stop all'immigrazione o inaspriscono i requisiti d'ingresso legale nel territorio nazionale. Contemporaneamente ci si rende conto che per rilanciare la produzione è necessario ripensare l'intero sistema economico: a partire dagli anni '80 viene così inaugurata l'era del neoliberismo, la cui ricetta per la ripresa della crescita dei profitti prevede tagli allo stato del welfare e riduzione dei costi di produzione attraverso la svalorizzazione della forza lavoro³. Gli immigrati si rivelano essere il banco di prova ideale per le nuove politiche neoliberiste, la chiusura dei confini e le possibilità estremamente ridotte di entrare legalmente nei paesi destinazione del loro progetto migratorio infatti hanno aumentato notevolmente gli ingressi irregolari, iniettando in questo modo nel sistema un numero piuttosto elevato di soggetti privi di alcun diritto, che si prestano bene per l'applicazione delle nuove condizioni di lavoro: paghe irrisorie (spesso anche per le mansioni più faticose o pericolose), giornate lavorative che si estendono oltre il massimo sindacale, nessuna possibilità di usufruire di permessi, giorni di ferie o malattia. A questo si aggiunge ovviamente tutta una serie di conseguenze, fra le quali possiamo elencare ad esempio l'emarginazione, dovuta alla mancanza di partecipazione alla vita sociale visti i ritmi serrati di lavoro, le pessime condizioni abitative, a causa del basso salario percepito, e le pessime condizioni di salute che derivano da entrambe le situazioni sopra elencate⁴.

³ *Ibidem*.

⁴ Basso P., *Razzismo di stato. Stati Uniti, Italia, Europa*, Franco Angeli Editore, Milano, 2010.

Se negli anni '80 questo regresso dei diritti minimi riconosciuti ai lavoratori riguarda quasi unicamente la classe lavoratrice immigrata, con il passare del tempo tali politiche si allargano a lambire dapprima i diritti sindacali degli strati inferiori della popolazione autoctona fino a minacciare attualmente anche la classe di salariati medio-alta. È ovvio che in questo contesto di erosione del diritto da parte degli imperativi economici - contro il quale i governi nazionali, svuotati spesso dal loro potere decisionale a favore di organizzazioni internazionali e sovranazionali, possono fare poco - si sia generato e diffuso fra le popolazioni occidentali un senso di insicurezza, insicurezza che potrebbe mettere in dubbio la stessa legittimità delle organizzazioni politiche tradizionali, dato che incapaci di porvi rimedio⁵. È a questo punto che è necessario un capro espiatorio che permetta di distogliere l'attenzione dei cittadini dalle vere cause del malessere, ma che consenta anche di attribuire un volto al responsabile di tali incertezze e quindi di combatterlo più facilmente, perché, come spiega brillantemente René Girard nel suo saggio, "una malattia chiamata con il suo nome sembra quasi guarita"⁶. L'immigrato si presta benissimo a ricoprire questo ruolo: la sua condizione di inferiorità, creata dalle pessime circostanze lavorative e giuridiche cui è costretto a sottostare, e tutte le conseguenze sociali, economiche e abitative che essa comporta, vengono presentate come la reale causa del malessere della popolazione autoctona. In un abilissimo ribaltamento del concreto nesso causa effetto, le istituzioni presentano tutta una serie di problematiche che sono figlie dell'emarginazione e dell'inferiorizzazione, prodotte dalla stessa legislazione in materia immigrazione, come se dipendessero invece dalla cattiva volontà

⁵ Guolo R., *Identità e paura: gli italiani e l'immigrazione*, Forum Edizioni, Udine, 2010.

⁶ Girard R., *Il capro espiatorio*, Adelphi Edizioni, Milano, 1999.

dei migranti o dalla loro cultura⁷. Ecco quindi che la fatiscenza ed il degrado degli alloggi degli immigrati non dipende più dalla mancanza di uno stipendio sufficiente per un'abitazione dignitosa bensì da una supposta ignoranza di ordine, cura e pulizia degli stessi immigrati; la presunta - e smentita peraltro da numerose ricerche seriamente condotte⁸ - maggiore diffusione della criminalità fra la popolazione immigrata dipenderebbe da una propensione naturale al crimine, anziché imputarla alla necessità di sopravvivenza o all'indebitamento nei confronti delle reti criminali che permettono a coloro privi di documenti di raggiungere la destinazione. Quelli elencati sono solo due dei numerosissimi luoghi comuni ai quali ricorrono i politici nei loro discorsi e a cui la stampa locale e nazionale poi funge da cassa di risonanza. A ben vedere inoltre la colpevolizzazione dell'immigrato ha un'ulteriore funzione strategica, se infatti la stigmatizzazione nei suoi confronti riesce ad essere accettata e condivisa dalla popolazione autoctona si riduce il rischio che la classe dei salariati riesca ad unire le proprie forze per combattere le riforme del mercato del lavoro che a partire dagli anni '80 hanno investito i paesi occidentali. La diffusione del razzismo popolare infine permette alle élite di giustificare il razzismo istituzionale come naturale risposta dei governi alle richieste dei cittadini, i quali proverebbero un istintivo senso di repulsione nei confronti del diverso⁹.

La storia degli immigrati in Italia non si discosta molto dall'affresco dipinto pocanzi, ad eccezione del fatto che il Bel Paese registra un saldo migratorio positivo solo a partire dal 1973,

⁷ Basso P., *Razzismo di stato. Stati Uniti, Europa, Italia, Europa*, Franco Angeli Editore, Milano, 2010.

⁸ Si veda ad esempio il saggio di Palidda S., *Il crime deal italiano*, in *Razzismo democratico*, Agenzia X Edizioni, Milano, 2009.

⁹ Basso P., Perocco F., *Gli immigrati in Europa. Diseguaglianze, razzismo, lotte*, Franco Angeli Editore, Milano, 2003.

quindi, a differenza dei suoi vicini europei, può essere considerato un paese che solo recentemente è diventato meta di immigrazione, nonostante ciò esso non tarda a distinguersi per la brutalità delle politiche varate in questo settore. Se all'inizio degli anni '80 l'Italia risulta totalmente impreparata ad un fenomeno che possiamo considerare relativamente nuovo – tant'è che le uniche direttive cui possono fare riferimento i giudici sono il Testo Unico delle Leggi di Pubblica Sicurezza (decreto regio risalente al 1931) oppure le circolari amministrative¹⁰ – nel 1986, su sollecitazione dell'Unione Europea, viene presentata una legge con l'obiettivo di regolamentare i flussi di lavoratori immigrati ed il loro inserimento nel mercato del lavoro. È tuttavia solo a partire dagli anni '90 che a tali politiche viene data un'organizzazione più sistematica, con l'intento di seguire una doppia direttiva: da una parte esse cercano di rendere la condizione degli immigrati sempre più precaria e infima per fare in modo che possano essere sfruttati al meglio dall'economia nazionale, dall'altra suggeriscono, sia attraverso i testi di legge che attraverso pratiche quali i respingimenti, le espulsioni, i controlli ecc, l'equazione "immigrato uguale criminale", che viene circolarmente dimostrata grazie alle conseguenze prodotte dalle politiche di precarizzazione¹¹.

Al 1990 risale quindi la prima legge organica in ambito migratorio: si tratta della legge Martelli, la quale, pur prevedendo alcune misure per l'integrazione sociale degli immigrati, mantiene un atteggiamento punitivo nei loro confronti, elencando fra i motivi validi per l'espulsione o il respingimento alla frontiera, oltre alle cause gravi, come la condanna per i reati previsti all'articolo 380 comm. 1 e 2 del c.p.p., anche l'infrazione delle disposizioni

¹⁰ Basso P., Perocco F., *Gli immigrati in Europa. Diseguaglianze, razzismo, lotte*, Franco Angeli Editore, Milano, 2003.

¹¹ Basso P., *Razzismo di stato. Stati Uniti, Europa, Italia*, Franco Angeli Editore, Milano, 2010.

fiscali italiane o delle norme a tutela del patrimonio artistico e, naturalmente, delle direttive in materia di ingresso e soggiorno, condannando grazie a quest'ultima indicazione un numero estremamente elevato di immigrati che, visto lo sbarramento delle frontiere, sono dovuti spesso ricorrere a metodi di attraversamento irregolari¹². Sulla stessa linea prosegue poi anche il decreto Dini del 1995, provvedimento che, oltre a riconfermare quanto disposto dalla legge Martelli, rende lecita l'espulsione per reati minori – tale provvedimento si applica infatti anche per reati non colposi che prevedano un minimo di tre anni di reclusione – riducendo peraltro la possibilità di fare ricorso a tale ordinanza a soli sette giorni¹³. Oltre all'importanza che ricoprono le disposizioni effettive dei provvedimenti, altrettanto importante è da ritenersi il contenuto simbolico che norme di questo genere suggeriscono, fra le righe vi leggiamo infatti il presupposto che dietro ad ogni immigrato ci sia un potenziale criminale, pregiudizio che nel caso del decreto Dini sarà alimentato peraltro dagli atti che seguono all'emanazione dello stesso: l'invio di una brigata dell'esercito sulle coste pugliesi nonché il pattugliamento del litorale albanese con l'esplicito intento di fermare i profughi provenienti dall'altra sponda dell'Adriatico legittimano infatti l'insorgere di una cultura dell'emergenza¹⁴.

Nel 1998 al decreto Dini fa seguito la legge Turco-Napolitano. Nonostante le alte aspettative nutrite dagli immigrati nei confronti di questa nuova riforma e alcune effettive misure di integrazione e parificazione formale tra stranieri regolari e italiani, previste inizialmente nella proposta di legge, il risultato finale si rivela piuttosto deludente. Il Testo Unico sull'Immigrazione infatti,

¹² *** *Gazzetta Ufficiale*, nr. 49, 1990.

¹³ *** *Gazzetta Ufficiale*, nr. 270, 1995.

¹⁴ Dal Lago A., *Non-persone. L'esclusione dei migranti in una società globale*, Feltrinelli Editore, Milano, 2008.

oltre a restringere ulteriormente le possibilità di ingresso regolare - le politiche migratorie vengono ora elaborate con scadenza triennale - può vantare il triste merito di essere stato l'ideatore dei centri di permanenza temporanea e assistenza, ovvero delle carceri speciali per gli immigrati in attesa di espulsione¹⁵. Inutile dire che questo grave disconoscimento di uno dei valori principali sul quale si basa la costituzione italiana, ovvero la libertà della persona, intesa in questo caso come *habeas corpus*, rappresenta per la giurisdizione del paese un enorme passo avanti nel cammino di svilimento dell'immigrazione, specialmente se ci soffermiamo a riflettere sul fatto che questo testo di legge è stato adottato da un governo di centro-sinistra. Questa resa della parte politica che storicamente è sempre stata impegnata nella difesa dei diritti dei lavoratori a logiche tipiche delle destre la dice lunga sull'influenza che queste ultime detengono sull'intero panorama politico italiano e non è un caso che proprio qualche anno prima all'approvazione del Testo Unico la Lega Nord, uno dei maggiori sostenitori della crociata anti-immigrati, abbia partecipato alla sua prima coalizione di governo, entrando perciò di diritto fra le fila dei partiti italiani maggiormente rappresentativi. Ad aggiungersi al clima politico già particolarmente sfavorevole agli immigrati inoltre vi sono alcuni avvenimenti che si verificano nei mesi precedenti all'approvazione della legge e che ne condizioneranno pesantemente l'iter parlamentare, come l'approdo a partire dalla primavera del 1997 di alcune migliaia di profughi albanesi, seguito da una campagna mediatica che punta a scatenare nel pubblico ondate di panico morale attraverso la rappresentazione degli sbarchi come un'invasione¹⁶, condito peraltro dalle dichiarazioni razziste di un'esponente politico di spicco quale l'on. Irene Pivetti la quale, di

¹⁵ *** *Gazzetta Ufficiale*, nr. 59, 1998.

¹⁶ Dal Lago A., *Non-persone. L'esclusione dei migranti in una società globale*, Forum Edizioni, Udine, 2010.

fronte all'arrivo via mare di un'imbarcazione carica di migranti, afferma: "Buttateli a mare, che si rinfreschino le idee"¹⁷. Nella stessa estate si abbatte una tempesta mediatica attorno ad alcuni episodi di violenza sessuale verificatisi nei pressi di Rimini. Come illustrato da Marcello Maneri ne *Il panico morale come dispositivo di trasformazione dell'insicurezza*¹⁸, è ancora una volta l'intervento delle autorità, nel nostro caso del sindaco della città, a suggerire l'esistenza di un presunto problema di ordine pubblico legato ai recenti afflussi di immigrati, ancor prima che le indagini siano riuscite ad individuare i colpevoli e a verificarne la provenienza. Tale reindirizzamento dell'attenzione dei cittadini verso il tema dell'immigrazione ha permesso alle istituzioni di "dare forma al problema in termini tali da poterlo trattare tecnocraticamente, con provvedimenti di controllo dal sicuro effetto consensuale: una volta dichiarata come esterna la categoria dei portatori dell'offesa morale - gli immigrati in quanto tali - se ne è potuta richiedere l'esclusione dalla comunità - provvedimenti come i permessi di soggiorno regionali, le espulsioni *etc.*" (Maneri, 2001: 27)

Se è indubbio che alle politiche migratorie degli anni '90 spettò una particolare attenzione, esse in realtà non fanno altro che preparare il terreno per il vero e proprio salto di qualità del razzismo istituzionale che viene compiuto nel nuovo millennio. Come ben sappiamo infatti, proprio agli inizi del XXI secolo si verificano una serie di attentati terroristici (New York - 2001, Madrid - 2004, Londra - 2005), che si presume abbiano dei legami con l'organizzazione fondamentalista islamica Al Qaeda o che essa ne sia la diretta responsabile, questo fornisce ai paesi occidentali il

¹⁷ Articolo pubblicato sulla rubrica *Gli altri noi*, *La Repubblica.it*, *Il naufragio degli albanesi e la giornalista Pivetti*, 2007.

¹⁸ Maneri, Marcello, "Il panico morale come dispositivo di trasformazione dell'insicurezza", *Rassegna Italiana di Sociologia*, vol. 1, 2001, pp. 5-40.

pretesto ideale per dare un ulteriore giro di vite alle politiche migratorie che, ora più che mai, possono liberamente intrecciarsi ai temi securitari, estendendo i pericoli rappresentati dal fondamentalismo dapprima alla categoria di persone provenienti da regioni di fede musulmana e in un secondo momento a tutti gli immigrati, senza alcuna distinzione.

Nel 2002 pertanto viene modificata in senso peggiorativo la già penalizzante Turco-Napolitano attraverso la legge Bossi-Fini. Le nuove disposizioni contenute nella 189/02 ritoccano pressoché ogni aspetto della normativa precedente, dalla durata dei permessi di soggiorno, che viene ridotta ad un massimo di due anni per coloro in possesso di un contratto di lavoro a tempo indeterminato - mentre per tutti gli altri ricordiamo che viene introdotto il contratto di soggiorno, che limita la validità del permesso alla durata del contratto di lavoro - all'acquisizione della carta di soggiorno, che avviene non più al quinto anno consecutivo di permanenza regolare sul suolo italiano bensì al sesto; dalle modalità di regolarizzazione, che obbligano il datore di lavoro a garantire un alloggio per il prestante nonché il pagamento delle spese per il rientro in patria una volta terminato il contratto, ai documenti da fornire per richiedere il permesso di soggiorno o per ottenere il suo rinnovo, fra i quali ora sono necessari anche "rilievi fotodattiloscopici"¹⁹; dal periodo massimo di sosta nei centri di permanenza temporanea, che si estende a 60 giorni, alle possibilità di ricongiungimento familiare, che vengono notevolmente ridotte²⁰. Le conseguenze introdotte da questa normativa sono abbastanza semplici da intuire, essa infatti determina un incremento della difficoltà di uscita degli immigrati sans papiers dal loro stato di irregolarità, viste le nuove disposizioni gravanti sui datori di lavoro, una più facile ricaduta nella condizione di

¹⁹ *** 189/02, articolo 5, comma 1, lettera b.

²⁰ *** *Gazzetta Ufficiale*, nr. 199, 2002.

irregolari anche una volta acquisiti i documenti necessari al soggiorno ed infine una più esplicita equiparazione dell'immigrato ad un criminale, vista la necessità che egli fornisca le proprie impronte digitali.

Una volta che grazie alla Bossi-Fini è stato dato un contributo fondamentale nel togliere i freni alla spudoratezza, che nell'ultimo decennio del secolo scorso era ancora velata da giri di parole *politically correct*, viene inaugurato quello che è stato definito il "quadriennio nero" delle politiche migratorie: si tratta del periodo 2005-2008. L'Italia entra a pieno titolo fra i paesi che hanno ispirato il conio di tale definizione, tant'è vero che proprio al 2005 risale il pacchetto antiterrorismo che esplicita i propositi messi in atto da tempo di creare un diritto differenziato, o, per meglio dire, un'assenza di diritti, per le popolazioni immigrate. Con l'alibi di difendere l'incolumità nazionale dall'incombente minaccia terroristica, la legge 155/05 riduce ulteriormente la validità dell'*habeas corpus* per gli immigrati, se precedentemente infatti essi potevano essere fermati per un massimo di 12 ore per essere identificati, in seguito alle nuove indicazioni, qualora l'identificazione risulti particolarmente ostica, il fermo può essere prolungato fino ad un massimo di 24 ore, inoltre, sempre al fine di risalire alle generalità del soggetto, possono essere prelevati in modo coatto campioni di capelli o saliva²¹.

La ciliegina sulla torta arriva però solamente nel 2009, quando viene elaborata un'ulteriore riforma delle politiche migratorie che prende il nome di pacchetto sicurezza. Nella parabola tracciata dai progetti di legge che si sono susseguiti dagli anni '80 ad oggi, la norma 94/09 rappresenta sicuramente l'apogeo di quella che abbiamo definito escalation della colpevolizzazione.

La novità più eclatante è costituita dalla trasformazione dell'ingresso e soggiorno irregolare sul territorio nazionale in reato

²¹ *** *Gazzetta Ufficiale*, nr. 177, 2005.

penale, il che comporta, oltre all'introduzione dell'aggravante dell'irregolarità per qualsiasi reato commesso, anche l'obbligo di denuncia da parte di ogni pubblico ufficiale o incaricato di pubblico servizio che venga a conoscenza di una situazione di questo genere. Nella categoria di incaricato di pubblico servizio rientrano anche i medici e gli assistenti sociali, per cui è lecito pensare che con tale innovazione non si sia solamente cercato di proseguire sulla strada della criminalizzazione dell'immigrazione, bensì si sia tentato anche di ridurre le spese socio-sanitarie destinate alla componente immigrata della popolazione o almeno a quella priva di documenti di soggiorno, che, con certezza, dopo l'approvazione di un tale provvedimento, avrebbe evitato di avvicinarsi ad ogni tipo di prestazione pubblica per il timore di essere denunciata.

Un'altra significativa trasformazione è rappresentata dall'insistenza del legislatore sulla necessità di assimilazione dell'immigrato ai modi di vivere e ai valori occidentali, che diventa imprescindibile per il rilascio del permesso di soggiorno. Coloro i quali si apprestano a richiedere l'ottenimento di tale documento infatti non solo dovrebbero superare un test di conoscenza della lingua italiana, bensì sarebbero anche costretti a sottoscrivere un accordo di integrazione articolato per crediti, la cui perdita integrale comporterebbe la revoca del permesso e l'espulsione dello straniero dal territorio italiano.

Nonostante i due grossi cambiamenti di cui sopra, possiamo comunque affermare che il pacchetto sicurezza si pone in continuità con i decreti legge precedenti, quindi prosegue sul cammino già tracciato dalla Turco-Napolitano per quanto riguarda le espulsioni, allungando tuttavia i tempi di sosta nei centri di permanenza temporanea e assistenza – che proprio in questo testo di legge vengono riconosciuti per quello che sono, ovvero centri di identificazione e di espulsione – che passano da un massimo di 60 giorni ad un massimo di 180 giorni²².

²² *Gazzetta Ufficiale*, nr. 170, 2009.

Fortunatamente la società italiana, immigrati compresi, non è rimasta a guardare e difatti cori di protesta si sono sollevati da più parti e, in alcuni casi, hanno avuto effetti positivi, riuscendo addirittura a modificare il progetto iniziale, questo si è verificato ad esempio per l'obbligo di denuncia dell'irregolarità da parte dei medici, grazie all'opposizione delle loro associazioni di categoria che hanno fatto notare come il suddetto articolo fosse contrario al codice deontologico della professione.

Per quanto riguarda gli sviluppi più recenti della materia poi, è doveroso segnalare che alcune modifiche alle politiche migratorie sono state apportate grazie alla riforma del mercato del lavoro entrata in vigore il 18 luglio 2012. Si tratta di emendamenti tutto sommato positivi, perché vanno ad eliminare alcune delle disposizioni più odiose approvate dalle leggi precedenti, come ad esempio il contratto di soggiorno o le tasse sulle rimesse, inoltre allungano i tempi dei permessi di soggiorno anche nel caso di disoccupazione (fino ad un anno), sia che essa sia avvenuta per licenziamento che per dimissioni volontarie.

Questi possono essere considerati tuttavia solo dei primi passi mossi nella giusta direzione, perché cancellare vent'anni di politiche migratorie di inferiorizzazione e colpevolizzazione degli immigrati è un'impresa che richiede una riforma radicale non solo della legislazione in materia, bensì anche dei discorsi e delle azioni che, nel corso del tempo, hanno contribuito a radicare in alcuni ambienti un compatto razzismo popolare, come dimostrano d'altra parte le tutt'altro che infrequenti aggressioni razziste che avvengono nel nostro paese e come è stato denunciato dal rapporto redatto da un network di otto associazioni nell'ambito della *thematic discussion* del Cerd in materia di incitamento all'odio razziale, tenutasi il 28 agosto 2012 a Ginevra²³.

²³ *** *Hate speech: otto organizzazioni italiane consegnano un rapporto al Cerd:*
www.unar.it (visti su 06. 07. 2013)

Bibliografia

- Aa., Vv. (2005), *Dall'espansione allo sviluppo. Una storia economica d'Europa*, Giappichelli Editore, Torino.
- Aa., Vv. (2010), *Un Po di contraddizioni. Il libro verde della Lega*, Novecento Media, Roma.
- Basso, P., (2010), *Razzismo di stato. Stati Uniti, Europa, Italia*, Franco Angeli Editore, Milano.
- Basso, P. & Perocco, F. (a cura di) (2003), *Gli immigrati in Europa. Diseguaglianze, razzismo, lotte*, Franco Angeli Editore, Milano.
- Dal Lago, A. (2008), *Non-persone. L'esclusione dei migranti in una società globale*, Feltrinelli Editore, Milano.
- Delumeau, J. & Traniello Paolo, (1979), *La paura in occidente (secoli XIV-XVIII). La città assediata*, SEI, Torino.
- Ferrero M. & Perocco F. (2011), *Razzismo al lavoro. Il sistema della discriminazione sul lavoro, la cornice giuridica e gli strumenti di tutela*, Franco Angeli Editore, Milano.
- Girard, R. (1999), *Il capro espiatorio*, Adelphi Edizioni, Milano.
- Guolo, R. (2003), *Xenofobi e xenofili. Gli italiani e l'islam*, Editori Laterza, Bari.
- Guolo, R. (2010), *Identità e paura: gli italiani e l'immigrazione*, Forum Edizioni, Udine.
- Maneri, M. (2001), "Il panico morale come dispositivo di trasformazione dell'insicurezza", *Rassegna Italiana di Sociologia*, vol. 1, nr. 1, pp. 12-40.
- Palidda, S. (2009), *Razzismo democratico. La persecuzione degli stranieri in Europa*, Agenzia X Edizioni, Milano.

FROM THE EMPIRE WINDRUSH TO BLACK BRITAIN TOWARDS A MULTI-CULTURAL SOCIETY

Segreto IVAN ANGELO,
Università degli studi di Bari Aldo Moro, Bari

*De l'Empire Windrush à l'Angleterre noire
Vers une société multiculturelle*

Résumé

À la fin de la Seconde Guerre mondiale, bien que la Grande-Bretagne ait été parmi les gagnants du conflit, le nombre des morts pouvait sérieusement affecter la possibilité de restructuration économique du pays. Pour faire face à ce manque de travailleurs et stimuler l'arrivée de main-d'œuvre étrangère en 1948, le Premier ministre britannique Clement Attlee, promulgue une loi – British Nationality Act – qui permet aux résidents de la colonie d'avoir une citoyenneté britannique. Cette mesure provoque un important flux important d'immigrants, en particulier dans la colonie des Caraïbes, colonie qui a envoyé sur le front, pendant la guerre, la plupart des gens. La première manifestation de ce phénomène qui attire l'attention est l'apparition du navire Empire Windrush, le 22 juin 1948. Une fois avec l'arrivée de ces nouveaux citoyens, de nouveaux problèmes font surface: les immigrants sont victimes de discrimination, en particulier en ce qui concerne la possibilité de trouver une maison ou un emploi, qui, normalement, ne respecte ni les attentes, ni les capacités des migrants. L'insatisfaction de cette catégorie se développe, le Parlement approuve des lois contre la discrimination, mais, en même temps, les meilleurs sites des sus-laws attribuent plus de

force à la sécurité d'alimentation, ce qui a permis d'arrêter des suspects uniquement en fonction de la couleur de la peau. L'attitude du parlement contre la discrimination ne passe pas inaperçue: en Angleterre, se manifeste une série de rebellions conduites par les immigrants. Les révoltes sont répétées avec une constante fréquence, dans une période de temps qui prend plusieurs années jusqu'à l'apogée qui a eu lieu à Brixton. Après l'émeute, les sus-laws sont abolies et, en 1987, commence la lutte pour le progrès sur le chemin de la victoire des droits des immigrés, car l'élu est le premier député du parlement en provenance des Caraïbes. Après les années '90, les conditions des peuples immigrés en Angleterre se sont améliorées, même si les statistiques prouvent encore une discrimination sur le marché du travail. Cette situation défavorable a permis de créer un microcosme dans lequel les immigrés mélangent leurs culture et coutumes avec les traditions anglaises et, en particulier, avec les traditions des autres groupes d'immigrants.

Mots clés *colonie, migrants, imigrants, discrimination*

Rezumat *La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, chiar dacă Anglia a fost printre câștigătorii conflictului, numărul morților afecta grav posibilitatea de restructurare economică a țării. Pentru a face față acestei lipse de muncitori și a stimula sosirea forței de muncă străină, în 1948, primul ministru britanic, Clement Attlee, promulgă o lege – British Nationality Act-ul-care permite și locuitorilor coloniei să aibă cetățenie britanică. Această măsură provoacă un mare flux de imigranți, mai ales din Caraibe, colonie care trimis în timpul războiului cei mai mulți oameni pe front. Prima manifestare a acestui fenomen care atrage atenția opiniei public este ajungerea corabiei Empire Windrush, pe 22 iunie 1948. Odată cu sosirea acestor noi cetățeni, ies la suprafață noi probleme: imigranții sunt discriminați mai ales în ceea ce privește gășitul locuinței sau al locului de muncă, care de obicei nu respectă nici așteptările nici capacitățile migrantilor. Nemulțumirea acestei categorii crește, astfel parlamentul aprobă unele legi împotriva discriminării,*

dar, în același timp, prin sus laws-urile atribuie mai multă putere forței de securitate, care are voie de a opri suspectii doar pe baza culorii pielii. Atitudinea parlamentului față de discriminare nu trece neobservată: în Anglia începe o serie de revolte conduse de către imigranți. Rebeliunile se repetă cu o anumită frecvență într-o perioadă de timp care durează mulți ani, până ce în 1981 se atinge apogeul la Brixton. După această revoltă, sus laws-urile sunt abolite și, în 1987, lupta înaintea pe drumul câștigării drepturilor din partea imigranților, pentru că este ales primul deputat al parlamentului care provine din Caraibe. După anii 90, condițiile popoarelor imigrante în Anglia s-au îmbunătățit, chiar dacă statisticile dovedesc în continuare o discriminare pe piața muncii. Această situație nefavorabilă, mai degrabă decât o integrare, a permis să se creeze un microcosmos în care imigranții și-au amestecat cultura și obiceiurile cu tradițiile engleze, dar mai ales cu tradițiile celorlalte grupuri de imigranți.

Cuvinte cheie colonie, migranți, imigranți, discriminare

Great Britain won the Second World War, but the inheritance of the conflict was enormously heavy. England, like almost all the other countries of Europe, was in ruins and, above all, saw the erasure of an entire generation of youths. A lot of workforce was required and the Prime Minister Clement Attlee, first after-war labour minister, decided to open the doors for colonies' workers or, in general, for Commonwealth countries. In 1948 Attlee enacted the "British Nationality Act" which gave migrants the status of "citizen of the United Kingdom and colonies". From the beginnings of 1948, migration fluxes started, especially from poor zones like the Caribbean and India.

In the collective imagination, the date that changed the shape of Great Britain is 22nd June 1948, when the cruise boat "Empire Windrush", docked in Tilbury, London. The passengers

FROM THE EMPIRE WINDRUSH...

were 492, they came from Jamaica, Trinidad and Tobago and other islands of the Caribbean. The different thing was that they were the first group to arrive in mass to settle in England. Many on the Empire Windrush were ex-servicemen; they were mainly Caribbean who had fought in the Second World War in the Royal Air Force. They were promised jobs for the services provided, and others tried to rejoin the RAF¹. The rest were men of other nationalities, principally Polish refugees who were trying to start a new life in Great Britain.

Since the arrival, the Jamaican passengers thought that it would be difficult to start a new life from nothing. The people who came wanted jobs, wanted to change their lives. The migrants came from varied kinds of backgrounds, education, but they were all united under the flag of hope. Some were professional people who migrated to England to improve their careers, but the majority were unskilled and semi-skilled workers without training. Migrants could hardly guess what problems they would face. Most of them thought they would go back to Jamaica in a few years with a lot of money in their pockets. They didn't know anything about the new place, except for the knowledge of Jamaicans who had already been in England, primarily the veterans of the Second World War. In the circumstances, the passengers of Empire Windrush were quite well lucky². The Ministry of Labour and the Colonial Office quickly intervened, classifying the arrivals, and transporting them to their pre-arranged destinations.

Almost at once, the immigrants faced the problem of racial discrimination, especially when the necessity to find an

¹ "Empire Windrush" (The AJN Transport British Collection, 2005): <http://www.oceanlinermuseum.co.uk> (accessed on 09. 08. 2013).

² Rory O'Connell, "Sam King, Full Interview", Museum of London.

accommodation, a home, became urgent. According to what emerges in many interviews, the biggest problem for immigrants was finding a house.

After 1948, Caribbean arrivals were numbered 700 a year. Between 1951 and 1953 they increased to between 1.750 and 2.200. In 1954 the number was 10.000 and, in 1955, it was 27.500. By the end of 1956, a little over 40.000 Caribbeans had joined their compatriots already living in Britain³. West Indies immigrants went to Britain in search of work, a higher standard of living and better prospects for their children. The expansion of British economy, thanks to USA economic loans, gave the propulsion to the factories to increase production and improve the technologies. Mechanization of the factories gave the motivation to stagnant sectors of industry, like metal manufacture and transport, where long work shifts and low wages made the jobs unattractive to British workers. Mainly, West Indies immigrants found “menial”, jobs, as porters, street cleaners and workers in factories and building sites. The few jobs that offered a decent paid work were that of transport, public transport (for example London transport or railways) and jobs in General Post Office. Principally women easily found work like nurses, seeing that in the re-build era, the Ministers of Health and Labour, in conjunction with the Colonial Office and the General Nursing College launched a campaign to find hospital staff directly from the colonies, in this case, the Caribbean. Maybe, the problem that most afflicted the great majority of immigrant doctors and nurses in the United Kingdom was the discrimination around training and career progression. Many health service workers expected to gain the internationally recognized State Register Nurse qualification, which would allow them to obtain a quick introduction in the working world, but they found the hostility of government. In fact, nursing authorities

³ Statistical data from “The National Archives”.

of that time thought that the racial characteristics of immigrants limited their intellectual capacities and made them impossible to reach the level of their white colleagues⁴.

In answer, English Parliament issued in 1965 the Race Relations Act, which aimed to prevent racial discrimination and making it illegal in public places. The act forbade the discrimination on “the ground of colour, race, or national or ethnic origins”⁵. The controversial point of the Act was that it was limited just in public places (not everywhere). The Race Relations Act was revised in 1968 and was intended to strengthen the previous act. It made unlawful the discriminations above mentioned not only in public places, but also in the housing, employment and commercial services⁶. Furthermore was instituted the Community Relations Committee, whose aim was to fight discrimination and prejudice through education.

In order to prevent public disorders caused by the increasing tension of the end of sixties, the British government decided to reintroduce police powers to stop and search people, basing on just reasonable suspicion (so called *sus laws*). The use of *sus laws* created unhappiness in the black community, who felt that it was used by the police to target black youths. At the begin, police used to stop black youths who were known to act in illegal way, but in a short time police began to stop also people who were doing their business, with the justification that “Black people are generally predisposed to be criminal, and it's their culture

⁴ Jones, Emma and Snow, Stephanie: *Immigration and the National Health Service: putting history to the forefront*: <http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-118.html>, 2011 (accessed on 16. 08. 2013).

⁵ *** *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk>. (accessed on 08. 08. 2013).

⁶ *** *The Race Relations Amendment Bill*, The Parliament of United Kingdom, 8 March, 2000.

which produces this criminality. We, British people, are at a loss to know how to intervene in that cycle of criminal pathology"⁷. Everybody in the Caribbean community faced the problem.

18th January 1981 is a date that has been impressed in the memories of Caribbean immigrants, and changed in a certain sense the way of living of immigrants in the United Kingdom. On that day 13 black youths were burned to death while they were celebrating a birthday at the house of a family, the Ruddocks, in New Cross Road, Deptford. From the reports of Police⁸ resulted that the fire started on the ground floor and quickly spread through the house; furthermore it was found liquid substance which probably raised the power of fire⁹. The investigation never gave results and nobody was ever accused of the fire. The opinion of the black community was that the blaze was a racial attack and literally shocked not only the Caribbean community, but also the entire nation. The human loss was enormous, and volunteers tried to help parents of victims. But another reason that made explode Caribbean's anger was the silence of mass media. Local immigrant's community made the best to inform the other communities scattered in the nation. The week after the fire the parents of victims organized a meeting to make clear the dynamics of blaze. Incensed by the slow police progresses, they planned a huge mass march for the 2nd March. It brought together activists from all over the country and consequently was set up The New Cross Massacre Action Committee. The attendees of the

⁷ Phillips Mike, Phillips Trevor (2009), *Windrush, the Irresistible Rise of Multi-Racial Britain*, Harper Collins, New York, p. 305.

⁸ *** 1981: *Nine die in New Cross house fire*, BBC News: <http://news.bbc.co.uk>. (accessed on 18. 08. 2013).

⁹ *** 1981: *Nine die in New Cross house fire*, BBC News: <http://news.bbc.co.uk>. (accessed on 18. 08. 2013).

march were about 15.000¹⁰ and they marched with the slogan “Thirteen Dead and Nothing Said”. The marchers walked from Deptford to Hyde Park, passing the House of Parliament. The march ended without problems, except for a minority of marchers, who had confrontation with the police. The day after, national newspapers reported about the march, giving emphasis, above all, to the disorders. Les Back, one of the organizers of the march, declared: “While the local press reported the march respectfully, the national papers unloaded the full weight of racial stereotyping”¹¹. Days after the march, Les Back and other organizers were arrested, accused to inciting to riots, but they were freed afterwards.

The situation in Britain, especially in London, was delicate. The Deptford Fire sharpened the discontent in the black community, and in particular in the Brixton area were registered increasing inconveniences. Brixton is an area of London where 25% of residents were from an ethnic minority group¹². *Sus laws* were refreshed and so started again the period of tension and fear.

On 10 April 1981 a policeman was patrolling a principal street in Brixton and stopped a young black youth who was running over him¹³. The boy was bleeding and tried to run away from the policeman. A rumour quickly went around that the

¹⁰ Akwagyiram, Alexis, *Did the New Cross Fire create a black British identity?*, BBC News: <http://www.bbc.co.uk>. (accessed on 19. 08. 2013).

¹¹ Back, Les, *Written in Stone: Black British Writing and Goldsmith College*, London, Goldsmiths University of London, 2011.

¹² Cindi, John, *The Legacy of Brixton Riots*. BBC News: <http://news.bbc.co.uk>. (accessed on 21. 08. 2013).

¹³ Reid, Sue, *Heroes or Anarchists? The 1981 Brixton riots are now being hailed by the Left as a heroic uprising. The truth is rather different*. *Daily Mail*: <http://www.dailymail.co.uk>. (accessed on 22. 08. 2013).

policeman was trying to arrest an injured man, rather than taking him to the hospital. Within an hour, the riots started.¹⁴ Residents began to throw petrol bombs towards the police and barricades were erected in the streets. Darcus Howe¹⁵, a local resident, declared that “It was asponaneous social explosion transformed itself into an organized revolt”¹⁶. Police didn’t have the equipment and the experience to face that kind of situation and, at the end of riot, 300 policemen were injured and 82 arrests were made¹⁷.

The riot in Brixton hangs over for one day, but in the July of the same year, exploded other riots in other cities of Britain. In consequence of rioting, the Home Secretary commissioned a public enquiry to Lord Scarman. The judge Scarman declared that the riot was caused by “complex social and economic factors”¹⁸ and, after the report; the *Sus laws* were abolished. By the end of the eighties the transformation of Caribbeans was complete. Diane Abbott, first black Member of Parliament of modern times, entered in the House of Commons in 1987. This was an important sign of change. Seen from all these perspectives, the history of Caribbean migrants is very hard, and a continually evolving process.

At the start of the nineties and in contemporary history it could seem that things have completely changed from the time of the *Windrush generation*. But a closer look could show that some problems of the past are remained unchanged. Black male school

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Darcus Howe was the organizer of the New Cross March and later, the editor of *Race Today*.

¹⁶ *Brixton and the Riots in 1981*, BBC News: [http://www. Nickelinthemachie.com](http://www.Nickelinthemachie.com). (accessed on 23. 08. 2013).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *** Q&A, *The Scarman Report*, BBC News: http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/bbc_parliament/3631579.stm. (accessed on 26. 08. 2013).

leavers have few possibilities to gain a job in comparison with their white colleagues¹⁹. Also disorders are not a solved problem if we consider the rioting of London boroughs in the summer of 2011. The disturbances began on 4 August, when Mark Duggan, a black guy, was shot to death by the police²⁰. The dynamics of the shooting are not clear, because policemen who killed the boy reported a previous attack of Duggan, but the situation has never been resolved. On 6 August a peaceful protest was held, but the situation quickly degenerated and disorders exploded in Brixton, Islington and Tottenham. Shops in the area were looted; buses and police cars were blazed²¹. The disturbances in London ended three days later, but they continued in other cities like Birmingham and Nottingham and saw, on the whole, the arrest of 1.100²² people.

The situation for black community in Britain, in this case focusing on Caribbean community, is still far from being stable and solid. Prejudice and racism are not just words, are concept entrenched in human being and the contents of this thesis underline the burden that these had in the growth of the Caribbean immigrants. Immigrants have created a microcosm, recreating, in the limit of possibilities, institutions of their mother countries, or that of their parents. Immigrants have transplanted their values, mixing them with the values of English people and even, with the beliefs and qualities of immigrants of other

¹⁹ Mike Phillips and Trevor Phillips, *Windrush: the Irresistible Rise of Multi-Racial Britain*, Harper Collins, London 1998.

²⁰ *** *BBC News*: <http://www.bbc.co.uk>. (accessed on 12. 08. 2013).

²¹ *** *Riots in Tottenham after Mark Duggan shooting protest*, *BBC News*: <http://www.bbc.co.uk>. (accessed on 11. 08. 2013).

²² *** *Hundreds join Manchester clean-up after riots*, *BBC News*: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-manchester-14478902>. (accessed on 26. 08. 2013).

countries, making Britain a melting-pot of races, cultures and colours.

Bibliography

Back, Les (2011), *Written in Stone: Black British Writing and Goldsmith College*, Goldsmiths University of London.

Jones, Emma, Snow, Stephanie (2011), "Immigration and the National Health Service: putting history to the forefront", *History and Policy*, 8 March.

Phillips, Mike, Phillips, Trevor (1998), *Windrush: the Irresistible Rise of Multi-Racial Britain*, Harper Collins, London.

4.

Literatură & cultură

Littérature et culture

Literature & culture

Reverberații autohtone

DIN LITERATURA SERTARELOR DESCHISE A UNUI SCRITOR-MARTOR ROMÂN

Aliona GRATI,
Institutul de Filologie,
Academia de Științe a Moldovei, Chișinău

De la littérature des tiroirs ouverts Un écrivain – témoin roumain

Résumé

Cette étude se concentre sur les articles de presse signés Paul Goma, écrits en exil à Paris. Nous allons commencer par les textes publiés avant l'exil, pour donner ainsi un aperçu global de tout son travail de publication, qui rassemble les écrits de l'opposant communiste au cours de sa vie tumultueuse. Une bonne partie de ses articles ont été publiés en Roumanie jusqu'au présent, mais la plupart d'entre eux ne sont connus par le public roumain qu'après 30 ans environ, lorsqu'ils sont publiés en deux volumes, parus à la Maison d'Édition Nemira (le troisième volume est en train de paraître). Les articles publiés dans la période 1971-1977 (l'année de l'exil de l'écrivain) ont un régime tout particulier: ils sont écrits en toute liberté de conscience, dans une Roumanie contrôlée du point de vue idéologique. Ils ont été conçus, dès le départ, pour le public de l'Ouest, où ils sont arrivés sur les canaux secrets. Et, comme ils étaient alors presque inconnus par le public roumain, on peut dire qu'ils appartenaient à un tiroir séparé. Depuis l'année 1978, la plupart des textes adressés au public font référence à la situation en Roumanie, certains d'entre eux étant connus par les roumains grâce à la radio Europa Liberă. Malheureusement, à cause du statut incertain de Paul Goma

par rapport aux institutions politiques et culturelles en Roumanie, les textes journalistiques de cet auteur ont un sort injuste, même après 1989.

Mots clés *dissident, anti-guerre, journalisme, tiroir de la littérature, samizdat, témoignage*

Abstract *This study examines journalism which was written by Paul Goma during his tumultuous life of a writer and anticommunist opponent. Collected in three large volumes, it reveals a large number of texts that have been partially or never published in Romanian, but enjoying broadcast at Western radio stations. Articles from press, collected in the two volumes, are arranged in chronological order and what we surely find out is that the author has become a declared opponent of the communist regime even while it was still in force. He wrote about communist camps while in Romania and continued to expose the Ceausescu regime in exile in Paris after the final departure. Even after the 1989 revolution the publicist does not diminish his accusations against those who maintained the evils of communism, covering them with speeches about democracy. The writer's focus is language which, beyond the social message, has obvious literary features.*

Keywords *dissident, anti-communist adversary, journalism, drawer literature, samizdat, testimony*

Publicistica este un gen ale cărui produse trebuie puse la dispoziția cititorilor în scurt timp, ca pâinea caldă pe rafturile brutăriilor, altfel riscă să zădărnicească eforturile autorului și să lase cititorul neinformați. Rațiunea textelor de presă stă în transcrierea reacțiilor la ceea ce se întâmplă în imediat, de regulă la evenimentele arzătoare ale vremii. Este adevărat, scoaterea la lumină a unei colecții de texte publicistice care au stat vreme îndelungată într-un sertar constituie o surpriză și, pe deasupra, un

material prețios pentru cei interesați de mai buna cunoaștere a unei epoci deja expirate. După 1989, s-a vorbit mult despre literatura “sertarelor deschise”, ca să folosesc o sintagmă a lui Alexandru Vlad (*Vatra*, nr. 11, 1990), făcând cunoscute ficțiunile literare, jurnalele și memorialistica lui Lucian Blaga (*Luntrea lui Caron*), Ion D. Sârbu (*Adio, Europa!*, *Lupul și catedrala*, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*), Constantin Noica (*Rugați-vă pentru fratele Alexandru*), Nicolae Steinhardt (*Jurnalul fericirii*) și Teohar Mihadaș (*Pe muntele Ebal/Memoriile unui deținut politic*), Ion Omescu și alți câțiva autori, care nu au putut fi publicate decât după căderea Cortinei de Fier. Odată cu acestea, *literatura de sertar* a devenit un concept literar și politic, însemnând ceea ce nu se putea spune, de frică, un discurs ostil ideologiei oficiale, nepublicabil în sistemul editorial comunist, devansând aproape definitiv sensurile de text nedefinitivat sau rebutat, fie de către însuși autorul care îl vrea ameliorat, perfecționat, fie de către editorul dezinteresat dintr-un motiv sau altul. În logica lucrurilor, proiectul (im)posibil al sertarului nu ar trebui să conțină scrieri destinate presei cotidiene. Scriitorii care nu au putut ignora tarele timpului și au ținut, în pofida interdicțiilor și a pericolelor, să le mărturisească pe hârtie au preferat jurnalul, mai potrivit unei scriituri discrete, sortite deliberat lecturilor de viitor. Cenzura regimului sovietic a generat însă fenomenul nefiresc, și anume acela al publicisticii nepublicate.

Volumele îngrijite de Flori Bălănescu și apărute la editura Curtea Veche din București, *Scrîsuri I*¹ (1971-1989). *Bio-Bibliografie, interviuri, dialoguri, articole*, 2010, p. 631 și *Scrîsuri II* (1990-1998). *Interviuri, dialoguri, scrisori, articole*, 2012, p. 509, (re)pun în circulație un impresionant număr de texte publicistice semnate de Paul Goma de-a lungul vieții sale tumultuoase de scriitor opozant anticomunist. O bună parte din texte a intrat în prima ediție *Scrîsuri* (Nemira, București, 1999, p. 228), dar chiar și așa unele din

¹ Ortografia volumelor respectă voința autorului.

ele sunt total necunoscute, apărând în fața publicului român pentru prima dată după aproape treizeci de ani de la scrierea lor.

Cele din perioada 1971-1977 (anul exilării scriitorului) au un regim special: sunt scrise într-o libertate deplină de conștiință în România controlată ideologic. Aceste articole au fost destinate din start publicului din Occident, unde au ajuns pe filiere secrete. Într-un material din *Scrisurii III*, Paul Goma definește conceptul *literatură de sertar* pornind de la matricea rusească a sintagmei și plasându-l în constelația altor cuvinte generate de sistemul sovietic: *disidență, samizdat, mărturie*. Această literatură care a refuzat să măsluiască ideologic adevărul a probat suprapoziționarea morală, dar și curajul, și demnitatea scriitorului-martor: “sertarul adăpostește acele manuscrise care, în cazul unei percheziții a Securității, ar provoca arestarea scriitorului și confiscarea scrisului”. (Goma, 1971-1989: 167) Prin urmare, existența unei astfel de literaturi, vecină ca manifestare cu mediatizarea clandestină pe care o făceau disidenții ruși prin multiplicare la mașina de scris, adică prin *samizdat*, dă seama de măsura curajului scriitorului din țările lagărului socialist. Literatura se încadrează în “sertaristică” în funcție de timpul (“înainte ori după 22 decembrie 1989”) și locul în care a fost scrisă (în R.S.R. sau în emigrație: *Literatura de sertar – un capitol de istorie literară*, vol. II, p. 303). Verificând conceptul pe literatura română, scriitorul constată cu amărăciune: “Unde nu-i cap, vai de sertar!” sau “Unde nu-i sertar – nu-i”. Raportat la relația lui Paul Goma cu cenzura ideologică și cu instituțiile statului comunist, se poate considera în general, deși este în aparență paradoxal, că textele sale libere, scrise în România între 1971 și 1977 și apărute în presa occidentală, dar necunoscute de români, aparțin unui sertar aparte.

Începând cu 1978, majoritatea textelor destinate publicului se referă în primul rând la stările de lucruri din România, unele dintre ele ajungând și la români prin intermediul postului de radio Europa Liberă. Statutul incert al lui Paul Goma în raport cu

instituțiile politice și culturale din România a făcut ca și după 1989 textele sale publicistice să aibă o soartă nedreaptă. În al doilea volum al *Scrîsuri-lor*, au fost editate și texte care, deși au fost trimise spre publicare unor periodice după 1989, nu au fost publicate niciodată. Editura Curtea Veche pregătește un al treilea volum, *Scrîsuri III*, în care sunt incluse articolele redactate între anii 1999 și 2010.

Alcătuit din scrisori deschise, articole critice, interviuri, dialoguri, monologuri, articole literare, studii savante și pamflete politice în limba română, dosarul publicistic îmbogățește fără doar și poate reliefurile creației lui Paul Goma, demonstrând varietatea manifestărilor sale creatoare și probând odată în plus un

autor de excepție care a însemnat cel mai ferm reper moral în ultimele două decenii totalitariste și singurul care a tratat la cota înaltă a adevărului nealterat de ideologie problemele creației, atât în planul experienței proprii, de prozator inventiv, cât și în lupta de idei, spre stimularea întregii comunități scriitoricești. (Ursache, 2012: 78)

Scrîsuri este un cuvânt inventat de Paul Goma și stă în proximitatea cuvintelor “scris” (acțiunea de a scrie), “înscris” (act, dovadă, document), “proscris” (scos de sub apărarea legilor, exilat) și “pecetluit (cu fierul înroșit) direct pe corp (și cu rezonanțe adânci în suflet), ca individul să rămână însemnat pe viață și pe veci”. (Ursache, 2012: 72) Se poate spune că autorul reușește să prindă într-un cuvânt crezul său estetic și moral, pe care îl va respecta cu insistența unei victime mergând conștient și îndârjit spre moarte. Memoriile, jurnalele, articolele de presă, romanele și cărțile de mărturie sunt scrieri cu sine și pe sine a adevărului istoric spus tranșant, fără concesii: “Viața mea este memorie – și, vorba celuiia: chiar viceversa”.

În cuvenita prefață “Din partea autorului”, din primul volum, Paul Goma deplânge soarta textelor sale, care au ajuns în

fața publicului într-o ediție “incompletă” și mult întârziată și își exprimă nemulțumirile față de cei care le-a blocat apariția imediată prin “respingere”, “masacrare”, “îngropare”². “Publicistica mea..., ca și volumele de mărturie (Culoarea curcubeului...), *nu trebuia să vadă lumina tiparului*: – ca să nu atenteze la onorabilitatea (sic) unor – multor – « onorabili »...” (Goma, 1971-1989: 5), susține sarcastic autorul neîndreptățit de compatrioții săi care doreau în acest fel atenuarea importanței acțiunilor lui generoase din ultimele două decenii totalitariste. Colecția extinsă a acestei ediții se datorează efortului unor prieteni care au făcut posibile variantele electronice ale textelor în manuscris și ale “autointerviurilor filmate” sau au tradus articolele din presa străină.

Materialele din cele două volume sunt ordonate după principiul cronologic, și ceea ce aflăm neapărat e că autorul a devenit opozant declarat al regimului comunist în chiar timpul în care acesta era în vigoare, trecând prin malaxorul lui mii de vieți și executând oameni pentru manifestări mai inofensive decât acelea pe care și le-a permis Paul Goma. Ceea ce se cere neapărat de remarcat e că Paul Goma nu a scris pentru sertar în ideea postumității fericite, ci cu intenția clară de a-și publica luările de atitudine în ziarele timpului, trimițându-și textele cu insistență la

² Potrivit lui Paul Goma, în 1992, Oancea Viorica i-a solicitat textele de publicistică pentru a le publica la editura Litera. Cele două culegeri de articole, *Scrisori și Butelii aruncate în mare* au văzut lumina tiparului într-o selecție operată de cei de la editură, într-un volum de 100 de pagini (din 1000 depuse), intitulat *Amnezia laromâni*. În mod cu totul paradoxal, în volumul cu pricina, împreună cu multe alte texte, lipsea tocmai articolul care dădea titlul volumului. Și mai trist era faptul că lipseau articolele scrise de opozant încă din 1972, în timpul în care regimul era în manifestare.

periodice. Majoritatea materialelor trecute în volumul I nu au fost publicate în limba în care au fost scrise, ci în germană, franceză *etc.*, multe dintre ele bucurându-se totuși de sonorizare în limba lor originală la posturile de radio Europa Liberă sau Deutsche Welle. Un "înscris" nu-și poate permite să se lase descurajat de sentimentul zădărniceii, el trebuie să-și facă datoria cu îndărătnicie. E adevărat, o posibilitate de dialog mai eficient cu publicul român a apărut odată cu descoperirea internetului, ceea ce îl determină să-și noteze în jurnal: "Editorial am evoluat: dintr-un scriitor samizdatat (1970-1990) am devenit - în România « Post-Revoluționară » - un scriitor internetizat".

Un alt aspect pe care ni-l clarifică o astfel de structură a volumelor cu texte datate este faptul că autorul continuă să scrie publicistică cu mesaj anticeaușist-anticomunist și după plecarea sa la Paris, deși ar fi putut lesne să se lase prins doar de scrierea cărților cu mărturii care la moment, în Occident, se bucurau de un succes fără precedent pentru un autor român. Mai trebuie spus că exilul nu i-a asigurat opozantului securitatea adăpostului, pericolul de a fi asasinat de vreun agent securist infiltrat nu a dispărut niciodată. Ne dăm seama și de capacitatea mare de muncă a lui Paul Goma care, pe lângă publicistică, își scria jurnalul experienței sale recente de cetățean al unui stat din lagărul socialist și asta în timp ce participa la nenumărate manifestații și conferințe. E suficient să amintim cum a fost scrisă cartea *Culoarea curcubeului*, începută la Paris, în "prima zi" a exilului, și terminată doar în câteva luni ca să înțelegem cât timp îi mai rămânea pentru publicistică. Un deosebit interes prezintă articolele scrise după răsturnarea regimului Ceaușescu. Acestea stau mărturie asupra faptului că evenimentele din 1989 nu provoacă o schimbare de registru în atitudinile publicistului opozant. Nu atestăm niciun articol în care el și-ar fi exprimat entuziasmul în legătură cu instalarea noii puteri la Cotroceni. E adevărat, Paul Goma regretă mult sacrificiul timișorenilor, brașovenilor și bucureștenilor, a

căror revoltă o consideră mult așteptată și sinceră, dar execuția familiei Ceaușescu de către reprezentanții noii Puteri și alte momente care au urmat-o îl determină să-și păstreze aceeași tonalitate acuzatoare, fără menajamente față de unii compatrioți de-ai săi, mai ales față de cei care au menținut racilele sistemului comunist, acoperindu-le cu discursuri despre democrație. Nici promisiunile legate de editarea masivă a cărților sale în limba română, nici eventualele premii înalte, nici mirajul unei vieți tihnite, îndestulate, și nici fotoliile ademenitoare nu-i anihilează luciditatea scriitorului care își păstrează condiția de om și scriitor liber.

Prolog la o poveste reală a unui opozant anticomunist: 1971-1977

Odiseea neacceptării lui Paul Goma spre publicare începe din anul 1965, atunci când *Gazeta literară*, *Luceafărul*, *Viața Românească* și *Amfiteatru* îi resping prozele scurte din cauza trecutului său de deținut ("Dumneata fiind un caz nu poți debuta în periodice, trebuie să publici mai întâi în volum"). Însă, atât manuscrisul volumului de proză scurtă, cât și cel al romanului *Ostinato*, depuse la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, nu au devenit cărți, din mereu alte motive. E adevărat, până i se va publica romanul *Ostinato* în Occident, scriitura lui va reuși să-l convingă pe Eugen Barbu care, în 1966, îi acceptă în revista *Luceafărul* două proze și un reportaj. În răstimpul acestui "succes" îi apar cartea de debut – *Camera de alături* la E(S)PL(A) în 1968 și câteva proze scurte în periodicele timpului. După editarea romanului *Ostinato* (octombrie 1971) la Suhrkamp și Gallimard ușile tuturor redacțiilor și editurilor românești se închid pentru curajosul autor. Începe un șir de excluderi din viața literară, de la Uniunea Scriitorilor, din partid (în care insistase să intre pentru a satisface condiția înrolării în așa-numitele "brigăzi patriotice", create în susținerea cehoslovacilor, cu speranța că este un moment prielnic pentru eliberarea Basarabiei). În vreme ce în România i se

refuză orice apariție editorială, în Europa, îi apar în mai multe limbi străine cărțile *Ușa* și *Gherla*, transmise și în foiletoane la radio Europa Liberă. În ianuarie 1977, se anunță *Charta '77* a cehilor și slovacilor și Paul Goma difuzează la Europa Liberă o scrisoare în susținerea acestei mișcări. Unii colegi de breaslă îl declară trădător de țară, iar la 1 aprilie este arestat și încarcerat la Rahova. În urma unei campanii internaționale este eliberat pe 6 mai, dar stă izolat împreună cu familia în casă și păzit de un cordon de polițiști timp de mai multe luni. Deși telefonul îi este mereu interceptat, iar convorbirile întrerupte sau bruiate, reușește să dea mai multe interviuri jurnaliștilor din Occident, foarte interesați de soarta lui. În 20 noiembrie pleacă, pentru totdeauna, cu familia sa la Paris, în refugiu politic.

Între anii 1971 și 1977, Paul Goma este interzis în presa din România, dar articolele și interviurile sale sunt publicate de ziarele din Franța, Germania, Elveția și S.U.A., cum sunt *Die Zeit*, *Süddeutsche Zeitung*, *Spiegel*, *Journal de Genève*, *Tages Anzeiger*, *Merk*, *Le Figaro*, *La Quinzantine littéraire*, *International Herald Tribune*, *The Times* ș. a. *Scrisuril* începe cu câteva texte din presa germană a anului 1971 care consemnează reacția ostilă a oficialităților române la apariția cărții *Ostinato* la Târgul de Carte de la Frankfurt. Amintim că delegația română și-a retras demonstrativ cărțile de la stand, protestând astfel împotriva "apariției ilegale" a romanului la Suhrkamp. Gestul delegației române i-a sporit enorm popularitatea scriitorului, iar numele de Soljenițin român se răspândește cu viteză, astfel că, pentru a lua interviuri de la el, reporterii germani pleacă tocmai la București. Un interviu înregistrează atitudinea lui Paul Goma față de acest gest: "Cartea mea este considerată de autorități o armă a dușmanului în politica internațională - îndreptată împotriva României!" (Goma, 1971-1989: 35)

Declarațiile curajoase ale lui Paul Goma apar și sunt comentate pe larg în mai multe reviste occidentale, atrăgându-i

verdictul ostracizării și nepublicării în țara sa. La întrebarea jurnaliștilor referitor la cauzele care au dus la needitarea romanului în România, Paul Goma răspunde fără echivoc, trimitând la cenzura și comportamentul “funcționarilor culturii” care impun autorilor reguli, astfel încât aceștia ajung disponibili pentru negocieri, își amputează ideile și chiar cărțile: “cedezi la amănunte, cedezi la probleme, cedezi la capitole întregi – cedezi la... carte”. (*Ibidem*: 38) Potrivit scriitorului, manuscrisul nu a făcut carieră în țara sa pentru că a fost respins la nivelul redactorilor tineri, “prea zeloși”, care, spre deosebire de cenzorii de ieri, “ciocănarii analfabeți, nici komisarii aduși pe tancuri de aiurea”, care “interziceau pur și simplu ceea ce nu știau sau nu înțelegeau”, sunt instruiți, cunosc limbi străine, dar interzic din comoditate, din frică, din cauza unei “autocenzuri”, “mai periculoase decât cenzura”. În viziunea lui Paul Goma, acești funcționari zeloși au determinat în mare parte succesul cărții în Occident, sporindu-i publicitatea prin scandalul provocat la Târgul de Carte și în presa loială lui Ceaușescu: “Nepermițându-se publicarea ei aici – spune scriitorul într-un interviu –, a fost deja o eroare. Dar să facă caz deoarece a fost publicată în Vest este una și mai mare care va garanta succesul cărții.” (*Ibidem*: 46)

Paul Goma a pomenit “pericolul autocenzurii” de mai multe ori în cursul discuțiilor sale cu reporterii occidentali. Periodicul din Hamburg, *Die Zeit*, i-a publicat un articol, intitulat *Problema principală a unui scriitor român: Cenzură, autocenzură, para-literatură. Drumul scurt de la adevăr la minciună*, ce radiografiază consecințele acestui fenomen nefast, specific țărilor din lagărul socialist. Iată un fragment edificator, cu certe calități literare:

Vrei să spui (sau să scrii) ce ai de spus (sau de scris) și ce ți se pare adevărat. Dar apoi vine un pumn care-ți închide gura și te amuțește: taci, pentru că te supui cenzurii.

Ți-ar plăcea să spui (sau să scrii) ceea ce ai avea de spus (sau de scris) și ceea ce ți se pare a fi adevărat. Și vine un pumn care te amenința – îl știi, te-a mai redus la tăcere și-n trecut, te-a mai amenințat și altădată: taci, pentru ca te autocenzurezi.

Cândva, cu mult timp în urmă, ai vrut să spui (sau să scrii) ceva, dar un pumn îți închisese gura, te amenințase. Iar acum ai obosit. Ți se pare că ai vrea să spui ceva... – de fapt, nu mai ai nimic de spus... Ceva în legătură cu adevărul... dar cine mai cunoaște adevărul...? Te hotărăști, în ciuda a toate, să spui ce ai de spus, ca apoi să constați cu deplină uimire că acel pumn, departe de a-ți închide gura, departe de a te amenința, s-a transformat într-o mână care-ți face semne aprobatoare și încurajatoare. Continui să vorbești (să scrii), dar simți nevoia să te convingi pe tine că spui adevărul; reușești, în cele din urmă, să te convingi, chiar și crezi lucrul acesta – tot așa cum încetul cu încetul începi să crezi că pumnul nicidecum n-a constituit o amenințare, ci doar o mână prietenoasă și încurajatoare. Nu taci (întrucât acum nu mai ai voie să taci), dar nu te mai aude nimeni în afară de acest pumn care vorbește prin glasul tău. (Ibidem: 40-41)

Autorul definește *autocenzura* ca fiind o consecință a cenzurii îndelungate: “o prelungă și dură tiranie a cenzurii îl transformă pe cenzurat în cenzor al propriilor cuvinte. Experiența l-a învățat că nu-i este permis să dea glas anumitor adevăruri, așa că nici nu mai încearcă. Adevărul autocenzurat ajunge numai o parte de adevăr, iar asta poate însemna adesea o minciună, care naște o *para-literatură*: cărți scrise-tipărite cu voie de la poliție; o literatură drăguță, simpatică, care nu spune nimic și nu supără pe nimeni”. (Ibidem: 43) După o domnie îndelungată și sistematică a interdicțiilor, autocenzura devine un reflex general-uman, iar scriitorul începe să-și controleze bine cuvintele încă din prima fază a redactării cărții așa încât să se integreze comod în cele două direcții acceptabile: *para-literatură*, în așa-numita *literatură curajoasă*, pseudo-critică la adresa unor funcționari mărunți, directori necinstiți, chelneri care acceptă bacșiș și *literatură amabilă*, care nu spune nimic despre nimic.

Cele mai multe interviuri realizate prin intermediul telefonului țin de perioada de după solidarizarea cu *Charta '77* și mediatizarea scrisorilor *Către Pavel Kohout și camarazii săi* și *Scrisoare adresată tuturor participanților la Conferința de la Belgrad*. Răspunzând la întrebările jurnaliștilor occidentali, Paul Goma atenționează opinia publică internațională asupra încălcării drepturilor omului în România. În pofida pericolelor reale de viață la care se expuneau, scrisoarea *Către Pavel Kohout și camarazii săi*, scrisă în ianuarie 1977, a avut mai mulți semnatori: intelectuali, muncitori, meseriași și tehnicieni, mai puțin scriitori³. La scurt timp, în februarie, Paul Goma mai expediază o scrisoare deschisă, nici mai mult, nici mai puțin lui Ceaușescu, publicată de ziarul *Die Zeit* (11 martie 1977), prin care încearcă să-l facă complice pe șeful statului în problema apărării drepturilor omului⁴. Este conștient că acesta nu-i va răspunde, totuși, scriitor fiind știe bine cum să-și acordeze registrele limbajului, încât tonalitatea grav-oficială să fie concurată doar de cei cu urechea finăși intuită nota ironică ce pune în evidență ridicolul situației în care securitatea docilă lui Ceaușescu se înverșunează împotriva unui agitator al ideilor promovate la nivel oficial de însuși conducătorul lor, în corespundere cu acordul final semnat de România la Helsinki. Faptul că nu a urmat niciun răspuns nu l-a descurajat pe Paul Goma. Dimpotrivă, scriitorul le vorbește reporterilor despre

³ Dintre scriitori, a semnat doar Ion Negoitescu.

⁴ Prima adresare a lui Paul Goma către Ceaușescu, scrisă sub formă de memoriu, datează din 17 decembrie 1971. Scriitorul informa tovarășul despre cauzele reale ale interzicerii în România a romanului *Ostinato*. În a doua scrisoare, scrisă la 11 februarie 1972 și publicată de ziarul *Le Monde* în 30 aprilie a aceluiași an, Goma dă asigurări adresatului că nu va scrie literatură prin care va "minte", ci va promova adevărul pe toate căile în virtutea obligațiilor de cetățean și scriitor.

închisorile și spitalele psihiatrice în care sunt trimiși, din motive politice, opozanți ca Vasile Paraschiv sau Gheorghe Calciu.

Pe lângă cele trei texte celebre, Paul Goma semnează mai multe *Scrisori deschise* adresate lui Heinrich Böll (laureat al premiului Nobel, președintele Pen Clubului Internațional), lui Cornel Burtică și N. Pleșiță. În lipsa altor platforme de expresie, scrisorile deschise sau "întredeschise"⁵ devin modalități de informare a cititorilor, în special a celor din Occident. Textele scrisorilor sunt difuzate la postul de radio Europa Liberă și publicate mai târziu de revistele *Ethos* și *Limite*. În scrisoarea adresată lui Heinrich Böll și, implicit intelectualilor germani, Paul Goma invocă problema încălcării drepturilor omului în România și îi solicită sprijinul în informarea opiniei publice internaționale privind situația reală a cetățenilor români într-un stat care nu-și respectă angajamentele față de ei, privându-i de "dreptul de exprimare, dreptul la întrunire și asociere, dreptul la grevă, dreptul la informare". (Goma, 1971-1989: 92-95) De asemenea, Goma descrie nenumăratele condiționări ale scriitorilor români și barajele cenzurii care permit editarea doar a cărților cu sloganuri, cu reportaje umflate despre șantierul țării, mutilând literatura prin amputări repetate. Amintim că scrisoarea a fost scrisă în 1973, în plină epocă ceaușistă, pe când Goma se afla la București. Curajul de care dă dovadă e aproape fantastic, pentru că el nu pregetă să dea nume concrete de persoane implicate în decapitarea literaturii autentice. Ghișe, Stroia, Dodu-Bălan, Vasile Nicolescu și Dumitru Popescu sau Elena Ceaușescu: cu toții se regăsesc pe lista infamiei.

Amintim în acest context al scrisorilor deschise pe cea adresată în 1975 conducerii Uniunii Scriitorilor, în care Goma își exprimă protestul față de decizia acesteia de a-l exclude din

⁵Titlul unei cărți cu scrisori semnate de Paul Goma este *Scrisori întredeschise – singur împotriva lor*, ediție îngrijită de Laszlo Alexandru, *Familia*, Oradea, 1995.

rândurile ei pe Dumitru Țepeneag și, în spirit de solidaritate, cere excluderea sa. Este poate primul text publicistic în care scriitorul trece de la discursul grav-argumentativ la nota pamfletară, atât de caracteristică polemicilor viitoare.

Ultimele texte scrise la București îl consacără definitiv pe Paul Goma ca opozant anticomunist cu o luare de atitudine, fără precedent în România, față de politica externă a Rusiei și cea a R.S.R.. Vehemența cu care Paul Goma denunță crimele sistemului crește de la un text la altul. În scrisoarea adresată comunistului Cornel Burtică, înalt funcționar de stat, scriitorul invocă paradoxul persecuțiilor la care sunt supuși apărătorii drepturilor omului: “Nu slujește nimănui, nici chiar ei, Securității, această mobilizare grotescă de mijloace materiale și umane – pentru ce? Pentru a astupa gura celor care cer... aplicarea Constituției R.S.R.?” (*Ibidem*: 147) La 14 februarie 1977, Goma redactează un text, intitulat *Cine sapă groapa altuia*. Sarcastic cu sine și cu ceilalți compatrioți, scriitorul constată insistența românului de a-și păstra condiția de rob, prostia și disponibilitatea lui de a suporta umilințe ani la rând:

*Ne legănăm cu brașoave de genul sabotării istoriei, rezistenței pasive, păstrării ființei naționale – care ființă națională, într-un trup de rob din tată-n fiu? Care suflet salvat? Sufletul robului care, pe la spate, îl înjură pe stăpân, iar pe față îi înalță osanale? Sufletul sclavului care, în loc să-și scuture lanțurile, să protesteze, mulțumește din inimă stăpânului că-l umilește, înfometează, stoarce de puteri? Ce fel de suflet prezervă nenorocitul care-și denunță colegii, concetățenii – ca să câștige, ce? (*Ibidem*: 132)*

Ceea ce-i face pe români diferiți de restul popoarelor din lagărul socialist este faptul că sunt niște “nemulțumiți care se mulțumesc”, aplaudând tiranul.

Un text cu un titlu ce prevestește într-un fel emigrarea de peste aproape un an, *De ce părăsesc românii România*, semnalează alte probleme politice și sociale, comise de regimul ceaușist. Una

din ele este crearea condițiilor pentru imobilismul cetățenilor români. Interdicțiile legate de deplasările peste hotare au devenit insuportabile, în timp ce tot mai mulți oameni vor să emigreze pentru o viață mai bună, pentru a avea siguranța zilei de mâine și a beneficia de un tratament de calitate: "Pleacă pentru că România socialistă nu are nevoie de oameni. Ci de roboți. În sensul original, dat de Karel Capek în 1924. Amintim. Capek a fost un scriitor ceh. Și încă: ceha este o limbă slavă. Și în cehă *robota* înseamnă *muncă (de sclav)*" (*Ibidem*: 120) Faptul că Paul Goma nu vroia să se numere printre cei care părăsesc țara ne stau dovadă mai multe mărturisiri ale scriitorului, înregistrate în interviurile pe care le dă reporterilor occidentali. Nu pentru că nu ar fi avut nevoie de un trai mai decent pentru familia sa, ci, se pare, tot din spirit de opoziție față de amenințările lui Ceaușescu, potrivit căruia, cei care îi critică politica vor fi obligați să părăsească țara. Va emigra, însă, atunci când regimul aplică familiei sale un tratament insuportabil. Într-o pagină de jurnal Goma vorbește despre faptul că, în vara anului 1977, poliția secretă i-a urmărit soția și copilul până la mare, unde aceștia au plecat pentru tratament.

Mai întâi își aduce în ordine hârtiile. Trimite o scrisoare Fondului Literar al Uniunii Scriitorilor, prin care anunță cedarea drepturilor de autor pentru romanul *Ostinato* în folosul victimelor cutremurului din 4 martie. Rescrie o *Ultimă declarație înainte de arestare* cu valoare de testament, în care susține că nu a intenționat să răstoarne regimul politic din România, nu a comis trădare de patrie și, în caz că va fi arestat, iar organele vor procedea drept "dovezi" în sprijinul acuzării documente din care va reieși că și-a recunoscut vina, acestea să fie considerate nule și neavenite. Prin mesajul trimis lui N. Pleșiță, prim-adjunct al ministrului de interne, cu trei zile înainte de plecarea în exil, Paul Goma urmărește să evite condiționările la care ar putea să fie supuși el și familia sa în schimbul eliberării pașapoartelor și să prevină eventualele tentative de șantaj sau învinuiri de trădare de țară:

Îmi iubesc țara, fără a fi patrihot, susține scriitorul, am oroare de cuvinte sforăitoare tocmai pentru că sunt scriitor și cunosc valoarea și proprietatea cuvintelor. Îmi respect poporul, dar în gând, și desigur, dacă se va putea, în faptă, nu în vorbe-vorbe-vorbe. (Ibidem: 150)

În contextul trâmbițării “naționalismului ceaușist”, enunțul aruncă săgeți clare la adresa unor scriitori care, împreună cu filosofii sau istoricii timpului, fie au produs numai imn și slavă, fie s-au acoperit cu dezideratul “rezistenței prin cultură”.

Un alt compartiment al volumului ce vizează acest segment temporal de până la plecarea la Paris îl constituie colecția de cronici de întâmpinare la romanele *Ostinato*, *Ușa* și *Gherla*, publicate în Occident. În recenzia intitulată *De pe acum i se spune “Soljenițîn-ul român”* din *Le Figaro* (5 noiembrie 1971), Eugène Silianoff distinge din start cele două dimensiuni, prin prisma cărora trebuie citită cartea: aspectul politic “cu toate indicațiile pe care le conține despre era stalinistă din România” și cel al literarității:

Ea trebuie citită ca o operă de imaginație, ca un roman frumos, pentru că ar însemna să agravăm nedreptatea a cărei victimă este în țara sa, considerând cartea doar un nou document asupra vieții din lagărele de concentrare. [...] În aceste pasaje anevoioase (pasaje între vis și realitate), autorul ajunge la distrugerea sintezei, fără îndoială pentru a reda mai bine climatul anihilant al vieții concentraționare. (Ibidem: 142)

Dumitru Țepeneag semnează, în *Le Monde*, articolul *România – primul roman despre închisorile regimului*, în care se întreabă retoric: “De ce n-a putut apărea romanul în România?”, de vreme ce “Cartea nu condamnă un sistem social-politic, ci numai abuzurile și erorile sale. Nu neagă socialismul, ci acea epocă de o cruzime inutilă pe care a reprezentat-o stalinismul. Romanul lui

Paul Goma poate fi considerat o reflectare pe plan literar a destalinizării începute în România prin 1963-64; operă de ficțiune, ea prezintă fără ostentație numai o parte din crimele și arbitrariul denunțate în mod public în mai multe rânduri de către secretarul general al Partidului Comunist Român, Dl Nicolae Ceaușescu". (Țepeneag, 1971: 79) Scriitorul onirist este de părere că inerția și sistemul tabuurilor staliniste, care încă se mai păstrează în mentalitatea și în comportamentul "funcționarilor culturii", au dus la acest comportament inexplicabil al cenzurii.

L'Express (nr. 1065, din 6-12 decembrie 1971) conține articolul *Nu există libertate pentru cei care poluează*, în care, analizând semnificațiile romanului *Ostinato*, Jacques Caban trimite expres la tema Marelui Inchizitor din romanul lui Dostoievski *Frații Karamazov*. În romanul lui Paul Goma, prizonierul este acuzat de a fi comis o crimă de drept comun pentru a nu i se permite acțiuni cu semnificație politică. Numai în închisoare acesta se simte liber, pentru că în afara ei este un rob al Inchizitorului.

Cenzura română – conchide J. Caban – nu s-a înșelat. Ea nu-l condamnă pe Paul Goma pentru căutările sale estetice, nici pentru acuzațiile sale politice. Ea condamnă ironica disperare care justifică regimul printr-o metafizică a absurdului, inspirată de Dostoievski. Dl Ceaușescu s-a recunoscut așadar în portretul Marelui Inchizitor. (Goma, 1971-1989: 80)

"Poate că lui Goma îi lipsește acea tandrețe acidă și dezamăgită a lui Milan Kundera... Nici măcar Shakespeare, în *Timon din Atena*, nu este atât de implacabil față de umanitate cum este acest Paul Goma în *Elles étaient quatre (Ușa...)*", scrie Ugné Karvelis într-o cronică la romanul *Ușa*, publicată în *Le Figaro*, din 23-24 noiembrie, 1974. În viziunea Sandei Stolojan, exprimată într-un articol din *Journal de Genève* (nr. 14, din 18-19 ianuarie 1975), în spatele trăncănelilor personajelor (trei femei deținute) se întrevede

“întreaga mizerie a lumii românești a anilor 50”. Nici romanul *Gherla* nu a rămas fără atenție, consacându-l pe Paul Goma ca pe un autor care a furnizat “formula chintesenței întregii literaturi a gulagului”. (Mathil, 1977: 12) Sanda Stolojan face distincție netă între scriitura lui Paul Goma și colegii săi de breaslă cu o anumită notorietate în țară:

Anumiți romancieri din ultimii ani – și nu din cei lipsiți de talent – au elaborat, este drept, un stil abuziv, o rețetă pentru a vorbi printre rânduri. Rețetă subtilă, accesibilă numai cititorilor români, tot atât de prudenti ca și scriitorii lor. Dar nici un cuvânt nu au izbutit a spune negru pe alb, cu forță, adevărul crud. Paul Goma a simțit nevoia să facă acest pas. (Stolojan, 1976: 83)

Ruptura. Exilul parizian

Emigrarea în sine nu l-a entuziasmat pe Paul Goma, ci dimpotrivă, ajuns la Paris, așa cum constată reporterii veniți la el pe 22 noiembrie pentru a-i lua interviu, “arată obosit, epuizat”. (Goma, 1971-1989: 150) Activitatea tumultuoasă în capitala Franței va dovedi din plin că nu confortul burghez a constituit țelul său, iar lupta pentru drepturile omului nu a fost doar o mască provizorie, o găselniță ingenioasă pentru a căpăta pașaport și a ancora în lumea liberă⁶, unde, era conștient, nu-și va putea face meseria așa cum și-a dorit întotdeauna, scriind în limba română. Goma va scrie împotriva oricăror piedici, în speranța traducerii și publicării articolelor sale în ziarele din Occident, care, judecând după inventarul de texte propus de volum, cel puțin de-a lungul anului 1978, cu mici excepții, nu se grăbesc să i le accepte. În același timp, noile romane *În Cerc* și *Gardă inversă* se bucură de traduceri în franceză și apar la editura Gallimard. Lipsa spațiului

⁶ Începând cu anul 1978, Paul Goma va ține *Jurnalul* care ne clarifică contextul apariției mai multor articole și scrisori.

de exprimare în scris cu litere românești este oarecum corectată de radio, marea majoritate a textelor cu caracter publicistic fiind difuzate la radio Europa Liberă și la Deutsche Welle.

În primele luni ale aflării la Paris, scriitorul trimite pentru difuzare materiale ce comentează episoade din sfera politică și culturală a R.S.R., prin care informează despre marea grevă a minerilor din Valea Jiului (1977), atrage atenția asupra persecutării din rațiuni politice a unor cetățeni români. Pledează la *Amnesty International* (organizație pentru salvarea deținuților politici) în favoarea filosofului Petru Țuțea, preotului Gheorghe Calciu, scriitorului Marcel Petrișor și a profesorului de germană Aurel State. Fondează, împreună cu Eugen Ionesco, Alain Ravenes, Jean-Marie Domenach și Philippe Sollers, grupul CIEL (Le Comité des Intellectuels pour l'Europe des Libertés), participă la conferințe internaționale care au ca temă de dezbatere drepturile omului, anunță, alături de Ionesco și Arrabal, constituirea unui Sindicat Liber în România, intitulat SLOMR (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România. Reacția regimului de la București nu se lasă mult așteptată. Este amenințat de agenții Securității, se organizează o campanie de denigrare în presă, care avea scopul să-i agațe etichete cum sunt "scriitor fără talent", "român corcit", "ovreu din Basarabia", "agent KGB" etc.⁷, îi este amenințată familia. I se plasează o bombă în colet și se încearcă asasinarea lui cu *aconitină*, substanță otrăvitoare care ar fi dat simptome cardiace și nu ar fi lăsat urme la autopsie.

Din 1979, Paul Goma încetează colaborarea cu radio Europa Liberă ca protest la suprimarea fragmentelor din romanul

⁷ În cadrul aceleiași campanii din vara anului 1979 au fost denigrați Gheorghe Calciu ("nazistul"), Eugen Ionesco ("bețiv, gagarisit, ramolit" etc.) și Monica Lovinescu ("Cățeaua" - pamflet semnat de I. Lăncrăjan).

său *Culoarea curcubeului*, în care dezvăluie activitatea de informator al Securității a lui Alexandru Ivasiuc. Află de la Noël Bernard, directorul secției române, că a fost cenzurat de “americani”. Va reveni în 1989, pentru puțin timp, la invitația lui Nestor Ratesh, directorul interimar al secției române (intrat în funcție după ce Vlad Georgescu moare de un cancer galopant). Faptul că își pierduse o platformă certă de exprimare nu-l intimidează, militantul continuând să se pronunțe asupra celor mai grave fenomene ale politicii sovieto-comuniste prin intermediul postului de radio Deutsche Welle cu care colaborează până în 1988 și în texte multiplicat și distribuite presei scrise, posturilor de radio, de televiziune și agențiilor de presă.

Scriitorul scrisorilor deschise

Muncește enorm, scriind concomitent roman, jurnal și texte publicistice. Revine la vechea modalitate a Scrisorilor deschise. O astfel de scrisoare este expediată unui prezentator TV (FR3), Jean-Marie Cavada, pentru a-i reproșa faptul că a însoțit interviul luat lui Ceaușescu cu informații false despre România, pe care încearcă să o dea drept populată de indivizi retarzi și subdezvoltați. În 1981 semnează un text adresat lui Ronald Reagan, pe atunci președintele S.U.A., sprijinit în inițiativă de personalități ca Aleksandr Soljenițin, Vladimir Bukovski, Natalia Gorbanevskaia, Vladimir Kostov, Eduard Kuznețov și Vladimir Maximov, prin care îl informează asupra acțiunilor teroriste pe care le organizează țările comuniste împotriva colaboratorilor postului de radio Europa Liberă. Ca și în alte intervenții în presă sau la radio, în această scrisoare Paul Goma le ia apărarea Monicăi Lovinescu (atacată în fața domiciliului său parizian) și lui Virgil Ierunca, ambii calomniați în presa comunistă. Atrage atenția și asupra altor persoane amenințate cu moartea: Nicolae Penescu, Șerban Orăscu, Emil Georgescu. În unele scrisori, solicită persoanelor cu influență în Occident să acționeze în vederea

salvării deținuților politici români. Soția președintelui Mitterand, Danielle Mitterand, este rugată să intervină pe lângă Ceaușescu, pentru a-l elibera din închisoarea politică pe preotul Gheorghe Calciu-Dumitreasa.

Un alt grupaj de scrisori este legat de angajamentul lui Paul Goma față de editura Hachette pentru care trebuia să propună o sumă de cărți în colecția "Est-Vest". Inițiată de scriitorul de la Mana, colecția trebuia să prezinte eseuri, lucrări de istorie contemporană și de literatură ale unor personalități nefranceze de primă importanță, care au depus mărturie despre viața în țările blocului socialist. Își gândește în amănunt proiectul care urma să conțină 66 de autori. Expediază scrisori cu invitații de participare lui Czesław Miłosz, Walter Biemel (în vederea editării unor texte din creația filosofului ceh Patočka) și unor compatrioți de-a săi din exil: Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, Emil Cioran. Din păcate, proiectul nu avea să se împlinească din cauza unor remanieri în concernul Hachette, "sub direcția lui Paul Goma" reușind să apară două volume: *Le Pays de Miłosz* și *Le Dernier Messager* de Bujor Nedelcovici. Emil Cioran refuză din start colaborarea. Mircea Eliade, căruia i se solicită romanul *Huliganii* și i se propun întrebări pentru un lung dialog, va pleda pentru o altă editură ce îi promisese editarea întregii creații.

De-a lungul mai multor ani, Paul Goma ține o bogată corespondență cu editorul și prietenul său George Focke, poet, jurnalist la *Deutsche Welle*, cu scriitorul german Dieter Schlesak și cu filosoful german Walter Biemel, toți originari din România. Le scrie des lui Ioan Petru Culianu, Vlad Georgescu, Dorin Tudoran, Vlad C. Drăgoescu, Gheorghe Calciu și Ion Negoïtescu. Mesajele adresate lui George Focke⁸, multe la număr, țin în special de

⁸ George Focke este inclusiv fondatorul editurii *Thule* din Köln, unde apare în traducere germană romanul lui Paul Goma *Patimile după Pitești*.

organizarea unor activități editoriale sau de emiterile radiofonice ale publicisticii lui Paul Goma. Se discută sugestiile redacției, momentele care au părut neclare. De cele mai multe ori, explicațiile lui Paul Goma se nuanțează și se extind în așa măsură încât ar putea funcționa ca articole aparte, relevante mai ales în plan documentar. Expeditorul oferă amănunte ce vizează ambianța culturală și politică în care se află, întâlnirile sale cu diferite personalități în timpul unor conferințe și mese rotunde, polemizează, își exprimă părerile vizavi de unele evenimente și de prestația unor persoane din cercul cultural al diasporei. De Dieter Schlesak îl leagă trecutul comun de a fi reprezentat *minoritățile* prigonite în România (Schlesak - sas din Transilvania, Goma - basarabean) și bucuria de a se exprima în sfârșit liber. De altfel, scriitorul german a fost în 1977 printre primii reporteri care i-au luat lui Goma interviu la telefon.

Cu Vlad Georgescu, devenit director al secției române după moartea lui Noël Bernard a postului de radio Europa Liberă din München, Paul Goma întreține o corespondență centrată pe editarea în franceză, la editura Albin Michel, a *Istoriei românilor*, semnată de primul. Mesajele arată că scriitorul a citit cu mare atenție manuscrisul lui Vlad Georgescu, operând redactări și precizări punctate pe pagini concrete în legătură cu aspectele mai puțin clare pentru francezi în problemele de istorie a Basarabiei. De altfel, din *Jurnal pe sărite* aflăm că lui Vlad Georgescu redactările nu i-au căzut bine: "Prea te bagi în istoria mea, coane". În ultimele scrisori, datate 1985 și 1986, Paul Goma îl roagă să intervină pe lângă americani pentru a-i determina să-și reevalueze interdicția de a vorbi de rău românii din exil pentru a putea transmite la radio câteva materiale ce dezvăluiau adevărata identitate a unor români în exil, angajați ai Securității, cum sunt Iosif C. Drăgan M. Titus, Milhovan, Lepădatu sau Pordea. Materialele deconspiratoare și niciun alt text de Paul Goma nu vor fi difuzate în timpul directoratului lui Vlad Georgescu.

O serie de mesaje vizând cu virulență scriitori români colaboraționiști sau prieteni ai acestora sunt adresate lui Dorin Tudoran, proaspăt exilat în America (1985). Pentru a-l ajuta să se protejeze de campania denigratoare a Securității, intervine într-un mesaj adresat prietenului său Gheorghe Calciu, recomandându-l ca fiind “un om profund onest și de o... neobișnuită normalitate”. (Goma, 1971-1989: 371)

Opozant anticomunist *până-n pânzele albe*

La Paris, Paul Goma scrie cu atâta insistență pamflete anticeaușiste de parcă toate ziarele și revistele ar fi stat la rând pentru a i le publica și de parcă nu ar fi conștientizat suficient de bine pericolele la care se expunea nu doar el, ci și familia sa. Occidentul, care îl mai primea “regește” pe Ceaușescu, trebuia neapărat pus la curent și Paul Goma își asumă “eroic” (Eugen Ionesco) acest imperativ. Primul text, *Sub zodia orbului*, scris la câteva luni după exilare, avea menirea să informeze lumea liberă privind adevărata identitate, nemăsluită, a conducătorului R.S.R. Plasat în compania altor tirani-dictatori ca Lenin, Troțki, Stalin, Mao, Hitler, Mussolini, Kim, Castro, Hodja, Pol Pot sau Hrușciiov, Ceaușescu pierdea lamentabil (“un tirănuț... bou-bou”):

Dar iată: pe scenă a apărut Hrusciiov, clownul grobian, râgâitor și petoman. Numai că tumbela, tiflele, pantoful, cucuruzul, hopackul lui Nikita Rotofeievici au fost interzise. Partidul (acela, Unicul) nu îngăduia asemenea atitudini ce nu cadrau... În arenă se agită un alt caraghios, măscărici – nu, Ceaușescu nu descinde din Hrusciiov (ci din copac!) Nikita, fie-i țărâna grea, el era un mujic: mojić, grosolan, uneori simpatic. Ceaușescu: copil de țărani – nu are nimic de țărani (în bine, în rău); el a plecat, de tânăr, către oraș, cu gândul să devină muncitor. N-a ajuns la oraș, n-a ajuns muncitor. Ceaușescu a intrat în închisoare – de acolo a ieșit aparatcik. Un aparatcik mărginit – dar șiret; incult, însă viclean; și lipsit de suplețe, dar abil în a trage sforile. Mână-de-fier cu ceilalți, inimă-slabă cu cei din numeroasa

familie; cu veleități de independență în ce-l privește, intolerant în ceea ce-i privește pe alții; sobru – când le cere altora să fie sobri, și cu totul lipsit de măsură, de simțul realității când vine vorba de preamărirea persoanei, personalității, geniului său. (Ibidem: 152)

Ceaușescu a plecat de la țară

înainte de a deveni țăran (și țărania se învoață [...]), însă nu a ajuns orășean – nu a apucat să intre în oraș, s-a oprit la mahala, cazanul în care fierb eroii lui Caragiale (și viitorii orășeni ai României urbane. Acolo, « la mijloc de drum », eroul nostru a devenit ceea ce era în firea locului opririi (între sat și oraș – la mahala): « revoluționar (de profesie) ». (Ibidem: 423)

Portretul realizat de Goma, scos parcă dintr-o parodie politică semnată de Swift, distonează mult cu cele pe care le "pictează" scriitorii servili lui Ceaușescu, cum a fost "gornistul Păunescu". Pentru a pune în evidență prestația acestuia, publicistul citează câteva ineptii culese dintr-un singur număr din 1978 al revistei *Flacăra*, care înșiră afirmații de genul: "Partidul comunistilor, poporul românesc stegarul luptei și-l sărbătoresc", "Revoluționarul neînfricat, vizionarul comunist", "Chip luminos în care cu toții ne recunoaștem", "Patria – cabinetul de lucru al Președintelui – primul ei arhitect, primul constructor, primul muncitor", "Tezaur de gândire atotcuprinzătoare, deschidere de largi orizonturi", "O mare șansă pentru cultura română", sau "Stimă-n lume și mândria, Ceaușescu-România". Presa din București îi oferă un buchet întreg de calificative cu care ziaristii își prezintă tiranul: "Far luminos", "Cârmaci călăuzitor", "Stea polară orientatoare", "Tată părintesc", dar și "Conducător multilateral", "Stejar din Scornicești", "Cel mai mare fiu al României", "Cel mai iubitor de copii", "Primul bărbat al țării", "Primul gânditor al acestui pământ", "Cel dintâi președinte al patriei noastre" sau "Primul miner de Onoare al țării". *Ceaușescu, portret (cu materialul*

clientului) indică spre alte ziare ale timpului care înșiră gogomăni de tipul: “Planeta pământ (Terra) trăiește azi sub Zodia Ceaușescu”, “Marea Chartă a națiunii române este Programul P.C.R., elaborat de geniul tov. Ceaușescu”, “Autor al unei opere de impresionantă bogăție și multilateralitate” etc.

Încă din 1978, Goma anticipează căderea lui Ceaușescu și o pune nu pe seama încalcării continue a drepturilor omului și a altor greșeli comise de regimul acestuia, ce ar fi atras deopotrivă revolta Occidentului și cea a U.R.S.S.-ului, ci din cauza îndrăznelii acestuia de a-l neasculta pe Brejnev. Într-un text, intitulat *Dacă România va fi invadată*, scriitorul înaintează ipoteza, potrivit căreia, o eventuală invazie a U.R.S.S. asupra României și suprimarea șefului statului român, vor fi o consecință a “imprudenței” lui Ceaușescu de a se opune majorării cheltuielilor militare, impuse de sovietici prin Pactul de la Varșovia (“bomba românească”). Scriitorul regretă însă faptul că debarasarea de tiran pe această cale va atrage suferințele multor români nevinovați, “acest nefericit popor care, de când se știe, a suferit de pe urma nebuniei unor despoți autohtoni.” (*Ibidem*: 161)

Un alt moment care s-a învrednicit de pana sarcastică a autorului este felul în care s-a falsificat istoria în R.S.R. Ceaușescu “bou-bou, dar atâta lucru pricepuse: istoria este scrisă de cei care comandă scrierea, ca la restaurant chelnerului”. În primul rând, istoricii de la curte i-au preparat conducătorului o genealogie legendară, în descendența domnitorilor români. Creatorii “Ceașiadei” nu au ocolit ideologia luptei de clasă:

*[...] a mai aflat că Decebal luptase împotriva ocupației romane, că Mircea, Vlad, Ștefan, Mihai luptaseră împotriva hainilor – vecinilor – și mult i-a plăcut chestia asta, cu lupta. Atât de tare, încât s-a hotărât să intre și el în istorie (fie și ocolind prin geografie). (*Ibidem*: 153)*

Această făcătură s-a înscris într-o linie mai generală a naționalism-socialismului, supranumit “voievodism” sau “protocronism”.

Istoria nu a fost niciodată o știință exactă, implicând subiectivitatea celor care o consemnau. În spațiul sovietic, istoria a devenit o modalitate criminală de falsificare a adevărului și un instrument al luptei de clasă. Ghidați de doctrina materialismului istoric, “gardienii la ușa memoriei” au utilizat câteva metode de lucru, pe care Goma le semnaleză într-un articol intitulat *Falsificatorii*:

- *Omisiunea* unei părți și a unor documente din trecut, pentru că “tăcerea provoacă uitarea – deci, *inexistența*”;
- *Invenția* unor evenimente eroice: greve, manifestații, răscoale și mari acțiuni de masă, necesare pentru justificarea istoriei mărețe a partidului comunist;
- *Falsificarea* drept care “ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940 și consecința: răpirea Basarabiei și a Bucovinei de Nord devin, sub condeiul istoricilor comuniști: « retrocedarea (acestor teritorii) către U.R.S.S. »; actul de la 23 august 1944, înfăptuit de rege și de șefii partidelor democratice, devine « insurecție armată antifascistă de sub conducerea P.C.R. »; numirea lui Ceaușescu în funcția de secretar general al partidului de Gheorghiu-Dej (care și el fusese numit de Ruși) devine « alegere » – ș.a.m.d.” (*Ibidem*: 195-197)

Nici istoria literaturii nu s-a salvat de metodele materialismului istoric. Omiterea s-a numit *epurare*, sub a cărei acțiune în anii stalinismului au picat Arghezi, Ion Barbu, Eliade, Goga, Iorga, Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Maiorescu, Pillat, Stere, Urmuz, Vinea, Voiculescu, recuperați după dezgheț. Alții – Eliade, Cioran, Vintilă Horia, Horia Stamatu – au rămas

tăcuți și mai mult timp. În schimb, pseudo-istoricii i-au inventat pe poeții Neculuță, Păun-Pincio, A. Toma, pe prozatorii Sahia, Dumitru Mircea, Ion Istrate, Șerban Nedelcu sau pe criticii Nicolae Moraru, Mihail Novicov, Sorin Toma, Vitner, Crohmălniceanu, Paul Georgescu, Jacob Popper. Falsificare se numește și editarea lui Mihai Eminescu în *Opere alese*, punându-se accentul pe aspectul social al creației lui, omițând, spre exemplu, *Doina* și articolele politice. În a doua parte a articolului, Paul Goma trece în revistă dicționarele scriitorilor români existente la momentul acela (1979) în România, apreciind munca enormă în condițiile cenzurii autorilor, dezaproband actele de “țigănie literară” prin alăturarea unor nume de scriitori talentați ca Nichifor Crainic sau Eugen Ionescu cu acelea ale unor Nicolae Dragoș-Răcănel sau Dumitru Bălăieț.

Foarte curând, Paul Goma începe să aibă faima de “mușcător agresiv”, comentând cu promptitudine știrile-gogomăanii venite dinspre “Țara lui Analfabetescu”. Spre exemplu, *Decretul 98* îi provoacă o reacție virulentă pentru că limitează dreptul scriitorilor la opinie. Conform acestui decret ceaușist,

deținerea mașinilor de scris de către persoanele fizice este permisă numai pe baza autorizației eliberate de miliție. Nu pot fi autorizate să dețină mașini de scris persoanele care, datorită antecedentelor penale sau comportării lor, prezintă pericol pentru ordinea publică ori pentru securitatea statului. (Ibidem: 236)

În felul acesta, “Decretescu” intenționa să împiedice apariția “nemulțumirilor dactilografiate”, adică *samizdatul*, de frică să nu se preia modelul disidenților din U.R.S.S. Goma remarcă faptul că acest decret îl abrogă pe cel din 1964, semnat de Gheorghiu-Dej, care permitea persoanelor fizice, chiar dacă aveau antecedente penale, să dețină acasă mașină de scris.

Demonstrând cu exemple concrete din R.S.R., Goma atenționează asupra caracterului nociv și periculos al sistemului totalitar, care “amenință să devină planetar” (*Internaționala Rezistenței*). În susținerea acestei credințe, publicistul aduce argumente din lucrările specializate pe analiza doctrinei comuniste și a partidului care o îmbrățișează, fiind mereu la curent cu aparițiile editoriale pe această temă. Aflăm de la Goma că studiile istoricului francez Philippe Robrieux, *Istoria internă a partidului comunist și Secta*, a provocat scandal de proporții, campanii denigratoare în presă, calomnii, amenințări, tentative de sustragere a documentelor și a zațurilor din tipografie, intervenții în text etc. Aveau dreptate să se teamă cei vizați în carte, pentru că autorul istoriei pune în premieră la dispoziția cititorului o listă de vreo 200 de nume ale militanților comuniști din tot spațiul euro-asiatic în ordine cronologică, de la Althusser și Aragon până la Clara Zetkin și Zinoviev. Curios e că în calitate de comunistă a României apare doar Ana Pauker. Polemizând cu unele afirmații din carte, Paul Goma demonstrează o bună cunoaștere a fărâdelegilor făcute de “această tragică și promiscuă afacere de sânge și de murdărie, care este « istoria partidului comunist », în comunism, nimic, nimeni nu poate rămâne nepătat, nepângărit”. (*Ibidem*: 255) În urma reacțiilor presei la această istorie, în orizontul lecturilor lui Paul Goma s-a profilat și o “istorică”, și anume cartea *Une enfance stalinienne (O copilărie stalinistă)*, având ca autor pe Lilly Marcou, “specialistă internațională în problemele comunismului”, așa cum era prezentată pe copertă. După ce condamnă “cele trei dictaturi” (regală, legionară, antonesciană), Lilly Marcou afirmă cu emfază că “poporul român a primit cu flori Armata Roșie eliberatoare”. “Gogorițele” memorialistei au fost copios ridiculizate de Goma și de presa franceză, descoperindu-se și faptul că Marcou a intervenit de nenumărate ori cu campanii denigratoare la adresa literaturii anticomuniste.

Scriitorul și Puterea

Relațiile scriitorului cu Puterea și rolul lui într-o societate totalitară constituie una din temele cele mai abordate de Paul Goma, care își exprimă convingerea fermă că literatura se deosebește de celelalte arte prin faptul că depășește hotarele esteticului și că “debordează din vasul « artei indiferente », atingând eticul” (*Scriitorul și Puterea*). De aceea, scriitorul nu poate și nu are dreptul să se retragă totalmente în estetic. Este adevărat, în secolul trecut, poezia s-a făcut mai discretă, nemandorind a comunica o atitudine – ideologică, filosofică sau morală, tendință care a prins bine în spațiile totalitare în formula “anti-realismului”. La cehi, spre exemplu, evazionismul s-a manifestat prin *suprarealism*, în România prin *onirism*. Această tendință de retragere în lumea artei este justificată în țările totalitare, unde scriitorul este împins, tras, obligat să facă apel la categoriile esteticului pentru a căpăta libertate interioară. În acest sens, în țările blocului comunist s-au manifestat exemplar scriitori ca Ismail Kadare sau Aleksandr Soljenițan. Întrebându-se într-un articol *La ce slujește poetul*, Paul Goma oferă și răspunsul, confirmându-și credința: “Probabil la asta slujește poetul: să spună *totul*”. (*Ibidem*: 323) Ființă cugetătoare, poetul nu are dreptul să tacă și astfel să devină “plantă”, contribuind la creșterea unui “popor vegetal” (metaforele sunt preluate dintr-un poem al Anei Blandiana).

Convins că orice scriitor, martor al unei epoci, este dator să prezinte fapte veridice și să semnaleze pericolele care amenință societatea, Goma citește cu atenție cărțile venite din țară. Este conștient că șansele apariției unor mărturii netrucate sunt extrem de mici, iar acele scrieri care au reușit să treacă de filtrul Securității nu întotdeauna trebuie crezute. În articolul *Mareșalul și editorul* Goma pune în discuție problema relației Scriitor-Putere, prezentând o carte, editată în R.S.R., cu mărturii despre mareșalul Antonescu. Dincolo de ideile prețioase privind deconspirarea mărturiilor fabricate, atribuite unui ofițer anonim din cabinetul

militar al mareșalului, Goma atinge o problemă dureroasă din istoria Basarabiei, vizând căderea tragică a celor două personalități celebre ale Unirii: Pan Halippa și A. Boldur. Trecem aici în întregime fragmentul în care Goma descrie întâlnirea lui cu Pan Halippa:

În 1973, în luna octombrie, la București, am avut onoarea (e puțin spus, fiindcă atunci când te invită o statuie să-i faci o vizită, termenul: onoare e neîncăpător-precum...), așadar, am dat mâna cu, l-am pipăit pe însuși Pantelimon Halippa. Ca orice basarabean care se respectă și eu crezusem în cultul regelui Ferdinand, al lui Averescu și al lui Halippa – iar când, la telefon, o voce care s-a prezentat: « Inginerul Grosu » și mi-a comunicat că Halippa dorește să mă cunoască, am crezut că este o glumă – de prost gust, firește. Pentru mine – repet: basarabean – Halippa urcase demult în legendă, iar de acolo (de sus) nu dădea semne că ar avea chef să coboare oleacă printre noi. [...] I-am răspuns inginerului Grosu că nu cred, nu-l cred: Halippa fiind « un fel de Tudor Vladimirescu al nostru », în timp este plasat cam tot pe-atunci... Inginerul a râs, m-a asigurat că « monumentul » trăiește, bine-mersi în propria-i casă, și, dacă n-ar fi dat peste el tocmai acum o pustie de gripă, ar fi sprinteior ca la 20 ani... – și m-a întrebat dacă mi-ar fi frică de gripa... altuia... Frică-nefrică, n-o să ratez întâlnirea cu statuia din pricina « unei pustii », vorba lui Grosu (și după nume și după vorbă – la telefon – basarabean de-al meu).

M-am dus, cu Grosu. Halippa locuia pe strada Alecu Donici; avea « o pustie », ședea nu la-pat, ci pe o canapeluță, culcat. Am să povestesc cu alt prilej întâlnirea, în amanunt, acum rămân la « Institut ». Și Halippa lucra la Institut...

« Care? » am întrebat.

« Ei, care! » a râs Halippa. « știi mataluță care – unde-aș putea eu să... » – a ezitat îndelung – « să fiu util... », apoi, după altă pauză, cu ochii în tavan: « Institutul de istorie a partidului » [...] Am înghițit un șirag de găluști (seci...), apoi am îngăimat:

« Nu văd ce are « istoria partidului comunist » cu istoria Românilor – cu atât mai puțin cu istoria Basarabiei noastre ».

« N-o fi având istoria trecută, dar are prezentul », a spus Halippa.

Chiar așa a spus, am înregistrat exact, mecanic, deși nici atunci nu m-am hotărât pentru o variantă (nici azi – ori poate erau vorbe-vorbe ale unui om în vârstă care avea chiar și gripă).

« Deocamdată, suntem trei grupuri », a urmat Halippa. « Basarabia-și-Bucovina, unul, al doilea Transilvania, Cadrilaterul, al treilea... Ceaușăscu vrea sa ceara restituirea Basarabiei noastre – uite, mă aflu în corespondență cu Mao, l-am rugat să ne sprijine în chestiunea Basarabiei noastre... ».

Mi-a întins, într-un dosar, scrisori de-ale lui (cu antetul « Institutului ») către « Președintele Mao Tze Dun », precum și răspunsuri – mai multe (trei sau patru – și lungi) din partea « Președintelui Mao adresate lui Pantelimon Halippa, la Institutul de istorie al Partidului Comunist Român – București » (în engleză, nu în... chineză).

Halippa aștepta să cad fulgerat de admirație (că el, Halippa, era « în corespondență cu Mao »). Îl auzeam cum zicea ceva de eventuala mea contribuție – la recuperarea Basarabiei; la « împărțirea sarcinilor »; el, Halippa, lucrează cu Răsăritul, eu să mă ocup de Occident ...

« Să ne putem întoarce iarași la Patria Mamă », zice Halippa. « Eu am avut noroc: m-am întors din Extremul Orient – dar unde: în România-altă-țară... Dar ei, săracii, Basarabenii și Bucovinenii noștri – vreo trei milioane, pe loc, dar câți or mai fi răspândiți în Rusia cea nesfârșită... ». Mie îmi venea să plâng. Și de mila Basarabenilor mei, răspândiți prin Rusia cea fără de capăt, și de mila-ciuda resimțite față de Monument. Am zis...

Am zis ceva ofensator la adresa nu doar a legendei, ci a omului. Inginerul Grosu a intervenit, m-a pus la punct. Halippa i-a cerut să mă lase să spun mai departe.

Și i-am spus. I-am spus că eu unul mă îndoiesc: și de Ceaușăscu și de Mao și de « Institut » [...] Bine-nțele că auzisem de acest... această « storcătoare de lămâi stoarse »: după ce uciseseră, direct, indirect elita românească, pe cei care răzbătuseră prin închisori, prin boli, prin lipsuri o mie (iar Halippa și prin zăpezile Siberiei) – uite că... Ceaușăscu (așa pronunță el, cu aproape tandrețe) îi adunase pe supraviețuitori și-i puse să colaboreze. [...]

« Nu ni s-a cerut mare lucru », a zis Halippa. « Să ne punem amintirile pe hârtie – atâta. Tot ceva: decât nimica... Nu? Nu? ».

Ba da, ba da: decât nimica...

« Matale știi epigrama ceea cu Gurie-care-a-vândut-stilul? », m-a întrebat Halippa.

Cum să n-o știi – doar sunt basarabean: Gurie, mitropolit al Basarabiei « cedase » – față de Patriarhia de la București într-o chestiune: « stilul » (vechi, nou, povestea aceea cu calendarul – Basarabia trebuia să intre în sânul Patriei Mume pe « stilul nou ». Drept care, « poporul » i-a zis-o lui Gurie – care, ca răsplată pentru « strădanie », primise « de la regățeni » o mașină): « Ei, uite, despre Gurie se zicea: « Gurie, Gurie, ne-ai vândut stilul/ ș-ai căpătat otomobilu'... » Dar despre mine are să se zică: « Halippa, Halippa, ne-ai vandut arhiva,/ și ți-ai mâncat coliva' » – și bătrânul monument a început să râdă, apoi să tușească, apoi să plângă.

« Arhiva? », am făcut, târziu, când amândoi ne-am potolit. « Adică actele? (Halippa a încuviințat din cap). Adică hârțiile noastre? (încuviințare). Adică tot ce-avem? Să spunem acum: aveam? (Da, da, din cap). Și hârțiile cu Sfatul Țării și cu proclamarea autonomiei? (Da). Și hartiile cu proclamarea unirii? Tot-tot? Tot-tot-tot? »

« Tot-tot – mi-au plătit, mi-au dat banuți pe ele – pentru doctor, pentru babă, pentru casă... Aici tot nu le putem păstra, e umed, ar fi mucezit hartiile, cum le zici... » (Ibidem: 165)

Firește, nicio carte cu memorii care să fi urmat colaborării pomenite a lui Pan Halippa cu institutul în cauză nu a văzut lumina tiparului. La Paris Goma dă de o broșură în franceză *Le recit du témoin Alexandru V. Boldur (L'Union de la Bessarabie avec la Roumanie)*, semnată de V. Boldur, apărută la o editură cu sediul la Roma. Cunoscând numele agentului din România la Roma – I.C. Drăgan –, Goma presupune că și cartea lui A. Boldur a ieșit tot sub auspiciile Securității. La această presupunere mai adaugă afirmația lui Drăgan din periodicul de la Roma, *Europa și neamul românesc*, că ar deține și manuscrisul *Pe baricadele vieții/ Basarabia revoluționară* de Onisifor Ghibu. Colaborarea, chiar și cea înnobilită de intenții bune, scriitorului cu o putere dictatorială și criminală are consecințe dezastruoase.

Și pentru că are posibilitatea să comunice cu scriitorii ruși

din exil, Paul Goma invocă de mai multe ori exemple nefaste de manifestare a puterii comuniste din istoria literaturii ruse contemporane, dovedind cunoștințe impresionante pentru un basarabean care a refuzat categoric să învețe limba rusă. Interesul vine și din convingerea că toate mișcările strategice ale oficialităților din R.S.R. sau din alte țări ale lagărului socialist sunt coordonate de Moscova. În viziunea lui, prin anii '70 artiștii români au propulsat ideea națională, cu derivatele ei: patriotism, protocronism, voievodism, țărănism, la îndemnul și susținerea Moscovei. Reînvierea și forțarea unei idei condamnate în anii '60 de către capii moscoviți a avut un scop de manipulare. Prin această inițiativă de confiscare a patriotismului sincer partidul dezamorsa "bomba disidenților":

Puterea, surprinsă de fenomenul « disidenței », dar mai ales de acea formă ilustrată de Soljenițân (să-i spunem: « patriotismul moral », « rusismul religios », cu o, deloc neglijabilă, doză de slavofilie) a reacționat doar prin represiune și interdicție. Însă în fața multiplicării cazurilor de disidență naționalistă, « rădăcinistă », « gliistă » (de la « glie »), ortodoxistă, sau pur și simplu antistrăinistă, puterea a intervenit recuperând programele acestor, la urma urmei, opozanți ai regimului, ajutându-le pe ici pe acolo (și anume prin punctele esențiale), pe unii înregimentându-i direct, pe alții tolerându-i, însă răstălmăcindu-i. (Ibidem: 334)

Unul dintre primii tribuni ai naționalismului rus a fost criticul literar Palievski care, în decembrie 1977, la Casa Scriitorilor din Moscova, în fața unui auditoriu de trei mii de persoane a rostit un discurs despre importanța clasicii (*Clasicii și noi*) și nocivitatea literaturii avangardiste. Prin clasici, el înțelegea mai întâi pe Șolohov cu al său *Don liniștit* ("cel mai mare roman al secolului XX") și, parțial, pe Bulgakov. Promovând noua față a literaturii clasice, Palievski pleda pentru întoarcerea "nu la cultură, nu la marea literatură rusă, ci la simbolurile de mare putere, la tradițiile

imperiale rusești”.

Dezgheșarea temei naționale a dus, potrivit lui Paul Goma, la manifestarea mai multor variante de “rusim” în literatura rusă: “Noul rădăcinism”, tendință creștină, ortodoxă în linia Dostoievski, Grigoriev, Strahov, Astafiev, Șukșin, Makanin și Molceanov; “Noul mesianism”, care propaga anarhism și cruzime, menite să distrugă lumea aceasta “putredă” pentru o lume mai bună; și o a treia variantă ce ataca “intelighenția”, “francmasoneria” și “anti-sovietismul primar”. Citatul din *Stejarul și vițelul* a lui Soljenițin e cât se poate de potrivit pentru a caracteriza acest hibrid “împotriva naturii dintre « rusism » și comunism, această corcitură dintre javră și scroafă, care poate da porcul-de-câine.” (*Ibidem*: 337) Naționalismul rus cu voie de la centru s-a prins și în solul românesc, rodind sub forma “rrromânismului ceaușist”.

Despre *homo sovieticus*

Moartea lui Gheorghe Ursu într-o închisoare a Securității îi dă prilej lui Paul Goma să pună în discuție, într-un articol din 1985, una dintre cele mai grave consecințe ale regimului comunist – reeducarea pe scară largă națională. Se știe, Gheorghe Ursu a fost arestat pentru că ținea un jurnal intim și pentru o corespondență cu Europa Liberă. Cazul lui nu este unul de excepție, scrie Goma, căci “atâta vreme cât Securitatea este un stat-în-stat, și atâta vreme cât acel stat este, de 40 de ani, o filială în România, a statului sovietic, asemenea întâmplări nu sunt accidente.” (*Ibidem*: 446) Moartea lui Gheorghe Ursu este cauzată și de el însuși, crede Goma, de imprudența lui și a familiei sale de a nu informa opinia publică din Occident despre fărădelegile Securității. Mai ales că în scurtul răstimp al eliberării lui se sărbătoreau cei zece ani de când a avut loc Conferința de la Helsinki. Trecând sub tăcere criminalii, și-au apropiat tragedia, pentru că “nu există complice mai fidel, mai eficace al călăului (adică al Securității) decât tăcerea victimei”.

(*Ibidem*: 449) Terorizați, speriați, dezumanizați de-a lungul celor 40 de ani de comunism, oamenii și-au pierdut, crede Goma, instinctul de conservare.

Evenimentele de la penitenciarul Pitești au jucat un rol esențial în “spălarea pe creier” a lui *homo sovieticus*. Articolele dovedesc că Goma are pentru această temă un interes constant. Autorul unor cărți-mărturii esențiale despre universul carceral românesc – *Ostinato, Camera de alături, Soldatul câinelui, Ușa noastră cea de toate zilele, Gherla-Lătești, În cerc, Gardă inversă, Culoarea curcubeului '77* – caută mereu informații despre acest infern românesc al reeducării, pornit ca model de la ruși (Makarenko), căruia nu i-a fost martor direct. Câteva mărturii ale supraviețuitorilor au făcut posibilă zguduitoria carte *Patimile după Pitești*.

Continuă amenințare pentru comunismul ceaușist, Goma scoate în ochii lumii occidentale toate strâmbătățile operate de regim împotriva oamenilor din țara sa. În septembrie 1985, prin intermediul postului de radio Deutsche Welle, Goma critică dur programul lui Ceaușescu prin care urma să curețe orașele de pensionari – “gurile-care-mănâncă-fără-să-producă”, beneficiari de asistență medicală (*Ceaușescu și bătrânii*). Într-un alt articol semnalează pericolul desființării agriculturii ca impact al industrializării și “urbanizării” satului:

Pentru comuniști – ca adepți ai unei ideologii, nu ai unui partid politic – primează industria (și nu eficacitatea ei economică, ci controlul pe care partidul îl poate exercita asupra salariatului) care peste tot, a fost construită, nu doar din excedentul agriculturii, ci din însăși seva ei. (Ibidem: 392)

Exemplu convingător poate servi ineficiența și caracterul criminal al unui astfel de program în Rusia, unde a provocat două valuri teribile de foamete: în 1921-22, soldată cu 5 milioane de

morți, și 1933-34 de pe urma căreia au suferit 60 de milioane de oameni. În China, "Marele Salt" al edificării socialismului a ucis peste 30 de milioane de suflete.

Comunismul a confiscat nu doar ideea națională, viața tihnită a bătrânilor sau libera opțiune a tinerilor de instruire și educație, dar și feminismul. Într-o serie de articole, intitulate *Femeia sovietică, Ceaușescu și femeia, Zodia porcului*, Paul Goma opinează pe marginea unor reportaje din presa occidentală care a difuzat interviuri cu mai multe femei venite de la Moscova sau, după cum titrează unul din articole, cu "fiicele lui Marx". Deși au trecut selecția autorităților sovietice în vederea transmiterii în Occident a unor informații strict pozitive despre U.R.S.S., acestea, referindu-se la egalitatea drepturilor lor cu cele ale bărbaților, au dezvăluit câteva adevăruri cutremurătoare. În urma unui deziderat de natură democratică, șansele femeii la egalitate au devenit și mai mici, pentru că au fost nevoite să-și asume suplimentar o sumă uriașă de alte obligații, cum sunt activitatea la serviciu după același program cu bărbatul, angajarea la munci considerate tradițional ca fiind pentru bărbați – în siderurgie, în exploatarea miniere, în construcție, în agricultură, suplینirea pe timpul războiului a bărbatului în toate domeniile etc. Stalin i-a împușcat, i-a arestat sau i-a trimis la război pe bărbați, înstrăinându-i de muncile și responsabilitățile casnice. La întoarcere, ei nu s-au putut integra în normalitate, așa că femeile au dus mai departe greul muncilor negre.

Am aproape șaptezeci de ani, spune o colhoznică într-un interviu dintr-o revistă din Occident, dar nu-mi aduc aminte să-i fi văzut pe bărbați muncind; înainte, în timpul războiului, reformați (invalidi și schilozi) făceau pe paznicii, pe brigadierii – mai mult încurcau; cei care s-au întors de pe front n-au mai ajuns acasă, la țară, s-au dus în alte părți. Acum ei sunt președinți, activiști, bărbații dau ordine, dar, noi femeile, domnim... (Ibidem: 341)

Chiar și la muncile de câmp, în agricultură “femeia-i cu sapa, bărbatul cu mapa”.

Comunismul, scrie Goma, a produs mutații sociale și psihologice în relația bărbat-femeie:

Tragedia care pândește însăși existența poporului român este dezumanizarea bărbatului, căci... femeia din România « anilor lumină » este supusă unei permanente agresiuni din partea fratelui ei pentru sclavie: bărbatul. (Ibidem: 430)

“Supra-drepturile” la egalitate, lipsa de timp pentru îngrijirea de sine, muncile nespecifice corpului feminin i-a modelat “o călcătură de marinar abia debarcat, de soldat obosit de marșuri”.

Dacă epoca stalinistă a făcut din femeie o “vită de povară”, Ceaușescu a urcat-o până la rangul de “vită de prăsilă”, impunând-o să sporească numărul de “ostași ai neamului”. Publicistul îngroașă nota, învinuind regimul de crimă împotriva femeii prin campania de sporire a natalității din anii '80. Drept probe el citează din declarațiile unor femei:

Vacile și oile și scroafele destinate «reproducerii» sunt cel puțin scutite de a munci, scutite de a mulțumi Văcarului (sau Porcarului) pentru « grija cu care... » etc. Cel puțin, faimosul control-ginecologic nu este făcut, la tovarășele scroafe, de către tovarășii porci (Zodia porcului). (Ibidem: 433)

Și asta în timp ce persoana numărul 2 din stat – Elena Ceaușescu – este sau “aproximativ este” o femeie. Faimosul portret pe care Goma i l-a făcut Elenei Ceaușescu, surprinzând-o la televizor în timpul vizitei ceaușeștilor în Republica Federală Germania, o plasează mai degrabă în zona personajelor diforme ale lui Urmuz:

[...] *acea formă fără formă (ca să-l parafrazăm pe Maiorescu) compusă – cum ar zice Urmuz, descriindu-l pe Ismail, cel care se găsește azi cu foarte mare greutate – compusă, deci dintr-un fel de romb trăgând spre trapez scalen și un fel de calotă-perucă de sub care ieșea, ca un fel de țevă de mitralieră de bord, un fel de excrescență nazală – Ea era?, nu era Ea? – mai degrabă, era, judecând după acel obiect numit poșetă, ținut cu îndârjire apăsător cam prin dreptul Tropicului Capricornului (sau al Racului, forma fiind oarecum lipsită de puncte cardinale). Până una-alta, chestia se, în felul ei, rotea în jurul unui ax oarecum paralel cu cel al siluetei impozante a Cancelarului. Cancelar care nu se oprea din zâmbit și arătat – spre amândoi oaspeții și spre fiecare în parte – locul acelor fotolii (nemergând până la a și face un desen, pentru a explica la ce anume folosesc ele, fotoliile). (Ibidem: 438)*

La televiziunea germană, scrie Goma, familia dictatorială arată neretușată, neidealizată și deci neconvenabilă. În ochii întregii omeniri “împăratul este gol”:

Nicolae Ceaușescu, rătăcit și contrariat, continua să-și flencăne pielea de pe fâlci, căutând, cu ochii pe nivele diferite, ceva de care să se agațe – și negăsind; Elena Ceaușescu dându-și târcoale sieși, mărunțel și ticăit și tenace și nevăzând nimic și puțin păsându-i unde se află și « pentru de ce », știind Ea una și bună: cel mai scurt drum între două puncte este... circumferința... (Ibidem: 453)

Paul Goma se informează mereu din presă despre situația din România, decupând bucăți din ziarele românești, traducându-le în franceză pentru jurnaliștii autohtoni, dar filmul prezentat de televiziunea franceză despre “cazul României” în prag de iarnă are asupra sa efect de șoc. Filmul propune publicului francez o Românie în plină mizerie: cozi la tarabele și magazinele goale, îmbrăcăminte jalnică, dar mai ales surprinde chipurile dezolante ale românilor:

Ca spectator, din fotoliu, la televizor, la alte nenorociri întâmplăte în lume, am văzut chipuri de înfometați din Etiopia, de supraviețuitori ai masacrelor puse la cale de Pol Pot în Cambogia, chipuri de supraviețuitori vietnamezi, fugind pe mare, am văzut chipuri de răniți și muribunzi și morți din Liban și « execuții » prin sfârtecă, în Iran (nu între patru cămile, ca Ion Vodă al nostru, ci între patru jeep-uri) – scene și chipuri de-moarte. Însă chipurile Românilor filmate pe furis, pe fugă, în București, în această toamnă, a acestui an, 1985, arătau mai desperate decât ale supliciaților de pe alte meridiane – acea disperare-în-resemnare pe care nici moartea n-o mai mișcă. În viața – care nu ne-a răsfățat – am văzut chipuri de prizonieri de război și de deportați în Siberia, chipuri de internați în lagăre și de deținuți. Dar niciodată asemenea chipuri – ca ale « cetățenilor R.S.R. », în principiu, liberi, fiindcă nu se deplasau cu pușca la spate – și, atenție: scenele fuseseră filmate numai în București și numai în centru. O umanitate stoarsă, strivită, golită. Doar-înfometații au alte chipuri; doar-torturații – altă privire. Românii umblători pe străzile Capitalei în această toamnă a anului 1985 arătau că ei trecuseră demult prin aceste vămi, aflându-se dincolo. (Ibidem: 342)

Într-un alt grupaj de articole, Paul Goma atacă direct instituția Securității care își infiltrează agenții peste tot în exil, învinuind-o de intoxicarea, manipularea și semănarea discordiei. Deconspiră strategii, urmărindu-le cum funcționează în diaspora rușilor. Pentru informare trimite la articolele și interviurile lui Soljenițin pe această temă sau la ficțiunea lui Volkov, *Manipularea*. Scrie negru pe alb nume de agenți români care au reușit să tulbure și chiar să paralyzeze activitatea oamenilor de cultură din exil, dintre aceștia devenind mai cunoscuți Aurel Lepădatu cu misiune în Germania, I.C. Drăgan cu activitate în Italia și, mai ales, G.A.Pordea care a semănat discordia în diaspora românească din Franța. Recrutarea agenților pentru “spionită”, manipularea informațiilor false, difuzate prin intermediul publicațiilor finanțate de la București, calomnierea personalităților cu renume, dar și atacurile directe: corecția, bătaia, răpirea, asasinatul *etc.* – toate fac

parte din inventarul de instrumente de intimidare a personalităților din exil. Cel mai cunoscut caz de “corecție” este cel al Monicăi Lovinescu care a fost bătută crunt chiar în fața casei ei.

În susținerea demonstrației sale, Goma analizează cartea jurnalistului Thierry Wolton, intitulată *KGB în Franța*. Împărțită în patru capitole, cartea lui Wolton pornește de la descrierea modelului instituit de Troțki care impunea recrutarea și asigurarea loialității agenților săi prin perfectarea dosarelor cu “slăbiciunile, caracterul, înclinațiile...” membrilor și prin șantaj. După aceasta jurnalistul trece în revistă “specializările” agenților KGB, infiltrați în țările din Occident. Din această carte Goma află că Pavel Haiducu, spion timp de 7 ani în Franța, a fost trimis de Securitatea română pentru a-i lichida fizic pe el și pe Virgil Tănase. În continuare, Wolton scrie despre metodele KGB-ului derecutare a agenților francezi și despre modalitățile de dezinformare, manipulare și finanțare a revistelor. Cele mai multe dezinformări ținteau radio Europa Liberă și colaboratorii acestuia. La rândul lui, Goma a suferit din cauza unor dezinformări promovate de ziarul francez *Présent*, potrivit cărora, era agent KGB, se numea de fapt Efremovici, soția sa era fiica Anei Pauker, iar socrul său consilier al lui Ceaușescu. Ideea conducătoare a articolului era că Paul Goma, de fapt, nu ar fi adevăratul inițiator al mișcării pentru drepturile omului în România, ci un ordinar agitator al troțkiștilor francezi.

“Nu este o cinste, ci o obligație a scriitorului să fie « mereu în frunte ». Și să accepte să plătească; să se sacrifice!”

Paul Goma nu s-a cuprins de euforia revoluției din decembrie din simplu motiv că nu a avut, odată cu căderea regimului, revelația obținerii libertății multrâvnite. Nu e vorba aici de o inerție, asemănătoare cu cea pe care a avut-o personajul său, obișnuit cu temnița dictatorială, din romanul *Ostinato*, Ilarie Langa, ci de faptul că scriitorul a vorbit și a scris liber chiar și în anii cei mai înverșunați ideologic, într-un regim ce ura controlat adevărul:

Eu, unul, n-am fost disident, nici revoluționar; eu, unul, nu m-am războit, postum, cu Ceaușescu, acuzându-l de toate relele; chiar și de lașitate; recunosc, cu modestie: nu-i scriu numele cu literă mică; mi-a fost adversar cât a fost în viață și la putere – și atotputernic (iar eu un nimic și, în plus, un « caz », un ins cu totul singur), dar, orice-ar zice băieții de azi: eu m-am înfruntat cu Ceaușescu... (Goma, 1990-1988: 8)

Rămânând într-un echilibru nezdruccinat cu sine, Paul Goma rostește cu glas tare și repetat adevărul, deconspirând și persiflând pseudoeroii postdecembriști.

Scrisuri II (1990-1998) este alcătuit în mare din scrisori polemice, deschise sau întredeschise, semnate după decizia de a nu se întoarce în România pe motiv că “iată: la 25 decembrie, Ceaușescu a fost executat prin Iliescu-Roman-Brucan-Voican, iar România, țară și a mea, a devenit doar a lor. Securiștii domnesc în continuare peste tot...” (*Ibidem*) Despre voința scriitorului de a rămâne în continuare la Paris, departe de “comunismul de după-comunism” aflăm din câteva scrisori adresate Gabrielei Adameșteanu, redactorul-șef al revistei “22”, căreia îi oferă și un interviu. Cum pe bună dreptate consemnează inițiativa dialogului într-o introducere, Paul Goma “nu are darul complezenței și nici nu râvnește la el”, nefiind obișnuit “cu strategia autohtonă de a înveli reproșurile într-o prudentă haină stilistică, îndeajuns de subtilă încât să menajeze raporturile reciproce”. (*Ibidem*: 5) Atât în scrisori, cât și în interviu, el le reproșează deopotrivă colaboratorilor Securității și colegilor săi de breaslă că au contribuit la menținerea sistemului dictatorial și nu au intervenit cu luări de atitudine într-un moment istoric oportun, pentru a-i pune capăt, ca cehii și slovacii. După câțiva ani de la liberarea României, scriitorii continuă să scrie gazetărie într-un limbaj “esopic, târcolit, târât, auto(ultra)cenzurat, tremurat,

piteștizat”, iar “adevărul a rămas acel ceva care te-ar pune rău cu colegii, cu prietenii...”. (*Ibidem*: 59) Nota polemică se intensifică cu fiecare scrisoare, corespondența cu Gabriela Adameșteanu devine tensionată până încetează de tot, iar replicile lui Goma nu mai sunt publicate.

După o scurtă perioadă de liniște, în care Goma beneficiază de editarea cărților sale în română și de cronici pozitive, câteva evenimente îi provoacă iar indignarea. De la Paris află că Marin Sorescu distruge plumburile romanului *Gardă inversă*, iar Gabriel Liiceanu îi trimite la topit, la fabrica de hârtie de la Bușteni, printre suplimente de tiraj nevândute, și exemplarele nedistribuite, păstrate timp de doi ani în depozite, ale romanului *Culoarea curcubeului*'77. Față de aceste nedreptăți va lua desigur atitudine într-o scrisoare adresată lui Gabriel Liiceanu și publicată în 1993 în ziarul *Timpul* din Iași. Articolul cu pricina declanșează ripostele câtorva scriitori de la “22” care se grăbesc să justifice faptele colegilor. Supărarea lui Goma vine din nedorința Gabrielei Adameșteanu de a-i publica scrisoarea cu pricina sau măcar un rezumat al problemei abordate alături de învinuirile acestor scriitori.

Ajunsă în mâinile lui Paul Goma, copia de anulare a sentinței de condamnare a sa, pronunțată în 1957, pe care procurorul general al României i-o adresează președintelui Curții Supreme de Justiție, provoacă un nou protest memorabil – epistola către Ion Iliescu. Potrivit autorului, fostul “prim-secretar-general-șef al P.C.R.” reprezintă și după 22 decembrie comunismul, de aceea nu acceptă din partea subalternilor acestuia gestul de anulare a unei sentințe pe care tot ei au pronunțat-o anterior. Acuzându-l pe Iliescu, Goma vizează întreg sistemul comunist. Pune în fața șefului de stat o listă întreagă de călăi ai penitenciarelor comuniste din R.S.R. sau de agenți care s-au făcut vinovați de “moartea și de schilodirea postumă a adevăraților revoluționari”, cerând judecarea acestora. O lege a lustrației ar

reabilita “memoria regăsită a românilor, pentru sufletul regăsit al lor”, “Fiindcă știu: nu se va ridica din genunchi poporul român prin cârpăceli; prin ajustări; prin iertări reciproce (ori în cerc după modelul Perinița). Ci prin intervenții chirurgicale: cancerul, ori îl « tai » tu – ori te « taie » el, în timp”. (*Ibidem*: 93)

O altă provocare venită, potrivit lui Goma, din partea lui Nicolae Manolescu care a declarat pe paginile unui periodic românesc că l-ar fi susținut pe scriitorul de la Paris, dacă ar candida la alegerile prezidențiale pentru a avea, ca și cehii, un președinte disident, nu a rămas fără răspuns. Replica este una neobișnuită, căci Goma se declară, la modul cel mai serios, candidat la alegerile prezidențiale din 1996, semnând, în 1995, un *Program* de 11 puncte cu adevărat național. Cu această deschidere spre politică Goma își întregește profilul de pedagog iluminist răspândind adevărul în mase. Mai mult, programul său poate servi drept model pentru candidații din toate timpurile. În primul rând, pentru că Goma se vrea un președinte al tuturor românilor și al României ca stat democratic de tip european-occidental, cu o justiție independentă, nesupusă presiunilor și un guvern cu oameni onești și competenți, cu o economie “pe principiul proprietății și al inițiativei individuale”, în care statul va deține ramurile neprofitabile (căile ferate, cultura și arta, domeniul apărării), și cu un învățământ eficient. Dacă va deveni președinte, România va promova pacea și relațiile internaționale bazate pe egalitate și reciprocitate, va acorda atenție ameliorării solurilor și apelor. Mai mult, autorul memorabilului *Program* face apel la neuitare, promovând ideea recuperării tuturor românilor pierduți în vâltoarea istoriei: “*Voi fi președinte al României, țară ce-și va asuma trecutul; ce va recunoaște public încălcările de teritorii străine; va recunoaște și va exprima public regrete pentru persecuțiile și pentru tentativele de lichidare a două comunități: Evreii și Țigani; va mărturisi și va regreta că, după 23 august '44, a consimțit ca cetățeni Români de etnie germană să fie considerați (de*

către « aliați ») prizonieri de război și deportați în Rusia; va recunoaște și va regreta public deportarea « titoiștilor » din Banat în Bărăgan; în fine, România, stat constituit, va recunoaște vina grea, de neșters, față de cetățenii Români refugiați din Basarabia, Bucovina și din Ținutul Herței.” În alte câteva articole, Goma va aduce explicații suplimentare la ideile cuprinse în Program.

Un rând de articole înregistrează atitudinea scriitorului de la Paris față de unele evenimente care au avut loc la București. Protestează împotriva împiedicării desfășurării unei manifestații de comemorare a victimelor războiului și ale comunismului, organizată de tinerii studioși. Vorbește repetat despre necesitatea unui “proces de purificare” și pedepsirii prin lege a celor care au instaurat comunismul. Întâmpină cu entuziasm volumul despre repercusiunile comunismului în România, *Balul mascat – un dialog cu Mircea Mihăieș*, Polirom, 1996, care îi dă prilej pentru câteva reflecții “despre adevăr, despre felonie, despre nerespectarea scrisului”. (*Ibidem*: 184) Opinează pe marginea volumului *Memorialul Ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești*, Gherla, editura Vremea, 1995, reproșându-le alcătuitoarelor omiterea mărturiilor depuse de supraviețuitori:

*Față cu aceste « documente » – dragi lui Banu Rădulescu, lui Borbely și altora caei –, eu, unul, prefer mărturiile. Așa, subiective, parțiale, « resentimentare », ele sunt autentice, vii. Documentele prezentate în volumul de la Vremea nu sunt nici obiective, nici adevărate și nici vii: duhnesc a moarte; răzbate din ele odoare de sudoare, de lacrimi, de sânge, de pișat: suc de vieții stor de Securitate de la nefericiții căzuți în labele Monstrului, care i-a obligat, prin tortură, să-și tortureze semenii, apoi i-a lichidat pe unii dintre ei, ca « vinovați ». Ceautenticitate, ce credibilitate, ce adevăr cuprinde, pentru un cititor neavizat, nepus în gardă, lipsit de cheie (prin grija editorilor)... (*Ibidem*: 225)*

În *Scrisuri II (1990-1998)*, se vor regăsi luările de cuvânt ale lui Paul Goma în cadrul unor manifestații științifice și mai multe articole din domeniul studiului literaturii, având ca obiectiv precizarea semnificațiilor unor concepte literare cum sunt *literatură de sertar, samizdat*, dar și a unor noțiuni din sfera social-politică legate de acestea – *disident, martor, opozant etc.* În acest context polemizează cu semnatarii unor articole care, în căutarea unor alibi pentru lașitatea și frica unor scriitori pe timpul regimului, au decis să lărgescă sfera literaturii de sertar până la “literatura de rezistență”. (*Ibidem*: 301) Cele mai multe reproșuri sunt la adresa lui Nicolae Manolescu pe care îl învinuiește de promovarea unor informații deformate, acțiune inadmisibilă pentru un director de conștiință. În calitatea lui de publicist important a susținut până la 1989 ideea de “rezistență prin cultură”, facilitând o literatură a “extratereștrilor, cei care nu vedeau, nu auzeau, nu simțeau ce se petrece în jur, cum se scufundă România cu ei cu tot”, iar după revoluție a declarat că “în România operele de valoare s-au publicat – de aceea n-a fost nevoie de samizdat”, neglijând literatura opozanților anticomuniști. În ripostele date altor câțiva scriitori, Goma condamnă carențele de moralitate, tentativele unor confrăți de condei de a-și construi ilicit biografii de rezistent după declicul decembrist. Până la urmă, lipsa manuscriselor de sertar înseamnă neîmplinirea datoriei față de *memorie*. (*Ibidem*: 280-282)

**“Nicio pagubă: de când e lumea lume,
cei ce spun adevărul în față sunt tratați de nebuni”**

O sumă de intervenții publicistice consemnează reacția lui Paul Goma la obiecțiile venite din partea unor critici literari după apariția la editura Nemira a *Jurnal I-II-III*, care, de altfel a avut și cronici favorabile, semnate de Dan Petrescu, Liviu Antonesei, Mihai Zamfir, Florian Băiciulescu, Dan Stanca, Liviu Gangeopol, Radu Aldulescu și Alex Spânu. Ceea ce le reproșează oponentilor săi, profesioniști ai condeiului, este că “din diferite motive, nu

citesc scrierile despre care... scriu”, demonstrând necunoașterea “măcar” a celor “pasaje pe care le incriminează” fără probele-citate. (*Ibidem*: 199) Pe rând, ia atitudine față de criticile lui Alex Ștefănescu, Ioana Pârvulescu, George Pruteanu, Dan C. Mihăilescu și Monica Lovinescu, aducând argumente privind incorectitudinea afirmațiilor lor nefondate, a mărturiilor neprobate cu pasaje din textul jurnalului. Acceptă reproșurile lui Gheorghe Grigurcu, cu care a fost coleg la Școala de literatură, referitoare la unele inexactități comise de *Jurnal*, dar consideră de cuviință să combată odată în plus etichetele de “scriitor ingrat”, “resentimentar”, “rău”, “inoportun” care i s-au aplicat după apariția incomodei cărți. Adevărul e că, beneficiind de sprijinul unor colegi de ai săi de exil, la rândul lui le-a acordat susținere necondiționată. Sentimentul de recunoștință însă nu-l împiedică pe Goma să-și exprime și indignarea sinceră față de cei care fie i-au distrus cărțile, fie au susținut tacit această crimă intelectuală. Un “jurnal mincinos” nu e unul autentic, pentru că miza acestui gen literar este totuși documentul care primează asupra esteticului. Între a scrie jurnal autocenzurat/autoficționalizat și jurnal autentic/adevărat, Goma alege să fie consecvent cu principiile sale consacrate în proză, adică cu acelea care nu privesc literatura de autenticitate, cu toată subiectivitatea “deformatoare” pe care o presupune.

Interesant este că Goma își exprimă “neînțelegerea” față de campania polemică la adresa *Jurnalului* său. În retorica-i specifică de (ne)serios se arată surprins de faptul că “protestatari lui contemporani”, unii din ei “autori de jurnale (tot contemporane!), nu protestează în aceeași măsură pe marginea *Jurnal*-ului lui Mihail Sebastian, care a oferit informații incomode despre “« breaslă » și personalitățile ce o alcătuiau, directorii de conștiință de atunci: strămoșii noștri, nu?, maestrul, corifeii, modelele noastre – și, negreșit, « răutatea » cu care Sebastian îi înjură, termen de circulație și pe vremea aceea” (*Ibidem*: 234) pe Blecher, Al. Rosetti, Camil Petrescu, Nae Ionescu, Ion Barbu, Liviu Rebreanu, Mircea

Vulcănescu, Emil Cioran, Eugen Ionesco, Mircea Eliade și alții (“floarea inteligenței, nu?”). Singura diferență între jurnalul său și cel al lui Sebastian este că îl publică fără amânare, afectând imaginea publică a unor personalități în viață. Goma admite faptul că exagerează, la fel ca Sebastian, dar, spre deosebire de alți diariști, “găinari amnezici” cu “jurnale post-scrise” după 22 decembrie, “*exagerează adevăruri, nu minciuni*”. (*Ibidem*: 235) Rolul depoziției este mai important decât al posibilelor ficțiuni.

Iarăși și iarăși Goma se declară răspicat “împotriva uitării”, acoperind cu insistență și acribie “găurile”: “din cap”, “din...modestia” sa, “din... istorie”, “din... bibliografie”, “din arhive”, “din Miorița”, “din Abecedar” și din “jurnalele mistificate”. Găinarilor făcători de istorie și amnezicilor scriitori publicistul le acordă un număr mare de texte critice, menite să infirme, să corecteze. Reproșurile vizează inclusiv autorii de istorie a literaturii, care s-au făcut a uita faptele de rușine ale unor scriitori. Drept care Goma încearcă să acopere măcar parțial și această “gaură din... bibliografie” cu probe pe text a lichelismului unor scriitori. (*Ibidem*: 373-384) El condamnă lipsa de participare a colegilor săi din România la lupta pentru libertatea de expresie, libertatea literaturii, încriminându-i de lipsa solidarității.

În mod firesc, chestiunea Basarabiei și, implicit, a Bucovinei de Nord beneficiază de o atenție sporită. Frecvența subiectelor legate de Basarabia se explică și din încrederea publicistului că această provincie românească a fost, de frica rusului, deseori defavorizată. Într-un articol, intitulat *27 martie 1918: Basarabia și România*, se arată indignat defaptul că românii au convenit să sărbătorească Ziua Reîntregirii Țării pe data de 1 decembrie, zi în care, în 1918, la Alba-Iulia a fost proclamată unirea Transilvaniei cu patria-mamă, în timp ce, din punct de vedere cronologic, primatul aparține actului de Unire a Basarabiei din 27 martie 1918. În alegerea zilei aniversare ar fi trebuit să se ia în considerație egalitatea în dreptul filiale a tuturor provinciilor, ceea

ce ar însemna sărbătorirea pe data de 29 decembrie – zi în care Parlamentul a votat legile de ratificare a unirii cu România a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei. (*Ibidem*: 290-295)

Stilul protestului și demascării. Prea-plinul etic

Lui Paul Goma i s-a încredințat lipsa de talent literar. În pofida constatărilor tranșante ale Tatianeii Slama-Cazacu:

fără îndoială, Paul Goma este un scriitor de primă mărime. Proza sa are nu numai valoare de documentaristico-politic și uman, așa cum s-a subliniat aproape întotdeauna, ci și de mod specific de compoziție, de stil, de limbaj și de exprimare – elaborată, dar nu mai puțin sinceră – a trăirilor proprii, în genere explozive. Forța sa empatică, pe de o parte, și creatoare, pe de altă parte, este aproape unică. (Slama-Cazacu, 2007:45)

Într-o consecvență admirabilă

paginile de jurnal, articolele semnate Paul Goma, chiar dacă șochează, incriminează, calomniază, reprezintă o pagină de literatură, de istorie, de adevăr redând viața, traumele, timorările, frustrările, speranțele, deziluziile, așteptările, nepublicările, izolarea, damnarea, opera unui nume care nu poate și nu trebuie să fie eludat din sfera literaturii române. (Coza, 2011:476)

Geniul inventiv al limbii, ce i se manifestă pe deplin în romane și îi consacără un stil aparte – *stilul Goma* –, nu pierde în publicistică, chiar dacă tradițional acest gen presupune limbajul direct, orientat spre maximă accesibilitate. Textul lui Goma este incontestabil interesant din punct de vedere al repertoriului lingvistic individual, care face apel la registre diferite. Impresionează mai ales nuanțele emotive ale atitudinilor:

Înclinat spre glumă, umor, ironie subtilă, impuls « provocator », poate atinge causticul, sarcasmul, chiar violența (fie și, cel puțin, verbală) [...] Scriitorul trăiește limbajul pentru că trăiește stările psihologice. Limbajul urmează, de fapt, fluxul gândirii și mai ales al afectivității, chiar al emoțiilor celor mai primare. (Slama-Cazacu, 2007: 45)

Bogdan Ghiu aude în scrisul lui Goma “scrâșnete, vaiete, vuiet”.

Registrul publicisticii lui Paul Goma este fundamental etic, implacabil incomod, deranjant, chiar abuziv în atac. Atitudinea etică determină, vorba lui Gheorghe Grigurcu, un

« stil al urgenței », grăbit a semnala și înfiera nelegiuirea și minciuna. Când elaborările îndelungate sunt neavenite, sinceritatea determină profilul discursului: Paul Goma este bolnav de sinceritate, o sinceritate aproape inumană, de aceea a fost numit erou, nebun sau anormal. Excesul lui vine dintr-un amar al existenței, de aceea și judecățile-i sunt categorice. (Bușe, 2010: 84)

Radicalismul etic este dictat de realitățile pe care nu le poate tăcea, condeiul virulent țintește derapaje morale, pune la zid pe cei care au făcut și fac periculosul joc al compromisurilor. Sunt reacțiile unui om normal la anomaliile și urâțeniile unei țări a cărei istorie, aflată sub influență sovietică, a fost o istorie a închisorilor, lagărelor, ocnelor de plumb, a Canalului. Modalitatea de abordare a subiectelor de natură socială, politică sau literară demonstrează o continuitate organică, inseparabilă de cărțile de ficțiune și de memorii. Toate cărțile lui Paul Goma mizează pe resursele memorialistice, care reprezintă o ofensivă împotriva uitării.

Cu fatalitatea lucidității absolute a actului, Goma utilizează un limbaj care sparge tăcerea și limitările violente ale libertății. Tonul pamfletar și acid, neiertător și inchizitorial, sarcastic-echivoc ia în răspăr obediența, conformismul și corectitudinea politică. Cuvintele tăioase, atitudinile tranșante sunt în comun acord cu

structura sa rebelă anticomunistă, care nu se înscrie în automatismele psihice create de mecanismele de tortură. Paul Goma este unul dintre puținii “nebuni” care au îndrăznit să deschidă gura adevărului, pentru că “la noi, a deschide gura echivalează deja cu a ridica vocea, cu a prăvăli un abis.” (Ghiu, 2010: 66) Strigând “tăcerile noastre”, el demască drama unei societăți întregi, “Slăbiciunile noastre de sclavi ai istoriei în vecinătatea marilor imperii.” (Bușe, 2010: 85) Stilul “inflamant” se justifică pentru că exprimă

sentimentul de iubire pentru poporul căruia îi aparține [...] Iar acest sentiment uriaș, copleșitor și fără compromis, a rezistat în ființa, în omul Paul Goma în ciuda arestărilor, interzicerilor, bătăilor încasate de la caralii regimului comunist și de la caracudele post-decembriste, de toate nuanțele și de toate finanțele. (Ungureanu, 2010: 118)

Dreptul de a încrimina e pe măsura curajului de care a dat dovadă atât în timpul regimului ceaușist, cât și după evenimentele din 1989.

Stilul publicisticii lui Goma este determinant și de reacțiile autorului la presiunile din exterior. Atunci când nu e pus în situația de a riposta cuiva cu promptitudine, Goma are un stil “deliberat tern, pură notație, jucată frastic, topic, ortoepeic, punctualic”. (Buciu, 2013: 12) Multe articole au limpezimea limbajului oralizat, cu ambiții luminatoare, adoptând frazarea naturală, pe înțelesul tuturor. În același timp, în ele nu lipsesc pigmentările literare, specifice stilului recunoscut al autorului. Sfidările, scindările, rupturile și blamările venite din partea confrăților săi de condei însă îl determină să devină “neîmblânzitul, neintegratul absolut”. Nu are de ales decât să devină un “critic acerb al cârmuirii abuzive, luptând cu feluritele forme de prigoană, cu cenzura și, vai, cu lașitatea și oportunismul unor confrăți.” (Grigurcu, 2010: 108-112) Și atunci gama de expresii

se lărgeste de la îndoială și scepticism până causticitate. Percutant, revendicativ, “mușcăcios agresiv”, Goma forțează limita în numele unei reabilitări est-etice.

Goma nu a fost niciodată “adeptul narațiunii reci, detașate; nici a dublei conștiințe, nici a disimulării, ca Pessoa. Jocul de-a literatura înseamnă și joc al măștilor. Or, Goma refuză travestiul, nu joacă fals.” (Ursache, 2010: 120) Stilul său publicistic este viu, înviorarea fiind asigurată de implicarea emotivă, dar și de ingeniozitatea lingvistică fără frontiere. În articolele sale operează, ca și în celelalte genuri profesate, un inventar de îmbinări ironico-sarcastice de tipul “Ceașiada”, “țara lui Analfabetescu”, “Decretinescu”, “în Bălăcăniada Trăisticoloră”, “brebanita”, “spionita”, “abisală-etceterală”, “tovarășul teologocentrist”, “rezistologi”, “privim România cu ochelari de cal-târcat-cu-șaua-verde”, “reacționar la cafiné” etc., pentru care are o pricepere aparte, cu osebite când semnează vreun pamflet. O eventuală listă a tuturor acestor combinații ar aduna materialul unui nou *Alfabecedar*, intitulat eventual (*În*)*Scrisuri*, rezumându-i un profil complex atât ca scriitor, cât și ca persoană publică.

Bibliografie

- Buciu, Marian Victor (2013) “Paul Goma și arta (în)scrisului”, *Cultura*, nr. 43, p. 447.
- Bușe, Ion (2010), *Caut un Om!*, în *Dosarul unei iubiri*, volum îngrijit de Flori Bălănescu și apărut cu sprijinul lui Gelu Tofan, Eagle Publishing House, București.
- Coza, Ancuța Maria (2011), *Paul Goma. Scriitura disidenței*, Editura TipoMoldova, Iași.
- Ghiu, Bogdan (2010), “« Gomarea » lui Paul Goma și politicele adevărului”, în *Dosarul unei iubiri*, volum îngrijit de Flori

- Bălănescu și apărut cu sprijinul lui Gelu Tofan, Eagle Publishing House, București.
- Grigurcu, Gheorghe (2010), "Legendarul Goma", în *Dosarul unei iubiri*, volum îngrijit de Flori Bălănescu și apărut cu sprijinul lui Gelu Tofan, Eagle Publishing House, București.
- Mathil, Pol (1977), "Un grec, un francez și un român: întâlnirea în infern", *Le Soir*, nr. 17.
- Slama-Cazacu, Tatiana (2007), *Nonconformistul scriitor Paul Goma: limbaj copleșitor și limbaj interior*, în vol. *Viață, personalitate și limbaj*, Editura Aramis, București.
- Stolojan, Sanda (1976), "Scrisori din România - Paul Goma dezvăluie universul lagărului de concentrare român", *Gazette de Lausanne*, vol. I, nr. 260, p. 83.
- Ungureanu, Dumitru (2010), "Jurnalul unei dez-amăgiri", în *Dosarul unei iubiri*, volum îngrijit de Flori Bălănescu și apărut cu sprijinul lui Gelu Tofan, Eagle Publishing House, București.
- Ursache, Magda (2010), "Scriitori de alături", în *Dosarul unei iubiri*, volum îngrijit de Flori Bălănescu și apărut cu sprijinul lui Gelu Tofan, Eagle Publishing House, București.
- Ursache, Petru (2012), *Omul din Calidor*, Editura Eikon, Cluj-Napoca.

INFLUENCE DU MODÈLE DES LUMIÈRES FRANÇAISES DANS L'EUROPE DU SUD-EST

Mihaela CHAPELAN,
Université Spiru Haret, Bucarest

French lights model's influence in South-East Europe

Abstract *Most textbooks French history or history of literature enjoys repeat, with some pride, that the eighteenth century was called "French Century". If when talking about Western Europe must relativize this statement too categorical, being known the important role of England and the Netherlands in the implementation and dissemination of Enlightenment (see the works of Paul Hazard, and more recently the whole debate around the concept of radical Lights relaunched the work monumental Jonathan Israel), it is entirely valid when referring to the countries of South-Eastern Europe, where lights have penetrated almost exclusively through the French model.*

Keywords *cultural patterns, Lights, South-East Europe, ideological hybridity*

Rezumat *Majoritatea manualelor franceze de istorie sau istorie a literaturii se bucură să repete, cu o oarecare mândrie, că secolul al XVIII-lea a fost supranumit "secolul francez". Dacă atunci când vorbim de Europa occidentală trebuie să relativizăm această afirmație prea categorică, fiind cunoscut rolul important al Angliei și Olandei în infăptuirea și difuzarea secolului Luminilor (de văzut operele lui Paul Hazard și mai recent*

întreaga dezbateră în jurul conceptului de Lumiini radicale relansată prin opera monumentală a lui Jonathan Israël), ea este întrutotul valabilă, atunci cândne referim la țările Europei de Sud-Est, unde Lumiinile au pătruns, aproape exclusiv, prin intermediul modelului francez.

Cuvinte cheie modele culturale, Lumiini, Europa de Sud-Est, Lumiini tardive, hibriditate ideologică

Même si, au XVIIIème siècle, l'Europe du Sud-Est (appelée aussi la Petite Europe) ne fut pas complètement coupée du mouvement d'idées qui s'imposait alors dans la Grande Europe, on ne peut parler de Lumières proprement dites dans cette aire géographique et culturelle qu'après 1780, lorsqu'en Occident le mouvement avait déjà atteint son apogée et commençait sinon à s'éteindre du moins à vivre sur sa propre gloire. Les Lumières sud-est européennes commencent donc avec un retard d'à peu près un siècle, en revanche leur idéologie et même leur esthétique continueront à se manifester tout le long du XIXème siècle, parfois même en concomitance avec d'autres courants.

Bien évidemment, ce décalage chronologique et le contexte socio-historique fort différent de celui où se sont développées initialement les idées des Lumières, sont des facteurs qui produiront des particularités assez marquées par rapport au modèle français, mais en somme la grande diversité de phénomènes socioculturels qui se sont manifestés durant cette période peut être pourtant considérée comme une simple modulation de son idéologie progressiste. Quelles que soient les différences entre des mouvements tels: "Les Lumières néo-helléniques", "la Renaissance albanaise", "l'École latiniste de Transylvanie" ou celle de Vojvodine, trois objectifs communs, découlant de la philosophie des Lumières, leur assurent un caractère unitaire: la nécessité de s'instruire et d'instruire le peuple

(le fameux “sapere aude” de Kant¹); l’ouverture aux réformes (car elles sont les seules à pouvoir conduire à la prospérité pour tous) et le désir de construire une conscience nationale.

Il est vrai que les Lumières occidentales étaient plutôt universalistes et cosmopolites, mais l’un des traits distinctifs des Lumières balkaniques sera justement cette tentative de concilier l’universalisme et le cosmopolitisme avec la nécessité d’éveiller et de développer le sentiment et la conscience de l’appartenance à une nation. Les principes fondamentaux du projet des Lumières: le droit de l’individu à l’autonomie, la finalité humaine de nos actes, la laïcité et la rationalité, seront repris par l’*intelligentsia* balkanique et étendus aux communautés nationales. De ce choix extrêmement important du modèle civilisationnel des Lumières européennes vont découler ensuite la majeure partie des combats, au sens propre comme au sens figuré, pour l’indépendance et le progrès des nouvelles nations. Les écrivains et les penseurs de l’époque comprennent l’urgence de la tâche patriotique et cultivent la tolérance et l’ouverture vers l’autre tout en œuvrant pour l’affirmation d’une unité nationale et culturelle. Cultiver la langue maternelle, où littérature et culture se confondent pour donner naissance à une expression nationale, devient un objectif essentiel, qui sera poursuivi par les intellectuels des Balkans tout au long du XIXème siècle et même au-delà de ses limites, dans les premières années du XXème siècle. Mais la poursuite de cet objectif ira souvent de paire avec le choix de s’exprimer dans une langue de circulation internationale, en l’occurrence le français, en vue de faire connaître

¹ Voir l’article d’Elena Mihaela Andrei sur la question de Lumières au XVIIIème siècle et les références au Emanuel Kant: Elena Mihaela Andrei, “Lumières et ombre du XVIIIème siècle français. Perspective théorique et interprétative”, *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, vol. 5, nr. 14, Alba-Iulia, 2013, pp. 271-288.

aux nations des zones plus fortunées les aspirations et les valeurs propres.

La première exposition de la zone sud-est européenne aux Lumières occidentales se fera par l'intermédiaire de Constantinople et de Saint-Pétersbourg. Paradoxalement, c'est au cœur de l'Empire ottoman lui-même qu'il faut placer l'un des plus importants mouvements d'ouverture aux influences de l'Occident: il s'agit de "l'ère des Tulipes", la période d'Achmet III (1703 - 1730), qui fut pourtant interrompue par un soulèvement violent contre les "mœurs franques". Ensuite, un rôle essentiel dans la pénétration et l'adoption librement consentie de la langue française dans la zone balkanique et dans ce qu'on appelait à l'époque les *Pays danubiens* revint aux Phanariotes, un petit groupe de familles aisées et éduquées, habitant le quartier de Phanar, à Constantinople. Grâce à leur éducation, et plus particulièrement à leur connaissance des langues étrangères, à partir de la fin du XVIIème siècle les Phanariotes commencent à être les traducteurs officiels de la Sublime Porte et de l'Amirauté et finiront par se voir confier au cours du XVIIIème siècle la direction des principautés roumaines, où ils s'appuieront sur une petite élite locale à la formation de laquelle d'ailleurs ils contribueront. Malgré un certain nombre de réformes progressistes introduites notamment sous le règne de Constantin Mavrocordato, prince qui illustre dans cette région la figure du despote éclairé, mise à l'honneur par des philosophes comme Diderot ou Voltaire, les Phanariotes ont installé un pouvoir arbitraire, autoritaire et patrimonial, accordant un rôle extrêmement important aux institutions religieuses gréco-orthodoxes. Mais une partie des autorités ecclésiastiques elles-mêmes va contribuer à la diffusion de certaines valeurs progressistes. Ainsi les élites locales échappent à l'emprise de la culture slavonne médiévale et se réorientent vers le modèle grec, beaucoup plus moderne. Par le biais de la langue française, elles

entreront en contact non seulement avec la culture grecque mais aussi avec celle française.

Longtemps, les grands ouvrages critiques occidentaux avaient ignoré presque entièrement la contribution des pays du sud-est européen au patrimoine international de la pensée des Lumières ou tout au plus, ils la mentionnaient comme un phénomène marginal, sans aucune consistance ou importance réelles. Il est vrai qu'à l'intérieur même de l'espace culturel sud-est européen, on n'étudiait pas trop les diverses manifestations culturelles et littéraires de cette période en rapport étroit avec le mouvement des Lumières. Même pour la Grèce, par exemple, les premières études concernant la manifestation des Lumières dans la pensée et la littérature grecques n'apparaissent que vers le milieu du XXème siècle. Le terme même de "Lumières grecques" a été forgé par Constantin Dimaras en 1945, pour réunir sur une étiquette unique les divers phénomènes de renaissance intellectuelle grecque liés à l'influence de la Grande Révolution française sur la formation de l'État grec moderne. Plus tard, il approfondira ses recherches sur cette nouvelle dimension de la culture grecque, et dans une série d'articles publiés en volume sous le titre de *Lumières néo-helléniques*, il mettra en valeur la contribution parfois contradictoire d'un penseur comme Evghenios Voulgaris (progressiste au début, mais qui finira par rejoindre le mouvement conservateur), d'Adamantios Koraïs, médecin et écrivain installé à Paris, d'où il prendra activement part à l'éveil de la conscience nationale des Grecs, ou bien de Rigas Velestinlis. Ce dernier, dans son désir d'éveiller le peuple, avait renoncé à ses activités littéraires pour se consacrer aux écrits politiques. Ainsi il va rédiger le texte d'une *Constitution pour la Confédération balkanique*, inspirée de la première constitution de la Révolution française. Il a également élaboré une charte, un poème d'inspiration révolutionnaire et plusieurs proclamations révolutionnaires. Il a été parmi les premiers à militer pour une

révolution générale de tous les peuples des Balkans et comme ses œuvres nous le laisse voir, il envisageait la création d'une confédération balkanique dirigée principalement par la Grèce. Comme il entendait mettre en pratique ses idées, il a initié une conjuration qui a fini par être découverte par la police autrichienne. Tous les conjurés, y compris Rigas, ont été exécutés.

En ce qui concerne la littérature de cette région sud-est européenne, malgré certaines différences de périodisation ou d'intensité, on doit retenir quelques caractéristiques communes. Engagée et polémique, la majorité des œuvres des auteurs progressistes manifestent une tendance fortement didactique. La plupart des œuvres écrites à cette période sont en prose, mais il existe aussi une production poétique, essentiellement populaire. La chanson folklorique (car elle était souvent accompagnée de musique) connaît une grande floraison et mélange souvent lyrisme et narration. A cette orientation traditionnelle d'une culture orale héritière des grandes épopées, s'ajoutent à cette époque des sources nouvelles d'inspiration, comme par exemple l'exaltation des actes de bravoure des klephtes et de leur vie libre².

Comme nous l'avons vu au début, un autre trait définitoire des Lumières sud-est européennes est leur prolongement bien au-delà des limites du XVIIIème siècle, dans ce que les ouvrages de spécialités appellent Les "Lumières tardives".

L'un des représentants incontournables des Lumières balkaniques tardives est l'écrivain et diplomate Faïk beg Konitza. "Des hommes que j'ai connus et dont je me souviens avec le plus de plaisir, Faïk beg Konitza est un des plus singuliers", écrivait Guillaume Apollinaire dans une chronique parue dans *La Vie anecdotique* du 1er mai 1912. Et si Apollinaire n'a plus besoin d'être

² En grec, le mot "klephte" veut dire "bandit" ou "voleur", et par ce mot on désignait à l'époque les montagnards insoumis et belliqueux qui organisaient des attaques fréquentes contre les Turcs.

présenté, peu nombreux sont ceux qui, de nos jours, connaissent encore cet écrivain albanais, personnage fantasque, esprit aventurier au plus noble sens du terme, qui avait laissé une impression aussi inoubliable à Apollinaire. Faïk beg Konitza a été un esprit rattaché aux Lumières autant par sa formation que par la plupart de son activité culturelle. Figure de proue de l'émigration albanaise à l'aube du XXème siècle, passant la plupart de sa vie en exil, dans des pays comme la Turquie, la Grèce, la France, la Belgique, l'Italie, l'Autriche, la Hongrie, la Roumanie, la Suisse, l'Angleterre, l'Allemagne, il est allé finir sa vie aux Etats-Unis. Il est né en 1876 à Konitza, une petite bourgade albanaise qui à l'époque appartenait à l'Empire ottoman, mais après les guerres balkaniques (1912 - 1913) elle sera rattachée à la Grèce. La famille de Faïk beg Konitza faisait partie de la grande aristocratie albanaise islamisée, et ses racines remontaient au XVIème siècle. À l'âge de neuf ans, Konitza fréquente les cours du Collège des Jésuites de Scutari. Cela ne dure qu'une année, après il est inscrit par sa famille dans une école grecque. Mais c'est une année décisive dans sa formation, car il y découvre un monde complètement nouveau, le monde occidental et ses idées nouvelles. C'est ici qu'il commence à apprendre le français, la musique et l'art. Plus tard, en se rappelant l'enseignement dispensé par les jésuites et en le comparant avec les écoles turques où l'on apprenait par cœur le Coran et on devait subir des punitions corporelles à la moindre faute, il écrira: "La grande école des Jésuites à Scutari est comme un îlot dans la mer de l'ignorance régnant en Albanie". (*apud* Starova, 1998: 54) C'est peut-être ici que prend naissance son rêve d'intellectuel humaniste qui veut faire prendre conscience à ses compatriotes des liaisons profondes qui existent entre la culture albanaise et celle occidentale, malgré les cinq siècles d'occupation ottomane qui ont tenté de les effacer. Konitza continue ses études à Istanbul, dans le lycée français de Galata, où il perfectionne son français, mais aussi le grec et le latin.

En 1892, il s'établit en France. Après des études brillantes à Lisieux, à Carcassonne et à Montpellier, il décide de participer à l'éveil politique et culturel des Albanais. L'une des premières tâches qu'il se donne en tant que militant est celle de disposer favorablement l'opinion française envers la lutte des peuples balkaniques contre l'Empire ottoman. Ainsi, sous le pseudonyme de Tépélén³, il publie dans le journal *La libre parole* du 26 décembre 1895 un article intitulé "L'Albanie et les Turcs", où il dénonce la politique ottomane oppressive. Ensuite, il s'installe à Bruxelles, rue d'Albanie, et sans abandonner ses préoccupations pour la politique balkanique, il se dirige plus précisément vers la littérature, l'histoire et la philologie. En 1897 il décide de fonder une revue érudite: *Albania*, par l'intermédiaire de laquelle il propose une réforme de la langue albanaise et contribue ainsi à la création d'une langue unifiée, dotée d'un alphabet et d'une orthographe fixes, selon le modèle du français. Le programme de la revue qui devait contribuer, selon Konitza, à ramener l'Albanie à côté des nations occidentales, était annoncé dès le premier numéro dans les termes suivants: "Conservation et développement de l'individualité nationale. Culture de la langue, qui est l'expression de cette individualité. Amélioration des conditions économiques qui permettent à l'individualité nationale de se maintenir entière, libre et forte. Littérature, folklore, linguistique, histoire et nouvelles"⁴.

³ Pseudonyme emprunté à l'un de ses ancêtres, Ali Pacha de Tépéléna, dont l'historien A. Boppe notait qu'à sa cour, au XVIIIème siècle, on pouvait déjà trouver les éléments d'une société qui aurait pu tenir honorablement sa place non seulement en Albanie, mais aussi dans toute autre capitale européenne.

⁴ *Qui était Faik Konitza?*: <http://www.konitza.eu/index.php/qui-est-faik-konitza-11> (consulté le 14. 03. 2014).

En fait, ce programme n'est pas très différent de celui que proposait en Transylvanie, à la fin du XVIIIème siècle, l'école latiniste. Sauf qu'elle le faisait de l'intérieur du pays et qu'elle mettait l'accent sur le caractère latin de la langue roumaine, insistance qui n'était qu'une modalité un peu moins directe d'affirmer ses droits nationaux et en même temps son appartenance à la grande famille européenne.

Mais la reconnaissance de la Roumanie dans l'espace culturel occidental du XIXème siècle est due dans une large mesure à l'activité de quelques femmes d'esprit, qui ont su briller de tous les feux de leur talent, de leur culture, de leur beauté et de leur élégance, dans les salons artistiques et aristocratiques de l'époque. Des noms tels: Elena Vacaresco, Anna de Noailles, Dora d'Istria, Marthe Bibesco, en témoignent. Ce qui nous prouve aussi qu'à ses débuts, ainsi que tout le long du XIXème siècle (qu'on pourrait à juste titre nommer "l'âge d'or" de la francophonie roumaine), l'expression littéraire en langue française allait de paire avec la mondanité.

Parmi ces "grandes dames" inspirées par le modèle littéraire français mais aussi par celle de sociabilité culturelle mis en place par les "salonardes" françaises du XVIIIème siècle, Dora d'Istria, nom de plume d'Elena Ghika, occupe une place de choix. Elle est née en 1828 à Bucarest, dans une famille appartenant à la plus haute aristocratie roumaine. Son père, Mihail Ghika était le frère du Prince régnant de la Valachie, Grigore IV Ghika. Sa mère, Catinca Faca, provenant d'une famille d'origine grecque établie depuis longtemps en Roumanie, est restée dans l'histoire de l'intelligentsia roumaine comme la première femme publiciste et traductrice.

Elena bénéficie dès le plus tendre âge d'une excellente éducation, libérale et cosmopolite. Sa bonne était anglaise, son précepteur français, et elle prenait également des cours d'histoire et de langue grecque moderne et ancienne avec un professeur grec,

auquel elle dédira plus tard l'un de ses ouvrages⁵. À quatorze ans, sa famille s'exile à Vienne, car les Ghika avaient perdu le trône pour avoir déplu au pouvoir turc. À Vienne et plus tard à Berlin et à Dresde, elle continue son éducation. Son érudition suit de près le modèle des Lumières françaises, on pourrait même dire qu'elle incarne, à un siècle de distance, l'idéal éducatif féminin hérité des Lumières. Elle allie de manière presque exemplaire raison et sensibilité, foi dans le progrès (des individus humains, mais aussi des nations), esprit critique et tolérance. Et surtout, elle s'avère être très tôt un esprit fondamentalement cosmopolite et elle ne s'endémentira tout le long de sa vie.

A l'instar de son identité biographique, son identité auctoriale est elle aussi traversée de diversifications de toutes sortes. Bartolomeo Cecchetti, son traducteur italien, divisait son œuvre en neuf grandes sections, qui ont été reprises telles quelles par presque tous ses exégètes: histoire littéraire (poésie populaire et portraits littéraires); polémique anticléricale; problèmes sociaux; artistiques; politiques; économie politique; histoire; féminisme; orientalisme. Laissant de côté d'autres remarques ou améliorations qu'on pourrait apporter à cette classification, je m'en tiendrai à une seule: ces catégories d'écrits me semblent plutôt des thématiques qui apparaissent simultanément dans la plupart des ouvrages de Dora d'Istria et, personnellement, j'aurais beaucoup d'hésitations avant de placer l'un de ses volumes dans une section ou l'autre. Et à juste titre, car son œuvre est d'une hybridité extrême autant en ce qui concerne la thématique qu'en ce qui concerne l'appartenance à un genre ou espèce littéraires. Pour illustrer cette idée, je prendrais un exemple presque aléatoire, *Les Femmes en Orient*. Malgré son titre qui semble indiquer clairement la catégorie où il faut l'inscrire, en réalité ces volumes n'excluent aucune autre thématique. Tout en abordant le problème de la condition des

⁵ Il s'agit du volume intitulé *Les Femmes en Orient*.

femmes et en se prononçant ouvertement pour leur émancipation et le changement des préjugés les concernant, Dora d'Istria entretisse mille autres considérations d'ordre historique, politique, économique, religieux ou ethnologique. On peut déceler dans son ouvrage une sorte de structure récurrente, quels que soient le pays ou l'ethnie⁶ dont elle parle: un exposé historique visant à construire un tableau d'ensemble et la question des femmes, comprenant: leur situation actuelle (descriptions physiques, costumes, coutumes populaires, notamment descriptions de mariages), mais aussi leur situation dans le passé, leur rôle dans les combats pour la foi ou pour l'indépendance de leur pays.

En ce qui concerne les modalités artistiques, on retrouve la même influence du modèle des Lumières. Ainsi, dans *Les Femmes en Orient*, elle adopte la formule épistolaire, tellement à l'honneur au XVIIIème siècle. Mais l'énonciataire reste dans son cas une figure en creux, qui ne devient jamais énonciateur, et cela lui permet d'allier fiction et réalité, description, narration et dialogue, culture livresque et culture populaire, dans un mixage textuel impossible à démêler.

On peut donc conclure ce sommaire examen de quelques moments forts des Lumières sud-est européennes en insistant sur l'idée que ces phénomènes de mixage ou d'hybridité, non seulement artistique mais également idéologique, peuvent être extrapolés au mouvement entier, qui dans cette partie du monde ne s'est jamais manifesté à l'état véritable.

⁶ À ce sujet, nous soulignons qu'elle est parmi les premiers auteurs qui se préoccupent de la condition de la femme tzigane.

Bibliographie

- Andrei, Elena Mihaela (2013), "Lumières et ombre du XVIIIème siècle français. Perspective théorique et interprétative", *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, vol. 5, nr. 14, Alba-Iulia, pp. 271-288.
- Delon, Michel (1997), *Dictionnaire européen des Lumières*, Éditions PUF, Paris.
- Fumaroli, Marc (2001), *Quand l'Europe parlait français*, Éditions Fallois, Paris.
- Starova, Luan (1998), *Faik Beg Konitza*, Éditions L'Esprit des Péninsules, Paris.
- Steiner, Georges (2005), *Une certaine idée de l'Europe*, Éditions Actes du sud, Arles.

PANAIT ISTRATI ȘI SPIRITUL BALCANIC HAIDUCUL - IPOSTAZĂ A OMULUI TRAGIC

Rodica GARDIKIOTIS,
Universitatea de Medicină și Farmacie Gr. T. Popa, Iași

Panait Istrati et l'esprit balkanique Le haïdouk - une hypostase de l'homme tragique

Résumé

Le haïdouk dans l'œuvre de Panait Istrati est un personnage récurrent, qui a incité, entre autres, la curiosité de Mircea Muthu, qui a essayé d'esquisser une typologie sud-est européenne à partir de l'étude des œuvres de plusieurs écrivains de la région en question. Emprunté aux ballades populaires et reconstruit d'une perspective différente, enrichie du charme exotique, le haïdouk de Panait Istrati devient l'expression des deux caractéristiques essentielles de la vision de la vie de son créateur: l'amour de la liberté et l'esprit de révolte contre les injustices sociales. Devenu un caractère par la simplification du portrait, le haïdouk apparaît soit en groupe, soit en tant qu'individu, étant démythifié par son remise dans une lumière réaliste, puisqu'il choisit la liberté à la place de l'esclavage, mais il ne change pas sa condition intérieure d'esclave. Les haïdouks de Panait Istrati évoluent sous le signe de la révolte et de l'érotisme; ils passent par l'expérience du tragique et ils aboutissent à la philosophie du désespoir. Comme la majorité des Balkaniques, le haïdouk d'Istrati est un homo duplex, créé par l'écrivain de manière spontanée, dans le feu de l'inspiration, mais se montrant aussi en tant que personnage picaresque, habitué à la versatilité du Balkanique. Le haïdouk, un héros emblématique dans la mentalité de bien des récepteurs de

l'œuvre de Panait Istrati, exprime une hypostase de l'homme tragique, représentant en même temps l'essence de la typologie de tous les personnages de l'œuvre de cet écrivain talentueux.

Mots clés *haidouk, exotisme, ballades populaires, tragisme*

Abstract *The haidouk in the work of Panait Istrati is a recurring character, which aroused, among others, the curiosity of Mircea Muthu, who tried to sketch a southeast European typology based on the study of the works of several writers of the region in question. Borrowed from popular ballads and rebuilt in a different perspective, enriched with exotic charm, the haidouk of Panait Istrati becomes the expression of the two essential features of its creator's vision regarding life: the love of freedom and the spirit of the revolt against social injustice. Becoming a character by simplifying the portrait, the haidouk appears either in a group or as an individual, being debunked by its delivery in a realistic light, he chooses freedom instead of slavery, but it doesn't change his internal condition of slavery. The outlaws of Panait Istratis evolve under the banner of revolt and eroticism; they go through the experience of tragedy and they lead to the philosophy of despair. Like most of the Balkan, the haidouk of Istrati is a homo duplex, created by the writer spontaneously in the heat of inspiration, but also showing a picaresque character, accustomed to the versatility of the Balkan. The haidouk, an iconic hero in the minds of many receptors of the work of Panait Istrati, expresses a hypostasis of the tragic man, representing the essence of the type of all characters in the work of this talented writer.*

Keywords *haidouk, exotics, popular ballads, tragedy*

O încercare de a schița o tipologie sud-est europeană, pe baza studiului operelor mai multor scriitori români, bulgari, sârbi, greci, turci, albanezi, a fost realizată de Mircea Mhutu în *Literatura*

Română și Spiritul Sud-est European. Sunt menționate astfel o serie de tipuri umane recurente, al caror tipar de caracterizare amestecă tot felul de criterii sociale, istorice, temperamentale, psihologice, precum haiducul, vagabondul (călătorul), omul tragic, femeia orientală. Nu este o etichetare foarte precisă, întemeiată pe cercetări etno-sociologice, ci mai mult un cadru larg și flexibil de interpretare a observațiilor privind anumite trăsături mai accentuate ale umanității dintr-un anumit spațiu geografic și cultural, care, desigur, se pot regăsi și în alte zone. O sinteză originală a tipologiei identificate de Mircea Muthu este constituită în proza lui Panait Istrati, prin structura majorității textelor sale în jurul figurii legendare a haiducului.

Povestirile cu și despre haiduci ale lui Panait Istrati se înscriu printre primele sale creații, rod al unei inspirații vii, plină de culoare și patos. Haiducul este un erou modelat de baladele populare și re-înviat în mod neașteptat dintr-o altă perspectivă. Iată ce remarcă scriitorul Camil Petrescu referitor la aceasta realitate:

s-a spus că opera lui Panait Istrati a cunoscut succesul știut, fiindcă a prezentat farmecul noutății exotice (singurul) nimerind un subiect facil: haiducii. În realitate, Panait Istrati a împlinit cu o sevă și o plasticitate homerică schemele uscate și vulgare cunoscute sub numele de haiduci. (Oprișan, 2001: 303-304)

Haiducul întruchipează două caracteristici esențiale ale viziunii lui Istrati despre viață: dragostea pentru libertate și spiritul de revoltă împotriva nedreptăților sociale. În același timp, haiducul se încadrează unei tipologiei umane mai largi, specifice lumii balcanice:

haiducia, ca model de viață peninsulară în condițiile supremației otomane, semnifică și re-punerea în drepturi a individului, a valorii

sale. Haiducia devine astfel expresia unei idei dragi în umanismul răsăritean. (Muthu, 1976: 192)

Haiducii, acești “uriași” cu suflete de copil, naturi instinctuale, cu bruște schimbări de comportament (Floarea Codrilor, Spilca Monahul, Cosma *etc.*) beneficiază adesea de un portret fizic realist. Dar prin simplificare treptată, se ajunge la o structură aproape clasică, un “character”, cum îl numește La Bruyere.

Personajul haiducului apare în opera lui Panait Istrati atât în grup, în scene de evocare, colorate nostalgic, cât și ca individualitate în câteva întruchipări memorabile. Motivația actelor haiducești începe întotdeauna cu dragostea de libertate. Prin vocea unui haiduc de rând, anonim, scriitorul proiectează acestuia o lumină realistă, demitizantă. Alegând libertatea în locul robiei, omul acesta nu și-a putut schimba condiția interioară de rob, indusă de ereditate, dar și de relațiile sociale în care egalitatea nu e posibilă:

Haiducul, care-ți vorbește acum, e copilul unei roabe, făcut cu un fecior de boier. Da, nici eu nu am vrut să-i slujesc pe boieri, și am luat calea codrului pe când aveam zece ani, și uite, s-au făcut cincizeci de când traiesc în el [...] M-am bătut sub haiducul Jianu, am slujit sub marele pandur Tudor Vladimirescu, ca să ajung să nimeresc până la urmă în banda lui Cosma. Câte și trei au fost niște despoți și eu robul lor. Că te spânzura Tudor sau că te spânzura arhondele Samurakis, tot spânzurat erai [...] Am îndurat nedreptăți strigătoare. Am făcut-o pentru că era un vis, un scop. Și am mai facut-o și de frică. Imi ziceam: Rău cu rău, da-i mai rău făr'de rău. Nu uita că robii sunt fricoși. Dar cum ai vrea tu să fie vrednici? De veacuri au frica'n sânge, de veacuri sunt biciuiți și spânzurați, când de Tudor, când de arhonți. (Istrati, 1966-1974: 67)

Însă, ipostaza emblematică a haiducului este Cosma, șeful cetei de haiduci, bărbat voinic și viteaz, care se călăuzește după pornirile sale pătimașe și nu suportă nici un fel de autoritate sau îngrădire, nu cunoaște statornicia, nici dependența de oameni sau reguli. Cosma nu recunoaște legăturile de rudenie, nu vede sensul vieții de familie, răzvrătindu-se atât împotriva societății, cât și împotriva celor apropiați lui. Omul, în concepția lui, e o ființă liberă a naturii, la fel ca celelalte viețuitoare.

În *Haiducii (Prezentarea Haiducilor)*, o declarație orgolios individualizată a lui Ieremia, fiul codrului (chintesență a haiduciei) rezumă precis esența unei haiducii *sui-generis*: “sunt haiduc pentru mine, nu pentru semenii mei”.

Ca și în cazul “huliganilor” lui Mircea Eliade, termenul de haiduc reclamă, la Istrati, disocierea de noțiune aparte, caracteristică. Ca și eroii din proza acestuia, haiducii lui Panait Istrati cresc sub zodia revoltei și a erotismului, trec prin experiența tragicului și ajung la filosofia disperării. Haiduc este, pentru Panait Istrati, individul care ascultă de un singur imperativ, se supune unui singur comandament și recunoaște o singură datorie: aceea de a da curs nestingherit “poruncilor inimii”. (Oprea, 1976: 50) Ca atare, demitizării operate astfel în plan social îi corespunde o simetrică remitizare sub aspect individual, împrumutând haiducului din operele lui Panait Istrati, dimensiuni de forță a naturii, într-adevăr legendare. Repercusiunile, la nivel estetic, ale acestei situații speciale sunt de natura evidenței:

Eroii mei (n. n. R. G.), mărturisește într-un interviu Panait Istrati, au trăit pe pământ românesc. Codin este un fiu al Brăilei. Chira aparține legendei brăilene și unchiul Anghel a fost fratele mamei [...] Dar Cosma? El, care e frate bun cu haiducii copilăriei noastre. De altfel, am în preparație un întreg volum, al treilea din Recits d'Adrian Zograffi, intitulat în franceză Les Haiducs. Urmăresc să pun în lumina lor adevarată pe acești luptători conduși de eterna patimă a

libertății și a dreptății, în culoarea locală a împrejurărilor din România de dinainte de independență. (Panaït, 1966-1974: 121)

Farmecul acestei opere singulare iradiază nu atât din strălucirea exterioară a decorului sau din insolitul detaliului strict anecdotic, cât mai ales din forța fascinantă a unor "suflete tari": haiduci, vagabonzi, femei orientale, oameni care trăiesc până la capăt experiența tragicului.

Viața aspră a haiducului nu îngăduie nici liniște, nici bucurie. Obiceiurile orientale contaminate însă, în viziunea lui Panaït Istrati, viața în codrul românesc. Haiducii fierb cafeaua turcească în ceaunul de mămăligă pe care o sorb, alături de narghileaua fumată cu voluptate. Ibovnicele de prin sate petrec cu aceștia. Dar când Cosma dă ordin de strângere a taberei, orice sentimentalism este reprimat. Se face elogiul vieții în libertate ca eroul romantic ce preferă moartea traiului în robie:

Iată, sunt opt ani de când trăim laolaltă și slobozi, fără să ne plângem de soartă pentru că voi n-ați avut parte până acum decât de hărțuieli. Acuma s-ar putea ca unii dintre noi să-și piardă viața. Dar amintiți-vă că un singur an trait în libertate face mai mult decât o viață întreagă trăită în robie. Nu numărul anilor face prețul vieții ci ceasul trăit fără silnicie. Pentru omul liber tot ce nu-i libertate, e moarte, o moarte fără sfârșit. (Ibidem: 82)

Acesta este îndemnul lui Cosma către haiducii de sub ordinea lui, cauză și ideal în același timp, care mână în luptă, atât pe avangardiștii epocii în care scrie Panaït Istrati, cât și pe haiducii lui.

Haiducul lui Istrati e, uneori, un *homo duplex*, ca majoritatea balcanicilor sfâșiați de propria fire tumultuoasă și nestatornică sau siliți de lumea nesigură în care trăiesc să se schimbe sau să se prefacă, adoptând, adesea, travestiul. Cosma, de exemplu, e capabil de bunătate și generozitate, dar și de cruzime,

de individualism, de indiferență. Ilie, fratele lui Cosma, este un haiduc atipic; fire echilibrată, judecă cu mintea, nu cu inima, precum confrății săi. Recunoscut ca “înțelept” îl condamnă pe Cosma pentru “sângele lui blestemat”. Ilie cugetă asupra faptelor haiducilor, fiind făcut pentru cunoaștere, așa cum Cosma este făcut pentru acțiune. (Pintea, 1975: 105) Dar, prin vocea lui Ilie, scriitorul recunoaște o scădere a haiducilor săi și anume că nu sunt întotdeauna niște justițieri animați de idealuri umanitare, ci uneori tâlhari și borfași de rând: “N-am fost cu toții decât niște borfași. Răzbunările noastre erau miselnice și numai cu gând de proccoseală”. (*Ibidem*: 108)

Personajele lui Panait Istrati – și printre acestea și haiducii – nu sunt lucrate cu știința dozării accentelor, caracteristică scriitorului artist, ci se nasc spontan în focul inspirației. Așa se face că haiducul Ilie, sobru și taciturn de felul său, izbucnește violent și justițiar în finalul mărturisirii sale, în stilul patetic al lui Istrati, din retorica sa umanitară și vindicativă: “Treziți-vă, țărani, din bordeiele voastre, și voi, călăi, din iatacurile voastre aurite! [...] Razbunare! Binecuvantată fii, pentru alinarea pe care o torni în inimile haiducilor!” (*Ibidem*: 110) Ierimia e pur și simplu haiduc, fiindcă a crescut în haiducie, și alt mod de viață nu concepe. Pentru el, haiducia reprezintă un mod de existență în sine, o formă de libertate în mijlocul naturii, fără nicio justificare, ca un act natural. Nu regretă lipsa familiei, nu-i iubește pe oameni, filosofia lui exprimă un individualism naiv, o situație în afara societății și moralei.

Haiducia se intersectează uneori la Panait Istrati cu aventurile personajului picaresc. Ierimia deprinde versatilitatea balcanicului. Portretului-robot al haiducului, realizat prin figura lui Cosma – asemuit simbolic cu tunetul, taurul și ștejarul –, i se adaugă, prin fiul său Ierimia, valențele simbolice ale ursului, semnificând puterea, curajul și grandoarea.

Haiducul a ramas în mentalitatea multor receptori ai lui Panait Istrati, din țară și din străinătate, un erou emblematic, tipul răzvrătitului politizat și actualizat de unii comentatori ai operei sale. Dar acest personaj, ipostază a omului tragic, reprezintă esența tipologiei personajelor din toată opera lui Panait Istrati, reprezentându-l deopotrivă pe el însuși, cel care – după spusele lui Romain Rolland – a rămas pentru totdeauna *om al inimii*.

Bibliografie

- Constantinescu, P. & Panait, Istrati (1928), *Opere și autori*, Editura Ancora, București,
- Iorga, N. (1924), "Haiducii în franțuzește", *Ramuri*, nr. 14-15, pp. 4-58.
- *** *Istoria literaturii române în evocări* (2001), propusă de I. Oprisan, Editura Saeculum, București.
- Muthu, Mircea (1924), *Literatura română și spiritual sud-estEuropean*, Editura Minerva, București.
- Oprea, Al. (1976), *Panait, Istrati: Dosar al vieții și al operei*, Editura Pentru Literatură, București.
- Oprea, Al., (1971), *5 Prozatori iluștri, 5 procese literare*, Editura Albatros, București.
- Panait, Istrati (1966 – 1974), *Opere alese*, vol. I-VI, texte alese, prefața și note de Al. Oprea, traduceri de Eugen Barbu, Editura pentru literatură, București.
- Panait, Istrati (1983), *Viața lui Adrian Zografi*, ediție îngrijită, prezentare și note de Alexandru Talex, Editura Minerva, București.
- Pintea, Gabriela-Maria (1975), *Panait Istrati*, Editura Cartea Românească, București.

AUTENTICITATEA REPORTAJULUI ROMÂNESC ÎN LIMBA FRANCEZĂ

Diana VRABIE,
Universitatea de Stat Alecu Russo din Bălți

L'authenticité du reportage roumain en langue française

Résumé *Le livre de Panait Istrati, Spovedanie pentru învinși, peut être considéré comme le "roman" de relations de l'auteur avec l'Union soviétique, tout en étant la "carte de visite" de l'écrivain citoyen, combattant pour la liberté et la justice sociale. L'authenticité du reportage dérive de la reconstruction basée sur la mémoire de l'auteur, de retour à Paris, après seize mois dans l'U.R.S.S., mais et de la sincérité de ton. Écrit en langue française et construit sur la dimension européenne, Spovedanie pentru învinși peut être considéré une combinaison assez aléatoire entre le journal et le pamphlet.*

Mots clés *reportage, authenticité, sincérité, dimension européenne, pamphlet, journal*

Abstract *Panait Istrati's book, Spovedanie pentru învinși, can be considered the "novel" of the relations of the author with the Soviet Union, being also the "card" of the citizen writer, fighter for freedom and social justice. The authenticity of the report derives from the reconstruction based on the author's memory, returned to Paris after sixteen months in the U.S.S.R., and also from the sincerity of his tone. Written in French language and built on the European report size, Spovedanie pentru învinși,*

can be interpreted as a pretty random connection between the journal and pamphlet.

Keywords *report, authenticity, sincerity, European dimension, pamphlet, journal*

*Jos cu poezii! Jos zidurile!
Să vie cel cu o mie de ochi, o mie de urechi,
o mie de picioare, o mie de telegrame,
o mie de condeie, o mie de expresii, o mie de
pistoale. SĂ VIE REPORTERUL!*

Paul Sterian, *Poezia agresivă sau despre poemul-reportaj*

Dincolo de faptul că Franța a avut o contribuție decisivă în perioada interbelică, în marcarea unei cotituri calitative în arta românească, prin marile sale modele (Balzac, Sthendal, Proust, Gide), ea a constituit și un pivot cultural dominant în materie de reportaj. De data aceasta modelele vin din patrimoniul “marelui reportaj” reprezentat de Albert Londres, Edouard Helsey, Ludovic Naudeau, Blaise Cendrars, Paul Morand, Georges Simenon ș. a.

Ca și în cazul romanului, reportajul românesc din perioada interbelică se afla pe calea tatonării febrile a propriei identități, care zăbovea să prindă chip. Antecedentele firave îl situau într-o neconcordanță stânenitoare față de mutațiile decisive din presa franceză.

În 1830, Gheorghe Asachi publica în *Albina românească* extractul din *Jurnalul călătorului moldovean*, inaugurând astfel ampla serie a reportajului românesc de călătorie în lume, pe care o vor ilustra în timp Spătaru Milescu, Dinicu Golescu, Dimitrie Bolintineanu, Alexandru Odobescu, Vasile Alecsandri, Nicolae Filimon, Cezar Petrescu, Demostene Botez, Geo Bogza, Zaharia Stancu Eugen Barbu ș.a.

Până după primul război mondial, însă, nu se putea vorbi decât accidental de conștiința exactă a existenței diferențiate a reportajului în general și a celui literar. Reportajul era confundat cu relatarea efemeră, nota de călătorie, pamfletul sau cu darea de seamă asupra unor evenimente.

Unul dintre primele apeluri la revitalizarea scrisului prin reportaj îl constituie *Manifestul activist către tinerime* (1924) al *Contemporanului*, în care se susținea că: “Un bun reportaj cotidian înlocuiește azi orice lung roman de aventuri sau de analiză”. Astfel, eforturile noastre de sincronizare cu reportajul european se remarcă odată cu apariția zgomotoasă a genului, în cercul avangardei literare a anilor '20-30 și continuă odată cu formarea unei elite gazetărești, în special după 1933.

Între timp, dezbaterile franceze asupra reportajului se încheiaseră de multă vreme, genul își consolidase statutul, devenind chiar una dintre formulele sigure de a obține succesul la public. Nedumerește această întârziere față de “modelul francez”, dacă avem în vedere puternicul impact pe care îl avea cultura franceză asupra celei românești în deceniile care preced prima mare conflagrație mondială. Cert este că primele dezbateri asupra reportajului pornesc tot din rândurile fostei avangarde, prin contribuția lui Geo Bogza, care scrie *Introducere în reportaj*, eseu care “îi justifică opțiunea și, în același timp, oferă și o privire asupra reportajului în contextul jurnalisticii moderne și al frământărilor sociale ale epocii.” (Ciobotea, 2012: 92)

Pe acest fundal firav, necristalizat suficient, apare în librării, la 15 octombrie 1929, în colecția “Temoignages”, cartea lui Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși*, “romanul” relațiilor autorului cu Uniunea Sovietică. Imediat, Partidul Comunist Francez, prin organul său “L’humanité”, dă semnalul atacurilor, la care se raliază toată presa de stânga din Occident.

Ce reprezintă această carte în contextul operei istratiene? Este « cartea de vizită » a scriitorului cetățean Panait Istrati, combatant pentru libertate și dreptate socială. Cu sacrificiu de sine, el a dezoăluit – printre primii – opiniei publice mondiale, cangrena care rodea dictatura comunistă, pusă în slujba unei caste – « nomenclatura » – ce trăia în opulență, în timp ce poporul era asuprit, înfometat și exploatat. (Istrati, 1990: 6)

După 11 ani de sejur în Occident, Panait Istrati declanșează o campanie vehementă împotriva valorilor occidentale, reorientându-se spre realitățile din primul stat din lume al muncitorilor și țăranilor. Astfel, în anul 1927, pleacă în U.R.S.S., în calitate de invitat la sărbătorile celei de-a X-a aniversări de la revoluție. După încheierea festivităților, împreună cu unii dintre membrii delegațiilor străine, face o excursie pe traseul Moscova-Ucraina-Georgia-litoralul Mării Negre.

La înapoierea din U.R.S.S., Panait Istrati declară: “Nu voi mai crede într-un viitor mai bun, decât în ziua când revoluția va fi făcută sub semnul copilăriei” (*Ibidem*: 32), arătându-se foarte sceptic față de învățătura socialistă, roasă de putreziciunea birocratică –

lepădătură care, – ieri moderată, azi fanatică; ieri bălăcindu-se în « marxism », azi în « leninism » – ne arăți aceeași figură stupidă, te adeverești cu totul neînduplecată, înfițe-ți adânc ghearele în ceafa masei cu călușul în gură și sabotează astfel cea mai frumoasă operă de justiție socială. (Ibidem: 25)

Deziluziile sunt atât de profunde, încât cartea i se revarsă de la sine pe hârtie. În pofida încercărilor prudentului său prieten, Romain Rolland, de a-i tempera elanul sincerității, Panait Istrati se arată neînduplecat: “Știu că trebuie să scriu cartea” – și așterne spovedania omului intrat către sfârșitul vieții în dezacord sentimental cu sine însuși, dar și cu cei din jur, pentru că

Învinși sînt oameni care se află cîtredre sfîrșitul vieții în dezacord sentimental cu cei mai buni semeni ai lor. Sînt unul dintre acești învinși. Și fiindcă există o mie de feluri în a fi în dezacord sentimental cu semenii săi, precizez că este vorba aici de acea penibilă despărțire, care aruncă un om în afara unei clase, după o întreață viață de aspirații comune cu această clasă și cu sine-însuși. (Ibidem)

Dincolo de faptul că *Spovedanie pentru învinși* face parte din reconstituirea bazată pe memoria autorului, întors la Paris, după șaisprezece luni în U.R.S.S., aceasta poate fi considerată o îmbinare destul de aleatorie între jurnal și pamflet. Așa cum literatura sa este autobiografică în proporții impresionante, reportajul său este pamflet în combinații surprinzătoare:

Pot oare să te menajez, lepădătură mârșavă? Pot face public, că am venit la tine în felul cel mai dezinteresat și a fost cît pe-aici să mă bagi în buzunarul tău! Pot, – ca să-ți fac plăcere și pentru așa-zisa « să nu dați arme burgheziei », – să disprețuiesc mulțimea pe care tu o calci în picioare... (Ibidem: 26)

Reportajul său dobîndește “o alură pamfletară într-un crescendo remarcabil, pe măsură ce iluzia se risipește și realitatea începe să invadeze imaginarul construit de propagandă și de reminiscențele literaturii socialiste.” (Ciobotea, 2012: 93)

Spovedaniile fruste ale lui Panait Istrati relevă toate datele obiective și subiective ale unei experiențe umane care a gustat din înfrîngerea morală. Tendința spre reportizare se explică, în general, prin necesitatea scriitorilor trecuți prin experiențe decisive de a-și exprima cu exactitate trăirile de care au fost marcați, în mod netransfigurat, reușind totodată să atingă profunzimile, ca și în ficțiune.

Descins din tradiția unui jurnalism preponderent pamfletar, Istrati nu se poate menține multă vreme în limitele prea înguste ale povestirii întâmplărilor într-o succesiune clară. Timpul cronologic este mereu bulversat de memoria afectivă care solicită noi afânări digresive: “Acum douăzeci și șapte de ani, într-o mahala a Brăilei, am auzit vorbindu-se pentru prima oară despre dreptate”. (*Ibidem*: 13) Trașant, autorul chiar le anunță pe alocuri: “Aici, o paranteză este necesară” (*Ibidem*: 15) sau “Și-acum, iertați-mi această paranteză”. (*Ibidem*: 20) Unicul filonul ordonator este memoria afectivă a reporterului, care reasează evenimentele, dându-le sens unitar.

Autorul revelează lumii o realitate așa cum o trăiește și o interpretează el însuși, ca martor și actor al evenimentelor, racordându-se astfel spiritului reportajelor europene. Albert Fouillé definea, spre exemplu, reportajul drept o răsturnare a lumii, dar una menită să găsească perspectivele ce se deschid spre adevăr. Este tocmai ceea ce încerca să facă Panait Istrati în călătoria sa în U.R.S.S., amestecându-se printre oameni, încercând să pătrundă rațiunile puterilor mari, observând culisele tenebroase, vizitând spitalul de tuberculoși “Sotiria”, închisoarea “Singros”, gustând din ciocnirile stradale *etc.*

Documentarea lui a însemnat călătorie, sute de convorbiri, vizite în case sau instituții, trăirea unor experiențe personale, iar la urmă, refacerea întregului traseu din perspectiva unui eșec al crezului politic. Este o reconstituire realizată din perspectiva unei idei dominante, ceea ce reasează întâmplările într-o ordine menită să lumineze un adevăr. (Ciobotea, 2012: 93)

Dimensiunea europeană a reportajului lui Panait Istrati este consolidată și de faptul că autorul nu privește realitatea pur și simplu, ci o suspectează, găsind unghiul care inversează rolurile sociale și acordă un acces sporit spre culisele evenimentelor.

Reportajul devine pentru Panait Istrati un mijloc de a găsi sursa obsesiei sale, o modalitate de a răspunde unei întregi societăți frământate. În acest sens, reportajul lui Panait Istrati ajunge să se identifice, ca și pentru Geo Bogza, cu “cel mai bun corectiv al esteticii turnului de fildeș”, într-o epocă în care “tragedii care privesc mase întregi de oameni așteaptă să fie exprimate în scris.” (Bogza, 1957: 19-20)

Autorul nu își propune să povestească din afară, ci să participe la povestea care prinde contur ca subiect. Or subiectul nu este nici pe departe unul agreabil, întrucât este menit să restabilească dreptatea acolo unde societatea, prin instituțiile ei, a gafat grav. Astfel, *Spovedanie pentru învinși* constituie

un început spectaculos pentru reportajul politic românesc, chiar dacă a fost scris în limba franceză și publicat la Paris. Sau cu atât mai mult, căci în această carte este vorba, printre altele, despre dimensiunea europeană a reportajului românesc. (Ciobotea, 2012: 93)

Om de opinie, care nu a învățat jocul retragerii rușinoase, Panait Istrati, prin *Spovedanie pentru învinși*, contribuie în mod decisiv la fundamentarea reportajului românesc, racordat la marile modele europene, dar și la formarea unei elite gazetărești.

Bibliografie

- Bogza, Geo (1957), *Introducere în reportaj. Scrieri în proză*, vol. II, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București.
- Ciobotea, Radu (2012), *Reportajul. Tehnici de redactare*, Editura Cartier, Chișinău.
- Istrati, Panait (1990), *Spovedanie pentru învinși*, cuvânt înainte și traducere de Alexandru Talex, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Cuprins - Contenu - Content

Tabula Gratulatoria	9
Argument. Modelul francez: conexiuni formatoare	15
Argument. Modèles français: connexions formatrices	23
Argument. The french model: shaping connections	32
Cuvânt introductiv la volumul al 2-lea	41
Introduction au 2 ^{ème} volume	44
Foreword to the 2 nd volume	48

1. Abordări interdisciplinare - Approches interdisciplinaires - Interdisciplinary Approaches

Laura Ioana LEON, <i>Culture, communication and foreign language teaching for medical students</i>	53
Laura CIUBOTĂRAȘU-PRICOP, <i>Problematologia – de la filosofie la literatură. O perspectivă interdisciplinară</i>	60
Sebastian CHIRIMBU, Adina BARBU-CHIRIMBU, <i>Une approche comparative du concept d’amitié. Entre philosophie et littérature</i>	79
Ludmila ȘIMANSCHI, <i>Heterotipii ale pluralității și interculturalității în cadrul literar postmodern sud-est european</i>	93
Sorin DOLEA, <i>Examination of witnesses in international arbitration</i>	105
Ulugbek ESHMURADOV, <i>The methodology of the primary account sales of agriculture products</i>	113
Jamshid Jalilov GANIJONOVICH, <i>The importance of managing a motivational method for the customers of the enterprise</i>	119

Marufjan USMANOV, Zarina RAZIKOVA, Lutfullo IBRAGIMOV,
Mashrab USMONOV, *Использование образовательных
технологий на уроках географии*.....125

2. Arte & reprezentări – Arts et représentations – Arts & Representations

Odette ARHIP, *Romanian art and meta-reference* 139

Ioana-Iulia OLARU, *The amarnian bas-relief in the context of ancient
Egyptian art*..... 151

Elena PROCA-DAVID, *De la Picasso la Yves Klein: o nouă abordare a
corpului feminin în expresia plastică*..... 167

Olga COPĂCEANU, *Arta contemporană – materie și concept în mutație.
Fenomenul Duchamp* 176

3. Studii culturale – Études culturelles – Cultural Studies

Ирина ПОЛОЗОВА, *Традиции литургического произношения в
старообрядческой певческой практике* 189

Oana-Maria PETROVICI, *The cult of wilderness in American
myth-making* 199

Alice DE BORTOLI, *Il capro espiatorio in Italia. Perché l'immigrato è
diventato il nemico pubblico numero uno* 214

Segreto IVAN ANGELO, *From the empire windrush to black Britain.
Towards a Multi-Cultural Society*..... 230

4. Literatură & cultură – Littérature et culture – Literature & culture

Aliona GRATI, *Din literatura sertarelor deschise a unui scriitor-martor
român*..... 243

Mihaela CHAPELAN, <i>Influence du modèle des lumières françaises dans l'Europe du sud est</i>	295
Rodica GARDIKIOTIS, <i>Panait Istrati și spiritul balcanic. Haiducul: ipostază a omului tragic</i>	307
Diana VRABIE, <i>Autenticitatea reportajului românesc în limba franceză</i>	315

Editura **Vasiliana '98** - acreditată CNCS

Tel: 0332421250

e-mail: vasi98iasi@yahoo.com

www.vasiliana98.ro

Redactor: *Florentin Busuioc*

Apărut 2014

Iași - România